

R. BLUM
SOTSIAALSE
REVOLUTSIOONI
TEOORIA

ARK A-30183

R. BLUM

SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI TEOORIA

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»

TALLINN 1969

Kaane kujundanud U. Ploomipuu

Arh.

Tartu Ülikooli
RAAMATUKOGU

12822

ARHIIVKOGU

Käesoleva raamatu pealkirjas nimetatud teooria lahkab üht komplitseeritumat ja segasemat ühiskonnateaduste probleemi — revolutsiooniprobleemi. «Palun väga, mis siin siis nii keerulist on?» küsib lugeja hämmastunult. «Iga koolipoisski, iga kirjaoskaja inimene teab, mis on revolutsioon.» Sellisele mõtteavaldusele on raske vastu vaielda. Asi on aga nii, et mitte kõik, mis meile on tuntud, pole veel tunnetatud, nagu Hegel omal ajal väga õigesti ütles. Mis puutub revolutsioonisse, siis siin ongi tegemist juhtumiga, kus tuntu ei tähenda kaugeltki mitte tunnetatud.

Selles on hõlpus veenduda, kui paluda sedasama lugejat täpselt määratleda, mida ta konkreetselt revolutsiooni all mõtleb. Küllap siin tekib paljudel juhtudel eksamineerijale nii tuttav situatsioon: ta püüab õpilase või üliõpilase suust tõde välja meelitada ja saab vastuseks:

«Ma tean seda küll, aga ... noh, ... ei oska ütelda.»

Kuidas on aga lugu spetsialistidega, inimestega, kelle elukutse on juba niisugune, et nad tegelevad revolutsioonide teooria ja ajalooaga? Ka siin käsitavad eri autorid seda küsimust igaüks üpris isemoodi ning iseloomustavad ja hindavad revolutsiooni täiesti vastandlikest vaatenurkadest.

«Revolutsioonid muudavad ainult asjade nimetust,» kirjutas prantsuse sotsioloog Le Bon. «Nende hävitusjõud ei puuduta kunagi antud rahva põhilisi ideid ja tundeid, ükskõik kui veriseid murranguid nad ka endaga ei tooks.»¹ Sealsamas võib kohata täiesti vastupidist hinnangut: «Revolutsioon on ühiskondlike väärtuste ümberhindamine, põhjalik muudatus sotsiaalses hoiakutes olemasolevate ühiskondlike institutsioonide suhtes.»²

Uhelt poolt mõistetakse revolutsiooni all murrangut ainult ühes ühiskonnaelu valdkonnas: «Revolutsioon on äkiline, hüppeline üleminek ühest poliitilisest olukorrast

¹ Густав Ле Бон, Психология социализма, СПб. 1908, стр. IV.

² M. Elliot, F. Merril, Social Disorganisation, N. Y., London 1941, p. 972—973.

teise, peamiselt ühelt ühiskonnaelu reguleerivalt õiguskorralt teisele.»³ Teiselt poolt käsitatakse revolutsiooni kui kogu ühiskondliku struktuuri totaalset ümberkorraldamist. Revolutsioon on «selline pööre materiaalses ja vaimses elutingimustes, mis korraldab täiesti ümber majandusliku, poliitilise, ühiskondliku, samuti inimeste isikliku elukorra».⁴

Ühelt poolt peetakse revolutsiooni suureks vandenõuks ja teadlikuks mässuks, teiselt poolt aga objektiivsete, teadlikule reguleerimisele mittealluvate protsesside tulemuseks.

Ühelt poolt neetakse teda kui ühiskonna suurt õnnetust ja haigust, kui kõrvalekaldumist normaalsest arengukäigust, teiselt poolt aga tervitatakse kui progressiivset suursündmust ajaloos, kui «rõhutud ja ekspluateeritavate rahvahulkade pidupäeva», kui «ajaloo vedurit».

Sellise seisukohtade kirevuse üle ei maksa imestada. Ühiskonnateaduses ei leidugi vist teist niisugust küsimust, kus võitlevate klassijõudude klassihuvi avalduks nii selgepiirilisel ja teravalt, kus uuriija parteiline seisukoht kajastuks nii sirgjooneliselt ja ilmekalt, kus oma erapooletuse ja objektiivsusega hooplevad autorid ei suudaks hoiduda hinnangutest. See on ka arusaadav, sest iga sotsiaalne revolutsioon purustab vana ühiskondliku struktuuri ning juba seetõttu ei saa otseselt puudutamata jätta kõigi antud ühiskonda moodustavate klasside ja sotsiaalsete rühmade huve.

Kas siit võib järeldada, et sotsiaalse revolutsiooni protsesse ei saa üldse objektiivselt ja teaduslikult analüüsida? Sugugi mitte. Küsimust on täiesti võimalik õigesti käsitada, kui seda teha selle klassi positsioonidest lähtudes, kelle asi sotsiaalne revolutsioon just ongi, kelle vabastamine tähendab kogu ühiskonna vabastamist ja kelle ajalooliseks missiooniks on ajaloos kõige radikaalsema sotsiaalse revolutsiooni teostamine.

Marksismis-leninismis, mis teatavasti kujutab endast kõige revolutsioonilisema klassi, proletariaadi huvide teaduslikku väljendust, on revolutsiooniprobleemid loomulikult esikohal. Seda sellepärast, et revolutsioon ajaloos väga tähtsat osa etendab. «Revolutsioonilistele perioodi-

³ P. Sorokin, *The Sociology of Revolution*, Philad., London 1925, p. 8.

⁴ H. Müller, *Revolution und Widerstand*. «Geschichte in Wissenschaft und Unterricht», Jg. 16, Heft 7, Juli 1965, S. 416.

dele inimkonna arenemisel kõrge hinnangu andmine tule-
neb Marxi ajaloo-alaste vaadete kogusummast: just sellis-
tel perioodidel lahendatakse need arvukad vastuolud, mis
kogunevad aeglaselt niinimetatud rahuliku arenemise
perioodidel. Just sellistel perioodidel ilmneb suurima jõuga
mitmesuguste klasside vahetu osa sotsiaalse elu vormide
määramisel, luuakse alused poliitilisele «pealisehitusele»,
mis hiljem uuendatud tootmissuhete baasil kauaks püsima
jääb.»⁵

Revolutsiooniprobleemi suur tähtsus tuleneb marksismi
filosoofia olemusest, mille põhijooneks on aktiivsuse, ese-
melist maailma ümberkujundava tegevuse printsiip. Siit
tuleneb muide Marxi filosoofilise õpetuse üks kesksemad
ülesandeid — töötada välja ühiskonna revolutsioonilise
ümberkujundamise eest peetava võitluse teooria, revolut-
siooniteooria. «Filosoofid on maailma ainult mitmeti *sele-
tanud*, kuid asi seisab selles, et teda *muuta*» — selles
Marxi tuntud teesis on fikseeritud üks marksistliku filo-
soofia põhilisi erinevusi teistest filosoofilistest õpetustest.

Kahtlematult on maailma revolutsioonilise ümber-
kujundamisega seotud probleemistikul marksistliku filo-
soofia ja sotsioloogia käsitamise ja arendamise seisukohalt
väga suur tähtsus. Meenutagem Marxi sügavamõttelist teo-
reetilist printsiipi: «Olude muutumise ja inimese tegevuse
muutumise kokkusattumist saab käsitada ja ratsionaalselt
mõista ainult *revolutsioonilise praktikana*.»⁶

Revolutsiooni kui sotsioloogia uurimisobjekti tähtsus
on seda suurem, et ühiskonnaelus võib vaevalt nii komp-
leksset fenomeni leida. On ju revolutsioon nii poliitiline,
majanduslik kui ka ideoloogiline murrang, ta purustab
vanad institutsioonid, normid ja väärtused. Pealegi pal-
jastuvad revolutsiooni ajal sotsiaalsed vastuolud, saavad
nähtavaks protsessid, mida evolutsioonilise arengu perioo-
dil ei märkagi, tuleb ilmsiks sotsiaalse arenemise suunitlus
ja mitmesuguste sotsiaalsete jõudude koht selles, leiavad
kontrollimist ühe või teise ideoloogia õigsus ja autoriteet-
sus, ühesõnaga — revolutsioonide uurimine aitab paljuski
avada ajaloolise arenemise objektiivsete nähtuste ja ten-
dentside olemust, mis õigupoolest ongi ühiskonnateaduse
peamine ülesanne.

⁵ V. I. L e n i n, Teosed, 13. kd., lk. 21.

⁶ K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed, II, Tallinn 1960,
lk. 333.

1. peatükk

PISUT AJALOOST

Terminit «revolutsioon» kasutatakse üpris erisuguste protsesside tähistamiseks. Tõepoolest — kui palju on siis ühist sotsiaalsel revolutsioonil ja näiteks loodusteaduste revolutsioonil või seksuaalrevolutsioonil (termin, mida kasutavad mõned kodanlikud sotsioloogid)? Pole vist tarviski tõestada, et siin on jutt täiesti erikvaliteedilistest muutustest. Oma olemuselt erinevaid protsesse tähistatakse terminiga «revolutsioon»: teaduslik-tehniline revolutsioon, kultuurirevolutsioon, revolutsioon tööstuses, valitsemissüsteemis, kunstis, olustikus, moes, hindades jms.

Kõigil juhtudel tähistab termin «revolutsioon» kvalitaatiivseid muutusi, mis teevad otsustava lõpu minevikuga ja toimuvad märksa kiiremini kui senine arenemisprotsess. Selles mõttes vastandatakse revolutsiooni tavaliselt evolutsioonile kui aeglasele, järkjärgulisele muutumisele sama kvaliteedi raames.¹

Põhimõtteliselt pole mõiste «revolutsioon» sellisele pruukimisele kõige laiemas laastus midagi vastu väielda, kuigi revolutsiooni kui kvalitaatiivsete muutuste vastandamine evolutsioonile kui kvantitaatiivsetele muutustele pole meie arvates päris õige,² sest mitte igasugust ühiskonnas

¹ Siit ka tüüpiline definitsioon: «Revolutsioon — olemasoleva (loodusliku või ühiskondliku) korra äkiline (vägivaldne) ümberkorraldamine; vastand evolutsioonile, aeglasele arenemisele, järkjärgulisele ümberkujunemisele.» (H. Schmidt, Philosophisches Wörterbuch, Leipzig 1934, S. 557.)

² Selline vastandamine on laialt levinud, sealhulgas ka marksistlikus kirjanduses. Sellel on oma mõte sees, kui käsitada evolutsiooni vulgaarse evolutsionismi vaimus, mis sai eriti populaarseks kodanlikes ringkondades 19. sajandi teisest poolest peale. Evolutsiooni selline laialt levinud tõlgendus andiski G. V. Plehhanovile («Новый защитник самодержавия, или горе г. Л. Тихомирова». Соч., т. III, М.-Л. 1928, стр. 47—55) ja K. Kautskyle («Общественные реформы», М. 1905,

toimuvad kvalitatiivset muutust ei saa revolutsiooniks nimetada. Reform võib kahtlematult samuti kvalitatiivne muutus olla, kuid ta pole kaugeltki mitte revolutsioon, vaid on teatud mõttes koguni revolutsiooni vastand. Teiselt poolt, nagu mõned autorid väidavad, ei tähenda mõiste «evolutsioon» selles mõttes, nagu seda praegu mitmesugustes teadusharudes kasutatakse, sugugi mitte ainult kvantitatiivseid muutusi.³

Kõigil neil juhtumel, kus me kasutasime terminit «revolutsioon», on tegemist protsessidega, mis toimuvad omaette ühes või teises ühiskonnaelu valdkonnas. On aga olemas revolutsiooni üldisem, nii-öelda sotsioloogiline mõiste, mis tähistab kogu ühiskonna kui terviku muutmise protsessi, — see on mõiste «sotsiaalne revolutsioon». See mõiste ongi meie analüüsi objekt.

Kust on pärit termin «revolutsioon»?

Terminid «revolutsioon» hakati teaduslikus ja muus kirjanduses suurte sotsiaalsete muutuste tähistamiseks laialdaselt kasutama üsna hiljaaegu. Tänapäeva lugeja võib arvata, et tegemist on eksitusega, kui ta kohtab näiteks raamatut pealkirjaga «Taevakehade revolutsioonist». Eksitust pole siin aga mingisugust. Sellist pealkirja kandis Mikolaj Koperniku kuuluis teos, milles oli esmakordselt esitatud heliotsentriline maailmasüsteem («De revolutionibus orbium coelestium»). Tollele ajastule oli selline nimetus tavapärane; revolutsioon tähendas planeetide tiirlemist ringikujulist orbiiti mööda. Ainult mõnedes renessansiajastu allikates võib kohata sõna «revolutsioon» teises, sotsiaalses tähenduses, mitte loodusteaduslikus kontekstis. Nagu märgib saksa ajaloolane Karl Griewank, oli selle sõna kasutamine poliitilises tähenduses seletatav ühelt poolt astronoomia populaarsusega ja teiselt

ср. 7—18) alust säärase vastandamise peale välja minna. Teisiti lähenes küsimusele V. I. Lenin, kes kasutas mõistet «evolutsioon» kui sünonüümi mõistele «arenemine üldse», mis kätkeb endas nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid muutusi (Teosed, 21. kd., lk. 36—38; Teosed, 38. kd., lk. 247, 353—354).

³ Vt. Н. Ш. Исхаков, К трактовке философских категорий «эволюция» и «революция». «Философские науки» 1962, № 5. Peab märkima, et mõiste «revolutsioon» levimine üle ühiskondlike suhete piiride pole meie arvates sugugi õigustatud. Dialektika kategooriate sotsiologiseerimine ainult segab neid õigesti mõistmast

poolt laialt levinud arvamusega, et taevakehade liikumise ja igasuguste ühiskondlike vapustuste vahel on oma seos.⁴

Esmakordselt nimetati ühiskondlikke rahutusi, poliitilisi ümberkorraldusi ja murranguid sise- ning välisasjades revolutsioonideks (rivolusione) Firenze kaupmeeste Giovanni ja Matteo Villani (14. saj. keskpaiku) kroonikates.⁵ (Loomulikult on juttu meile teadaolevatest kirjalikest allikatest.) Mõne aastasaja jooksul võitis termin «revolutsioon» endale eluõiguse poliitilises ja filosoofilises kirjanduses. Sageli kasutati seda tähendustes, mis on tänapäeva revolutsiooni-mõistele lausa vastukäivad: revolutsiooni all ei mõistatud ümberkujundusi, mille tulemuseks on uus ühiskondlik-poliitiline olukord, vaid tagasipöördumist «vana hea» juurde.

Ühiskonnaõpetustele, mis püüavad analüüsida ühiskonnaelu olemust ja muutumise põhjusi, avaldasid suurt ja otsustavat mõju kiire ajalooline areng ning peamiselt 16.—17. sajandi esimesed kodanlikud revolutsioonid. Tolle ajastu tormiliste sündmuste kohta hakati järjest sagedamini ütleva «revolutsioon». 18. sajandi alguses ilmusid Prantsusmaal esimesed revolutsioonide ajalugu käsitlevad teosed, mille autorid (Pierre-Joseph Dorléans, René Aubert de Vertot, Duport-Dutertre) kirjeldasid mitmetes Euroopa maades toimunud poliitilisi murranguid. Tõsi küll, vana traditsioon, mis oli seotud sõna «revolutsioon» esialgse tähendusega, oli veel kaua aega jões ja paljudel juhtudel nimetati revolutsiooniks (vastupidi üleštõusule, vandenõule ja kodusõjale) niisuguseid sündmusi nagu Stuarti dünastia tagasipöördumine troonile (s. o. restauratsioon) või nn. 1688. aasta «kuulsusrikas revolutsioon» (s. o. «ülevaltpoolt» toimepandud pööre, millega taheti kuritarvitustele piiri panna).

Restauratsioonile vihjav varjund kaob revolutsiooni mõistest lõplikult 18. sajandi prantsuse ja saksa valgustajate töödes. Seisukohad revolutsiooniks nimetatavate sündmuste suhtes võisid küll lahku minna, revolutsiooni

⁴ Karl Griewank, Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung, Weimar 1955, S. 171. Autor toob ära Galileo Galilei sõnad, mis olid tolele ajastule iseloomulikud: «Maakera revolutsioon, mida me üle elame, aitab kaasa inimelu õnnetustele ja juhusitele» (lk. 173).

⁵ Karl Griewank, Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung, S. 119—121.

ajaloolist tähtsust ei mõistnud kõik ühtviisi, sümpaatiad ja antipaatiad olid erinevad, kuid ometi lõi tasapisi läbi uus revolutsiooni mõiste, mis «hõlmas ühelt poolt hävingut ja rahvaülestaõusu ning teiselt poolt ümberkorraldusi uue ja parema poole». ⁶

Eespool oli juttu termini «revolutsioon» tekkimisest ja levimisest. Selle termini suhteliselt hiline päritolu ei tähenda sugugi, et enne seda ei leidnudki kirjanduses kajastust sündmused, mida me praegu revolutsioonilisteks nimetame. Oleks küll asjatu otsida revolutsiooniliste muutuste kuigivõrd põhjalikku analüüsi varasemast ajast kui 18. sajandi teine pool, kuid poliitilise võimu äkilist vägivaldset väärast on teadaolevatel andmetel kirjeldatud ja klassifitseeritud juba antiikajal. Esimese ja, tõsi küll, üpris pealiskaudse riigipöörete kirjelduse annab Platon oma traktaadis «Riik». ⁷ Riigipöörete põhjusi, iseloomu ja suunitlusi, samuti nendest hoidumise abinõusid analüüsib üksikasjalisemalt ja küllalt ulatuslikult Aristoteles oma raamatus «Poliitika». «Üldse on mässude põhjuseks igal pool võrdsuse puudumine... võrdsuse kättevõitmiseks tõstetaksegi mässu.» ⁸ Seepärast on demokraatlik kord hoopis ohutum kui oligarhia, sest enda vastu rahvas mäsama ei hakka. Suure populaarsuse võitis vana-kreeka ajaloolase Polübiose õpetus poliitiliste vormide vaheldumise seaduspärasest tsüklilisusest: monarhia — aristokraatia — demokraatia — ja jälle monarhia. Veel 17. sajandil kirjeldati Inglise revolutsiooni selle õpetuse vaimus. Sajandi keskel valitses usk jumalast seatud poliitilise korra vankumatusse. Seetõttu käsitles ametlik ideoloogia rahva väljaastumisi ja ülestaõuse seadusliku võimu vastu, mida keskajal ohtrasti ette tuli, kui jumala keelust üleastumist. Aga neiski tingimustes peeti revolutsiooniliste poliitiliste aktsioonide küsimuse üle aru. Siin võib eristada kaht põhilist suunda. Ametlik kirikuideoloogia (Aquino Thomas) tunnistas õigust välja astuda ainult türanni või usurpatori vastu, kes on ebaõiglaselt võimu enda kätte haaranud ja jumala käskudest üle astunud. Mitmesugustes ketserlikes õpetustes oli asi hoopis radikaalsem: kiliastilised kujut-

⁶ Karl Griewank, Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung, S. 213.

⁷ Платон, Сочинения, ч. III, СПб. 1863, стр. 388—438.

⁸ Аристотель, Политика, СПб. 1911, стр. 206.

lused jumalariigi saabumisest maa peal välistasid igasuguse austuse kirikliku ja ilmaliku võimu vastu. Need kaks suunda, täiesti erinevad oma klassiolemuselt ja -eesmärkidelt, langesid kokku ühes asjas — nende kujutlused poliitilise revolutsioonilisest pöördest ei sisaldanud pürgimust millegi täiesti uue poole, vaid ainult lootust kas siis olemasoleva poliitilise korra reformeerimisele või tagasipöördumisele varakristlike eluvormide juurde. Erilisel kohal on Thomas Müntzeri revolutsiooniline õpetus: «Tema poliitiline programm oli lähedane kommunismile... See programm nõudis jumalariigi kohest kehtestamist maa peal... Jumalariigi all aga ei mõistnud Müntzer midagi muud kui ühiskondlikku korda, kus ei ole enam ei klassierinevusi, ei eraomandust ega riigivõimu, mis ühiskonna liikmeile vastu seisab ja neile võõras on. Kõik võimud tuleb kukutada, kui-nad ei allu revolutsioonile...»⁹ Revolutsiooniliste murrangute probleem leidis kajastust ka niisuguste 15.—16. sajandi silmapaistvate õpetlaste poliitilistes kontseptsioonides, nagu seda olid N. Machiavelli, J. Bodin ja M. Montaigne.

Pöördepunkt mõiste «revolutsioon» arengus on seotud 18. sajandi Suure Prantsuse revolutsiooniga. Just sellest ajaloosünnimusest peale võibki õigupoolest rääkida revolutsiooniteooria väljatöötamisest, mis püüab üldistada uusaja ajaloolise arenguprotsessi lahutamatuks koostisosaks saanud arvukate revolutsiooniliste murrangute kogemusi.

Revolutsioon kui loodusõnnetus

Juba Suure Prantsuse revolutsiooni perioodil hakati revolutsiooni mitmel erineval viisil tõlgendama.

Sisuliselt väljendasid need tõlgendused (kui mitmesugused vahepealsed vormid välja jätta) kolme põhiklassi seisukohti, kelledevaheline võitlus määras ära 19. sajandi ja teatud modifikatsioonidega 20. sajandi põhilised arengutendentsid. Need kolm klassi olid: feodaalaristokraatia, kes oli liidus suurkodanlusega, progressiivne kodanlus ja rahvahulgad (eelproletariaat, talurahvas, linnakehvistu), kelle selgepiiriline klassiline diferentseerumine toimus alles arenenud kapitalistlikus ühiskonnas. Vastavalt sellele jagunemisele võib ka revolutsiooniteoorias eristada kolme

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 7, стр. 371.

põhisuunda, kusjuures tuleb muidugi silmas pidada sellise klassifitseerimise teatud ligikaudsust, sest pole arvestatud eri suundade üksikute esindajate vaadete mitmeplaansust ja seisukohtade erinüansse.

a) Feodaalaristokraatia ideoloogide meelest, kelle vastu kodanlik revolutsioon otseselt suunatud oligi, on igaugune rahvarevolutsioon niisama hea kui loodusõnnetus. Seda seisukohta jagasid ka kontrrevolutsioonilise suurokodanluse esindajad, kelle probleemidele revolutsioon ei olnud hoopiski mitte parim lahendus. Neid vaateid väljendas 18. sajandi inglise poliitikategelane Edmund Burke oma raamatus «Mõtisklusi Prantsuse revolutsioonist» (1790. a.).¹⁰ Revolutsioon ei olnud tema meelest loov, vaid absoluutselt purustav jõud, mis toob endaga kaasa anarhia, vaesuse ja kombelõtvuse, revolutsioon oli tema arvates kõige kurja juur. «Revolutsioon ei ole enam poliitiline pööre paremuse poole, vaid kodusõda, mida peetakse ihast väärade ja seetõttu purustavate muutuste järele.»¹¹ Revolutsiooni põhjuseks olevat reaalsustunde kaotanud filosoofide ja «poliitiliste teoloogide» intriigid.

Sellised vaated levisid laialt mitmetes Euroopa maades pärast jakobiinide diktatuuri perioodi ja Napoleoni sõdade ajal, mida käsitleti kui revolutsiooni sünnitist ja revolutsiooni jätku. Just need vaated said aluseks ajaloos esimese reaktsiooniliste poliitiliste režiimide ühenduse — Püha Liidu asutamisele, mis oli suunatud revolutsiooni vastu. Püha Liit kuulutas välja õiguse vahele segada teiste riikide asjadesse, kui kusagil peaks revolutsioon puhkema. Püha Liidu inspiraatoriks ja omamoodi teoreetikuks oli Austria kantsler Metternich. «See ülbe mees oli revolutsiooni verivaenlane. Ta oli otsustanud võidelda revolutsiooni vastu viimse hingetõmbeni... Revolutsioonist rääkides tarvitas ta alati kõige vängemaid metafoore. Revolutsioon viirastus talle kord haigusena, kord vulkaanina, kord tulekahjana, mis

¹⁰ Burke'i raamatus on teatud klassi vaated väljendatud, niivõrd selgelt ja täpselt, et autorist sai Euroopa aristokraatia hulgas kõige populaarsem isik. Kuningas George III ütles, et iga tõeline džentelmen peab selle raamatu läbi lugema (П. Г. Мижуев, Политическая история Англии в XIX веке, СПб., стр. 33). Teiselt poolt pälvis revolutsiooni sõprade seas suurt menu Thomas Paine'i pamflett «Inimõigused», milles autor tõestas üpris veenvalt Burke'i argumentide tühisust (vt. Томас Пейн, Избранные сочинения, М. 1959, стр. 176—245).

¹¹ Karl Griewank, Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung, S. 248.

ähvardab kõike hävitada, kord sajapealise hüdrana, kes on valmis ühiskondliku korra ära õgima... Metternichi arvates on riigi elu peamiseks hüveks rahu, tema käsituses aga tähendas rahu paigalseisu.»¹²

Oleks vääri arvata, et revolutsiooni vaenlased üksnes feodaalaristokraatia leeris pead tõstsid. Kapitalismi ja selle vastuolude arenedes sigines revolutsioonile järjest rohkem vaenlasi kodanluse ja kodanliku intelligentsi ringkondadest. Seistes silma silma vastu revolutsiooniliste rahvahulkadega, tunnetades oma eksistentsi ähvardavat ohtu ja pettunud revolutsioonilise võitluse tulemustes, muutusid paljud revolutsiooni poolehoidjad ja koguni aktiivsed kaasalööjad niisama aktiivseteks revolutsiooni vastasteks. Nii oli see ka pärast 1848.—1849. aasta Euroopa revolutsioone ja pärast 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni. Situatsioon on umbes sama. Väga tabavalt on seda edasi andnud tuntud kirjanik:

Ma põletasin kõik, mille ees ma kummardasin,
ja kummardasin kõige ees, mis ma põletasin.

Seega on suhtumine revolutsioonisse nagu omamoodi lakmuspaber, mis laseb hinnata ühe ja teise klassi progressiivsust või reaktsioonilisust, tema ajaloolist saatust.

19. sajandi teisest poolest peale on enamikule kodanluse poole hoidvatele autoritele iseloomulik revolutsiooni-vaenulikkus, kusjuures see hoiak süveneb sedamööda, kuidas proletaarne liikumine hoogustub. Revolutsioon on «hirmuäratav ja tarbetu farss» (Nietzsche), «rahvahulkade ülestõusud on vaid hetkeline vihapurse» (Le Bon), nad on patoloogilised ühiskondlikud nähtused (A. Comte) või ühiskonnaorganismi palavik (Spencer, Brinton) jne., jne. Tänapäeva kodanlikud sotsioloogid enamasti ühinevad selle suunaga.

Revolutsioon kui poliitiline ümberkujundus

b) Progressiivne kodanlus, kes on huvitatud kodanliku revolutsiooni ja selle printsiipide võidulepääsust ning pooldab kodanlikku demokraatiat, peab revolutsiooni feodalismi, absolutismi ja despotismi vastu seaduspäraseks ja õiglaseks. «Ülestõus, mis hävitab või tõu-

¹² История XIX века. Под редакцией проф. Лависса и Рамбо, том 3, М. 1938, стр. 72.

kab troonilt mingi sultani, on niisama õiguspärane akt kui needki, mida too enne kukutamist ise sooritas, valit-sedes oma alamate elu või vara üle,» kirjutas J. J. Rous-seau,¹³ ja seda veendumust revolutsiooni õiguspärasuses jagavad kõik antud suuna pooldajad. See veendumus on koguni fikseeritud Suure Prantsuse revolutsiooni seadus-andlikus aktis — «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis».¹⁴

Revolutsiooni õiguspärasust ei tuletata üksnes ühis-kondliku lepingu ja inimese loomulike õiguste rikkumise faktist, õigustundest ja muudest moraaliprintsiipidest, vaid ka ühiskonna arenemise seaduspärasustest. Prantsuse sotsioloog ja filosoof Condorcet (1743—1794) kirjutas: «Võib täheldada, et nendel hõimudel, kes pole üldse suuri revolutsioone läbi teinud, on tsivilisatsiooni progress erakord-selt madalale tasemele peatuma jäänud.»¹⁵ Revolutsioonid on Condorcet' ajalookontseptsiooni järgi tsivilisatsiooni arengu vajalik komponent.

Täpsemalt väljendas revolutsiooni seaduspärasuse ideed Hegel. Revolutsioon (juttu on peamiselt Prantsuse revolutsioonist) on paratamatu aste maailma ajaloolises arengus, etapp vaimu teostumises ja inimese vabaduse tunnetamises. «See absoluutse vabaduse («absoluutse vabaduse» all mõtlebki Hegel revolutsiooni) jagamatu substants tõuseb maailma troonile ja mingi jõud ei suuda talle vastu seista.»¹⁶

Kujutus maailma seaduspärasusest ja arukusest on Hegelil seotud erakordselt kõrge hinnanguga Prant-suse revolutsioonile. «Sest ajast peale, kui päike seisab

¹³ Ж. Ж. Руссо, О причинах неравенства, СПб. 1907, стр. 105.

¹⁴ «Kui valitsus rikub rahva õigusi, on ülestõus rahva ja rahva iga osa kõige püham õigus ja kõige tähtsam kohustus» (Законодательные акты Франции, СПб. 1905, стр. 75). Veelgi kaugemale läks selles küsimuses silmapaistev saksa filosoof J. G. Fichte (1762—1814). Õigus muuta kehtivat riiklikku korda on üldse õigus, mida keegi ei saa ära võtta, sest see on õigus lõputule progressile. «Pole niisugust riiklikku korraldust, mis ei alluks muutustele, tema loomus on juba selline, et kõik nad muutuvad. Kui kord on halb . . ., peab teda muutma; kui ta on hea . . ., siis muutub ta ise.» (Tsit.: М. Бур, Фихте, М. 1965, стр. 82.) Revolutsioon on õigustatud ja vältimatu seal, kus riik kipub kallale niisugustele võõrandamatutele õigustele nagu mõtlemisvabadus ja mõtete vahetamise vabadus.

¹⁵ Ж. А. Кондорсэ, Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума, М. 1963, стр. 42.

¹⁶ Гегель, Феноменология духа. Соч., т. IV, стр. 315.

taevavõlvil ja planeedid tiirlevad tema ümber, pole nähtud, et inimene pööraks end pea peale, s. o. toetuks oma mõtetele ja ehitaks tegelikkust vastavalt nendele... alles nüüd tunnistas inimene, et mõte peab juhtima vaimset tegelikkust. Seega oli see suurepärase päikesetõus. Kõik mõtlevad olendid pühitsesid seda epohhi.»¹⁷ Teises kohas kirjutab ta prantslastest, kes «oma suure geniaalsuse, tunde-soojuse, leegitseva vaimu ja mehisusega võitlesid kangelaslikult kätte... suure inimõiguse subjektiivsele vabadusele, suvale ja tõekspidamisele».¹⁸ Hegel hindab Prantsuse revolutsiooni kui maailma ajaloolist ümberkujundust. Pärast sellist kõrget hinnangut tundub imelikuna meie kirjanduses alles hiljuti antud formuleering, et Hegeli filosoofia olevat aristokraatlik (!?) reageering Prantsuse revolutsioonile. Ühtlasi ei saa ka märkimata jätta, et Hegeli kui saksa kodanluse ideoloogi klassipositsiooni piiratus ilmneb selgesti revolutsiooni paratamatuse eitamises Saksamaal, kus reformatsioon olevat teinud kõik mis tarvis, ja skeptilises suhtumises demokraatlikesse institutsioonidesse.

Revolutsiooni põhjusi nägid selle suuna esindajad valitsusvõimu despotismis, amoraalsuses ja võhiklikkuses, millega ta on rahvale õnnetuse kaela toonud. «Prantsuse revolutsiooni kutsusid välja raudselt visad eelarvamused ja eelkõige ülbus, täielik arulagedus, kasuahnus.»¹⁹ Teiselt poolt õhutab oma loomulike õiguste ja tahtevabaduse printsiipide äratundmine inimesi rõhumise ja despotismi vastu protesti tõstma ja aktiivselt välja astuma. Niisiis on vastuolu ühelt poolt inimese loomulike õiguste (prantsuse valgustajad) või vabadusprintsiibi (Hegel) ning teiselt poolt valitseva poliitilise ja õiguskorra kui mõistuse teel seisva takistuse vahel revolutsiooni peamine põhjus. Siit järeldub, et revolutsioon on kutsutud likvideerima vana poliitilise võimu ja kehtestama uue, mis vastab ini-

¹⁷ Гегель, *Философия истории*. Соч., т. VIII, стр. 413—414.

¹⁸ Гегель, *Лекции по истории философии*. Соч., т. XI, стр. 390.

¹⁹ Гегель, Соч., т. XI, стр. 389. Usna paljuütlev on ka järgmine iseloomustus: «Missugune riik! Ministrite ja nende libude, naiste, kammerteenrite sõgedaim võimutsemine, nii et tohutu vägi pisitüranne ja logelejaid pidas oma jumalikuks õiguseks riigi tulusid ja rahva higuvaeva riisuda. Häbitus ja ebaõiglus võtsid uskumatu ulatuse, kombedki vaid vastasid asutuste alatusele. Me näeme indiviidide õigusetust kodaniku- ja poliitilistes suhetes, niisamuti ka südametunnistuse ja mõtlemise vallas.» (Sealsamas.)

mese loomulikele õigustele, eeskätt vabadusele ja võrdsusele. Seega on juttu poliitilisest revolutsioonist.

Seejuures võib poliitilisi ülesandeid lahendada kahel viisil: pöörde viib läbi valitsus ja see toimub rahulikult, või siis rahvas ise võtab asja enda kätte ning revolutsioon on tormiline ja vägivaldne.²⁰

Revolutsiooni ülesannete peaaegu täielik taandamine poliitilistele jättis õigupoolest unarusse sotsiaalsed ülesanded. Prantsuse revolutsiooni tormilistes sündmustes võib selgesti näha paljude kodanlike revolutsionääride soovi piirduda ümberkujundustega poliitika vallas ja hirmu mistahes suurte sotsiaalsete muutuste ees (žirondiinid, dantonistid).

Pärast revolutsiooni jätkas seda suunda grupp ajaloolasi, kes on tuntud restauratsioonijastu ajaloolaste nime all (Thierry, Guizot, Mignet, Thiers). Tõsi küll, nad pöörasid oma eelkäijatega võrreldes sotsiaalsetele küsimustele rohkem tähelepanu, osutades klassivõitluse, varanduslike huvide suurele tähtsusele revolutsiooni ettevalmistamises. Ometi seadsid nemadki esikohale revolutsiooni poliitilise iseloomu, mille taha selle sotsiaalne sisu tegelikult varju jäi.²¹ Pealegi taandus neil sotsiaalne lõppude lõpuks poliitiliseks ja õiguslikuks, nagu seda märkis G. V. Plehhanov.²²

Arusaamine revolutsioonist kui puhtpoliitilisest ümberkujundusest on püsinud veel meie ajani sellel väikesel osal kodanlusest, kes on nii või teisiti osa võtnud revolutsioonilisest võitlusest, kuid püüdnud suruda seda võitlust teatud kitsastesse raamidesse.

²⁰ «Pööre oli paratamatult vägivaldne, sest ümberkujundusi ei teostanud valitsus.» (Гегель, Соч., т. VIII, стр. 413.)

²¹ Nii näiteks kirjutas Mignet Prantsuse revolutsioonist: «Revolutsioon oli poliitilise iseloomuga, sest ta oli suunatud õukonna absoluutse võimu ja seisuslike privileegide vastu, ja sõjalise iseloomuga, sest Euroopa tungis talle kallale.» (Минье, История французской революции, СПб. 1906, стр. 383.)

²² Vt. G. V. Plehhanov, Monistliku ajalookäsituse arengu küsimusest. Teine peatükk, Tallinn 1949; Огюстен Тьерри и материалистическое понимание истории. Соч., т. VIII, 1923.

**Revolutsioon kui
sotsiaalne ümberkujundus**

c) Vaatleme nüüd kolmandat suunda sotsiaalse revolutsiooni teoorias. Vastupidiselt kodanlikele poliitilise revolutsiooni teooriatele leidis see suund poolehoidjaid nende mõtlejate hulgas, kes nägid revolutsioonis eeskätt sotsiaalset ümberkujundust. Sotsiaalse revolutsiooni pooldajad väljendasid rahvahulkade, varatute klasside huve. «Ja kuigi üldiselt kodanlusel oli teatud õigus pidada end võitluses aadliga ka tolle aja mitmesuguste töötavate klasside huvide esindajaks, kerkisid iga suurema kodanliku liikumise puhul siiski esile selle klassi iseseisvad liikumised, kes oli kaasaegse proletariaadi enam-vähem väljakujunenud eelkäijaks... Selliste veel väljakujunemata klassi revolutsiooniliste relvastatud väljaastumistega kaasnesid vastavad teoreetilised manifestatsioonid... Võrdsuse nõue ei piirdunud enam poliitiliste õigustega, vaid pidi haarama ka üksikisikute ühiskondliku seisundi; tuli kõrvaldada mitte ainult klassiprivileegid, vaid ka klassivahed ise.»²³

Esimesi üleskutseid sotsiaalseks revolutsiooniks, mis tuginevad veel pühakirja autoriteedile, leiame Thomas Müntzeril, kes juhtis 1525. aasta talurahvasõda Saksamaal. Engelsi antud jseloomustuses väljendub selgesti Müntzeri programmi sotsiaalne suunditus.

Sotsiaalse revolutsiooni idee traditsiooni tõeliseks alguseks tuleb aga pidada 18. sajandit, õigupoolest Prantsuse revolutsiooni aega. Oleks küll ebaõiglane jätta nimetamata kaht revolutsioonilist mõtlejat, kes esimestena veel enne Prantsuse revolutsiooni tõstsid häält kõige rängema ekspluateerimise all kannatava klassi — talurahva kaitseks ja kutsusid teda üles sotsiaalsele revolutsioonile oma rõhujate vastu. Need olid prantslane Jean Meslier ja venelane Aleksandr Radištšev.

Külavaimulik Jean Meslier (1664—1729) esineb oma «Testamendis», mis sai tuntuks alles pärast autori surma, suure rahvarevolutsiooni tulihingelise ja kompromissitu pooldajana. Ta kutsub kirglikult üles: «Püüdke ühineda, nii palju kui teid on, teie ja teiesarnased, et raputada endalt lõplikult maha vürstide ja valitsejate türannliku ülevõimu ike; kukutage kõikjal kõik need õiglusetuse ja autuse troonid, purustage kõik need kroonitud pead, kiskuge maha

²³ F. Engels, *Anti-Dühring*, Tallinn 1954, lk. 16—17.

kõigi oma türannide ülbus ja ärge lubage neil kunagi endi üle valitseda.»²⁴ Meslier esitab koguni omapärase revolutsiooniliste jõudude tegevusprogrammi, mis näeb ette läbimõeldud ettevalmistumist revolutsiooniks. «Alustage sellest, et jagate üksteisega salaja oma mõtteid ja soove! Levitage kõikjal hästi osavalt kirjutisi, mis näitavad kõigile religiooni tühisust, eksimusi ja ebausku ning sisendavad kõikjal viha vürstide ja kuningate türannliku valitsemise vastu.»²⁵ Inimkond võib õnnelikuks saada ainult sel juhul, kui kaob «ühiskondlike seisundite ja olukordade tohutu ebakõla», kui kaob eraomandus ja sellele vastav jaotus, kui kõik hakkavad võrdsetel alustel «kasutama maa ande ja oma töö vilju».²⁶ Järjekindel revolutsioonilisus, revolutsioonilise talurahva huvide teadlik väljendamine, täielik lahtiütlemine valitsevast religiossest ideoloogiast on jooned, mis lubavad pidada Meslier'd ajaloos esimeseks revolutsiooniliseks demokraadiks.

Palju ühist oli Meslier' seisukohtadega esimesel vene revolutsionääril A. N. Radištševil (1749—1802).²⁷ Ka tema propageeris suurt talurahvarevolutsiooni, mille käigus «raskes ikkes orjad» purustaksid oma ahelatega «ebainimlike isandate pead» ning mis hävitaks tsaarivõimu ja tagaks niisuguse sotsiaalse korra, kus «igauks künnab endale, lõikab endale».²⁸ A. N. Radištševi revolutsioonilis-demokraatlik ideoloogia tulebki eriti ilmekalt esile tema seisukohavõttudes revolutsiooni suhtes.²⁹

²⁴ Ж. Мелье, Завещание, т. III, М. 1954, стр. 356.

²⁵ Sealsamas, lk. 360.

²⁶ Sealsamas, lk. 365.

²⁷ Meslier' ja Radištševi vaadete ühtsusest kirjutavad veenvalt B. F. Poršnev (kogumik «Из истории социально-политических идей. К 75-летию акад. В. П. Волгина», М. 1955, стр. 227), J. F. Karjakin ja J. G. Plimak («Запретная мысль обретаёт свободу», М. 1966, стр. 170—171).

²⁸ Juttu on A. N. Radištševi 80-ndate aastate seisukohtadest. Mis puutub tema ideelisse arengusse, siis selle kohta võib leida sisuka analüüsi järgmises teoses: Ю. Ф. Карякин и Е. Г. Плимак, Запретная мысль обретаёт свободу. Авторид uurivad Radištševi tegevust seoses üldiste tähtsate revolutsiooniprobleemidega.

²⁹ «Tõepoolest, kas ei mahu Radištševi 80-ndate aastate ideed oma sisult mõiste alla «revolutsiooniline demokratism»? Kas ei kaitse ta rõhutud talurahva huve, nõudes «mõisnikesoo» piisutamist ja tsaari surmamõistmist? Kas ei looda ta rahvahulkade revolutsioonilisele endalगतusele? Kas ta ei usu mitte üksnes nende õigsusesse, vaid ka jõusse? Kas ei näe ta positiivne programm (objektiivselt kodanlik)

Suur Prantsuse revolutsioon viis võitlusele maa- ja linnakehvist, kes oma klassiseisundi tõttu ei võinud rahulduda üksnes poliitilise võrdõiguslikkusega, vaid taotles ka sotsiaalset võrdsust. Nende vaated leidsid väljenduse mitmesuguste revolutsiooniliste rühmituste ja üksikisikute tegevuses. Eeskätt tuleb nimetada «pööraseid» (Jacques Roux, Varlet, Leclerc), kes etendasid tähtsat osa revolutsiooni arendamises ja süvendamises. Egalitarismi positsioonidelt jakobiinide poliitikat kritiseerides nõudsid nad niisuguseid revolutsioonilisi abinõusid, mis tagaksid «õnnetu tööliste parema elu». ³⁰ Egalitarismi seisukohti jagasid ka mõned nn. «Sotsiaalse ringi» liikmed, kelle liider Bonneville märkis, et revolutsioon ei likvideerinud sotsiaalset ebavõrdsust, ning nõudis seepärast varanduste võrdsustamist, eelkõige maade jagamist. Samal ajal seisis ta vägivaldsete võitlusmeetodite rakendamise vastu. ³¹

Märksa järjekindlamat sotsiaalse revolutsiooni programmi kaitsesid utopistliku kommunismi pooldajad Chappuis, Rétif de la Bretonne, Maréchal ja Boissel, kes pidasid eraomanduse likvideerimisel ja sotsiaalse võrdsuse kehtestamisel hädavajalikuks vägivaldset rahvarevolutsiooni. ³²

oma kõige üldisemates teesides ette... kõigi sotsiaalsete ja ühiskondlike suhete demokratiseerimist riigis? Kas ei ole need ideed teatud suguluses 19. saj. 60-ndate aastate vene revolutsioonilise demokraatia kontseptsioonidega, kuigi siin on ideede küpsuse ja väljatöötamise astmes, teoreetilise põhjendatuse tasemes jne. omad erinevused?» (Ю. Ф. Карякин и Е. Г. Плимак, Запретная мысль обретает свободу, стр. 183.)

³⁰ Я. М. Захер, Движение «бешеных», М. 1961, стр. 171. Hiljuti manalasse varisenud nõukogude ajaloolane analüüsib oma töös selle huvitava rühmituse teoreetilisi kontseptsioone ja praktilist tegevust.

³¹ А. Р. Иоаннисян, Коммунистические идеи в годы Великой французской революции, М. 1966, стр. 22—35.

³² А. Р. Иоаннисян ütleb Suure Prantsuse revolutsiooni aegsele kommunistlikule mõttelaadile pühendatud teoses kommunistlike mõtete suhtumisest revolutsioonisse järeldusi tehes: «Mõned neist olid revolutsioonisündmuste mõjul ise ühel või teisel määral revolutsiooniliselt meelestatud... Rétif, kes polnud hoopiski mitte poliitiline võitleja, vaid inimene, kes kartis «ekstsesse» ja «verd», ilmutas tihtipeale pärast revolutsiooni puhkemist mässumeelsust, kutsudes üles vägivaldselt omandiõigust väärama. Unistaja Chappuis, kes püüdis tõestada selle maailma vägevatele kommunismi paremust, kaotas revolutsiooni arendes lootuse veenismetodile ning kaldus pidama vajalikuks rahva arveteõendamist oma rõhujatega... Teised kommunistlikud teoreetikud

Kõige suuremat mõju avaldasid sotsiaalse revolutsiooni teooria edasisele väljatöötamisele Babeufi (1760—1797) ja babuvistide ideed. Nende organiseeritud «Võrdsete salaühingu» programm ja nende teoreetilised kontseptsioonid, mis on üksikasjaliselt kirja pandud Babeufi ringi ellujäänud aktiivse liikme Buonarroti teoses, on Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegse revolutsioonilise mõtte suurim saavutus. Babeuf ja tema mõttekaaslased väljendasid prantsuse eelproletariaadi meeolusid, kes sai 1789.—1794. aasta sündmustest hea õppetunni. Babuvistid seadsid endale ülesandeks ühiskond rahvahulkade huvides täielikult ja igakülgsest ümber korraldada. See oli nende arvates ainuvõimalik uue vägivaldse revolutsiooni teel, mis pidi olema suunatud eraomanduse vastu. Nad pidasid hädavajalikuks õiglast revolutsiooni, mille «lõpptulemuseks on omandi ja hariduse õiglane jaotus». ³³ See on viimane revolutsioon ajaloos, mis loob ühiskonna, kus pole rikkaid ega vaeseid. Babuvistid ei piirdunud revolutsiooniliste ideede abstraktse proklameerimisega, nad töötasid üsna üksikasjaliselt välja revolutsioonilise võitluse konkreetse plaani ja taktika. Revolutsioon pidi toimuma enamuse huvides ja selle läbiviijaks ei pidanud olema käputäis mässajaid, vaid rahva enamik. Sel eesmärgil tegeleb revolutsiooniline organisatsioon («Salajane direktorium») «veenmise ja kaasatõmbamisega», pöörates erilist tähelepanu armeele, «et ühendada ühtses puhangus armee jõud rahva jõuga». ³⁴ Rahvaülestõusu juhtideks peavad saama «Salajase direktoriumi» poolt määratud revolutsioonilised agendid. Revolutsiooni võidu ja üldise võrdsuse kehtestamise tingimuseks on ülestõusnud rahva revolutsiooniline võim, kes suudaks maha suruda igasuguse kontrerevolutsiooni vastupanu ja võtaks tarvitusele abinõusid rahva olukorra parandamiseks (rahva vaenlaste varanduse jagamine vaestele,

nägid revolutsioonis ainult ühiskonna radikaalse ümberkorraldamise vahendit. Maréchal arvas, et tõelist revolutsiooni, mis teeb lõpu ühiskondlikule ebavõrdsusele, pole veel toimunud, ning kutsus üles seda ellu viima. Boisseli arvates võis kommunistliku võrdsuseni jõuda ainult revolutsioonilisel teel, kehtestades sankülottide revolutsioonilise diktatuuri ning võttes kõigilt valitsevate klasside esindajailt kodanikuõigused ja relvad.» (А. Р. Иоаннисян, Коммунистические идеи в годы Великой французской революции, стр. 425.)

³³ Ф. Буонарроти, Заговор во имя равенства, т. I, М. 1963, стр. 199.

³⁴ Sealsamas, lk. 207.

vaeste majutamine vandenõulaste majadesse jms.). Uus valitsus valitakse kohe pärast türannia hävitamist Pariisi rahvakogu poolt Revolutsiooni väljakul. Uus valitsus peab pidevalt rahvakogule aru andma. Uue revolutsioonilise rahvavõimu põhiline ülesanne on kommunistliku ühiskonna loomine — ebavõrdsuse likvideerimine ja kõikide õnne maksmapanek.³⁵ Sellised on üldjoontes babuvistide revolutsiooniteooria põhiideed.

Silmapaistev nõukogude teadlane akadeemik V. P. Volgin, kes uurib utopistliku sotsialismi ja kommunismi ajalugu, kirjutab: «Babuvistide propaganda revolutsiooniline iseloom eristab neid järsult nende eelkäijatest ja õpetajatest; liikumise revolutsiooniline eesmärk heitis uut valgust nende ajaloofilosoofiale, nende kriitikahoopidele olemasoleva ühiskonna pihta, nende kujutlusele tulevases ühiskondlikust murrangust. Babuvism on tähtis ühendav lüli 18. sajandi teooriate ja 19. sajandi 30—40-ndate aastate utopistliku kommunismi vahel.»³⁶

Babuvistide ideed avaldasid tugevat mõju 19. sajandi 30-ndate aastate prantsuse revolutsiooniliste ühingute [«Perekondade Ühing» («Société des Familles»), «Aasta-aegade Ühing» («Société des Saisons»)] tegevusele. «Perekondade Ühingusse» astuda soovijatele esitatavas küsitluses oli näiteks järgmine punkt: «15. Kas on tarvis poliitilist või sotsiaalset revolutsiooni? — On tarvis sotsiaalset revolutsiooni.»³⁷ Seega on siin poliitiline ja sotsiaalne revolutsioon selgesti teineteisele vastandatud. Seejuures mõistetakse poliitilise revolutsiooni all 1830. aastal toimunud revolutsiooni tüüpi, mis vaid vahetas võimu juures ühe ekspluataatorite grupi välja teise vastu, sotsiaalse revolutsiooni all aga niisugust revolutsiooni, mis kehtestab võrdsuse.

Suure panuse sotsiaalse revolutsiooni teooria väljatöötamisse andis prantsuse utopist-kommunist Théodore Dézamy (1803—1850). See oli üks väheseid utopiste, kes asus kindlalt materialismi seisukohtadel. Ta arendas, nagu K. Marx ütles, «*materialismi õpetust kui reaalse humanismi õpetust ja kui kommunismi loogilist alust*».³⁸

³⁵ Ф. Буонарроти, Заговор во имя равенства, т. II, стр. 150.

³⁶ В. П. Волгин, Французский утопический коммунизм, М. 1960, стр. 86.

³⁷ Л. О. Бланки, Избранные произведения, М. 1952, стр. 117.

³⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 146.

Ükski teine utopist pole sotsiaalse revolutsiooni probleemi nii laiahaardeliselt üles tõstnud.

Oma teoses «Ühisuse koodeks» («Code de la communauté») kirjutab Dézamy, et revolutsioon on vältimatu vaheaste ühiskonna arenemises, sest ainult revolutsioon võib lahendada vastuolu omanduse ja viletsuse, rikkuse ja vaesuse vahel, ainult revolutsioon võib hävitada ebavõrdsuse, mis on tekkinud «sotsiaalsete tingimuste, pahelise ja silmakirjaliku kasvatussüsteemi, kogu inimkonda sajan-dite väitel rõhunud pikaajalise orjastamise tagajärjel».³⁹ Dézamy läkitab oma revolutsioonilised üleskutsed proletariaadile, keda ta peab tulevase revolutsiooni otsustavaks jõuks. «Taguge, taguge tõe proletaarlaste pähe, teie olete kohustatud teda tõega ristima.»⁴⁰ Ei saa öelda, et Dézamy oleks selget ettekujutust proletariaadist, õigupoolest ta samastab proletariaati inimestega, kes ei saa tulusid, s. o. rahva enamikuga. Õiget arusaamist ühiskonna klassistruktuurist omandussuhete alusel tal ei ole.

Babeufi järel tunnistab Dézamy vajalikuks võitnud rahva revolutsioonilise diktatuuri, kelle peamine ülesanne on võtta revolutsiooni vaenlastelt ära «nende *ainus mõju-tusvahend, ainus türanniasoon — omand ja raha*».⁴¹ See diktatuur peab olema tõeline rahvadiktatuur, s. o. põhi-mõtete diktatuur, mitte aga isikute diktatuur, ning peab eksisteerima ainult üleminekul «ühisuse» ühiskonnale, nagu Dézamy nimetas oma vaimusilme ees seisvat kom-munistlikku ühiskonda.

Vahetegemist sotsiaalse ja poliitilise revolutsiooni vahel ning koguni nende vastandamist tuleb ette ka utopistide-kommunistide, Dézamy kaasaegsete Pillot'⁴² (1808 — surma-aasta teadmata) ja Blanqui'⁴³ (1805—1881) töödes.

³⁹ Т. Дезами, Кодекс общности, М. 1956, стр. 91.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 216.

⁴¹ Sealsamas, lk. 472.

⁴² «Kõigi seni toimunud revolutsioonide ainsaks tulemuseks on olnud see, et privileegid on läinud ühe kasti käest teise kätte» (Ж.-Ж. Пийо, Избранные сочинения, М. 1961, стр. 75). «Meil pole midagi ühist reformaatoritega, kes üksteise järel riike kukutavad..., me oleme kutsutud selleks, et täita lubadused, mida inimkonnale on nii sageli antud ja alati paljasõnaliselt..., me oleme kutsutud selleks, et anda viimane hoop kõikidele kastidele, kes püüavad inimsugu uuesti alandusse tõugata...» (Sealsamas, lk. 80—81.)

⁴³ Juttu on L. A. Blanqui' vaadetest 30-ndail aastail. Hiljem ta muutis oma seisukohti ja kinnitas, et «sotsialism pole mõeldav ilma poliitilise revolutsioonita».

Tõsi küll, kui babuvistid ja nende järgijad tunnistasid vajalikuks revolutsioonilise rahva diktatuuri pärast revolutsiooni võitu, siis seega tunnistasid nad sotsiaalse revolutsiooni poliitilisi ülesandeid. Poliitilise ja sotsiaalse revolutsiooni vastandamise kutsus esile ühelt poolt emotsionaalse nüansiga rahulolematuse toimunud kodanlike pöörete tulemuste suhtes ja teiselt poolt revolutsiooni olemuse veel mitte küllalt sügav mõistmine (kuigi kodanlike revolutsioonikontseptsioonidega võrreldes oli siiski samm edasi astunud). Küsimuse lahenduse võti peitus nähtavasti revolutsiooni kõige sügavamate põhjuste avastamises. Neid põhjusi nägid käsitletava suuna esindajad vastuolus ühelt poolt loomulike inimese õiguste (vabadus, võrdsus, vendlus) ja teiselt poolt sotsiaalsete tingimuste, eelkõige eramanduse ja kõigi sellest tulenevate tagajärgede vahel. Just siin tuli ilmsiks sel kombel mõistetava sotsiaalse revolutsiooni pooldajate idealism ja sellest tulenev utopism.

Muuseas marksismi teoreetiliste allikate analüüsimisel ei pöörata tavaliselt (eriti õppekirjanduses) peaaegu üldse tähelepanu sellele suunale prantsuse utopistlikus kommunismis, piirduakse vaid Saint-Simoni ja Fourier' teooria iseloomustusega. Ometi on babuvistide ja Dézamy vaated kahtlematult mõjutanud Marxi ja Engelsi revolutsioonilise maailmavaate kujunemist ja neid ei või ignoreerida. Sellega seoses peab märkima, et V. I. Lenin oma artiklis «Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti» käsitleb marksismi allikana prantsuse utopistlikku sotsialismi üldse.

Ühtlasi erineb Babeufi-Dézamy utopism oma revolutsioonilise vaimu poolest märgatavalt Saint-Simoni, Fourier', Oweni, Cabet' ja nende õpilaste (kes moodustasid 19. sajandi utopistide enamiku) utopismist. Pidades Prantsuse revolutsiooni kogemusi nurjaläinuks, otsisid nad teid, kuidas «1793. aasta katastroofi» kordumist vältida. Teiste sõnadega — nende sotsiaalsete projektide üheks lähtepunktiks oli tees: on tarvis ära hoida uut, kiiresti lähenevat revolutsiooni. Vaevalt et keegi neist niisuguse revolutsiooni küpsemises kahtles. Owen näiteks koguni seostas sellist võimalust tehnika ja vabrikusüsteemi arenemi-

sega.⁴⁴ Olles põhimõtteliselt klassivõitluse ning töötajate ja kapitali vahelise konflikti revolutsioonilise lahenduse vastu, pöördusid kõnesoleva vooluga kaasaminevad utopistid selle maailma vägevate poole ettepanekuga võtta vastu nende projektid ühiskonna ümberkorraldamise kohta ja reformeerida kehtiv kord, et «revolutsioonile lõpp teha», nagu ütles Saint-Simon. Eriti vaenulikud olid revolutsiooni suhtes suurte utopistide-sotsialistide järgijad. Revolutsioonivaenulikkus väljendub selgesti Cabet' tuntud ütluses: «Kui revolutsioon mul pees oleks, ei laseks ma rusikat lahti isegi siis, kui mul tuleks surra maapaos.»

Hiljem võttis poliitilist ja sotsiaalset revolutsiooni vastandava kontseptsiooni omaks revolutsiooniline anarhism (Bakunin ja tema järgijad). Selle suuna esindajad panid kõik oma maailmaparandamise lootused sotsiaalsele revolutsioonile. «Ilma revolutsioonita... pole sammugi edasiminekut,» kirjutas M. A. Bakunin.⁴⁵ Rahvas, keda ühiskonna majanduslik organisatsioon on tõuganud raskesse olukorda, otsib paratamatult sellest väljapääsu. «Kuid selleks on tal ainult kolm pääseteed, neist kaks illusoorset ja üks tõeline. Kaks esimest on kõrts ja kirik, ihu kõlvatus ja hinge kõlvatus. Kolmas on sotsiaalne revolutsioon.» Ainult see viimane üksi on suuteline «sulgema ühtaegu kõik kõrtsid ja kõik kirikud».⁴⁶

Sellele üldjoontes õigele konstateeringule ei järgne bakuuninlastel sotsiaalse revolutsiooni puhkemise ja arenemise konkreetsete ajalooliste tingimuste kainet teaduslikku analüüsi. Täis revolutsioonilist kärsitust arvasid nad, et revolutsioon on praktiliselt võimalik igal pool ja alati, sest inimestel on instinktiivselt omane «võime ja vajadus mässata». Õigupoolest nad samastasidki revolutsiooni mässuga, mis ilmneb eriti selgesti Bakunini juures. Bakunin paneb oma lootused «mässavale rahvastiihiale», «revolutsioonilistele kirgedele», «jõhkrale metsikul jõule», «üldrahvalikule organiseeritud mässule, mis... ei halasta millelegi ega peatu millegi ees».⁴⁷ Säärase revolutsiooni

⁴⁴ «Robert Owen... lähtus vabrikusüsteemist mitte ainult tegelikult oma katsetes, vaid kuulutas vabrikusüsteemi ka teoreetiliselt sotsiaalse revolutsiooni lähtepunktiks.» (K. Marx, Kapital, I, Tallinn 1953, lk. 435.)

⁴⁵ М. А. Б а к у н и н, Избранные сочинения, т. I, Петербург 1919, стр. 36.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 152.

⁴⁷ Sealsamas, lk. 270.

päästab valla vaid äärmine viletsus ja meeleheide, tema peamiseks jõuks võib olla ainult «kerjusproletariaat» ja varatu talurahvas ning tema vältimatuks tulemuseks on mitte ainult kodanliku ekspluateerimise, vaid ka kodanliku tsivilisatsiooni häving.⁴⁸

Kõik need seisukohad lähendavad bakuuninlasi revolutsioonilistele utopistidele. Mis puutub poliitilise ja sotsiaalse revolutsiooni probleemisse, siis siin on neil ühiste joonte kõrval ka olulisi erinevusi. Mõlemad arvavad küll, et proletariaat peab läbi viima sotsiaalse revolutsiooni, kuna poliitiline revolutsioon on kodanluse asi. Kuid anarhistid erinevad utopistidest peaasjalikult selle poolest, et nad eitavad revolutsiooniliste klasside diktatuuri, revolutsioonilist võimu, revolutsioonilist riiki. Üldse läheb anarhism riigi ja sotsiaalse revolutsiooni vastandamises äärmusesse. M. Bakunin kirjutab: «Riik ühelt poolt ja sotsiaalne revolutsioon teiselt poolt on need kaks poolust, mille antagonism moodustab praeguse ühiskonnaelu sisima olemuse kogu Euroopas.»⁴⁹ Siit järeldub, et peamine vaenlane, kelle vastu on suunatud sotsiaalne revolutsioon, on riik. Teatavasti peab marksism samuti oma eesmärgiks riigi hävitamist, kuid marksismi seisukohalt on see võimalik alles pärast klasside kaotamist, sotsialismi ja kommunismi ehitamise käigus, mitte aga kohe täna-homme pärast revolutsiooni võitu.⁵⁰

Seega oleme iseloomustanud kaht revolutsioonikontseptsiooni (suund, mida käsitlesime punkti «a» all, on revolutsiooni eitav) — üht, mis jaatab poliitilist revolutsiooni, ja teist, mis jaatab sotsiaalset revolutsiooni. On selge, et kumbki neist kontseptsioonidest kajastab teatud klassiseisukohta — üks kodanluse ja selle sabas sörkiva väikekodanluse, teine proletariaadi ja revolutsioonilise mitteproletaarse kehvrähva (revolutsioonilise talurahva ja linna väikekodanluse) oma. Kodanluse revolutsioonilisus on piiratud, ja seda isegi kõige ägedamas revolutsioonipalangus. See on tingitud kodanluse ekspluateerlikust olemusest. Samal ajal on piiritu revolutsioonilisus iseloomulik proletariaadile ja tema liitlastele, s. o. klassidele, kes on eluliselt huvitatud ühiskonna põhjalikust ümberkujundamisest, sest nad ei kaitse oma käegakatsutavaid, vaid kauge

⁴⁸ M. A. Бакунин, Избранные сочинения, т. I, стр. 79.

⁴⁹ Sealsamas.

⁵⁰ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 452.

tuleviku huve. (Seejuures ei tohi muidugi unustada, et see revolutsioonilisus pole sugugi mitte alati seotud ühiskondliku arenemise teadusliku analüüsiga.)

**Kuidas käsitas
revolutsiooniprobleemi
noor Marx**

Sellised olid üldjoontes seisukohad revolutsiooni suhtes, kui K. Marx ja F. Engels alustasid oma revolutsioonilist tegevust ja tööd teaduse vallas. Nende revolutsiooniliste ideede areng oli tihedalt seotud marksistliku filosoofia ja sotsioloogia, eeskätt materialistliku ajalookäsituse — ajaloolise materialismi teooria kujunemisega.

Juba üliõpilaspõlves valis Marx endale revolutsionääri elutee. Rahulolematuse kehtiva ühiskondliku korraga, palav soov seda muuta, igasuguste ilmalike ja religioossete jumalate salgamine leidis Marxil väljenduse selles, et ta valis oma doktoriväitekirja (1841) sümboliks inimkonna kaitsja Prometeuse. Esialgu oli Marx revolutsiooniline demokraat ja tema kujutlused revolutsioonist üsna abstraktsed. Üldiselt kaldus ta siiski revolutsiooni sotsiaalse tõlgenduse poole. «Juba 1842. aasta sügisel tulid mõned parteitegelased järeldusele, et üksnes poliitilistest muudatustest ei piisa, ning proklameerisid, et ainult *sotsiaalne* revolutsioon, mis põhineb kollektiivsel omandusel, kehtestab nendele abstraktsetele printsiipidele vastava ühiskondliku korra.»⁵¹ Need read kirjutas F. Engels. Edasi märgib ta, et revolutsiooni sotsiaalne tõlgendus oli seotud mitmete noorheegellaste juhtivate tegelaste (sealhulgas ka Marxi) üleminekuga kommunismi seisukohtadele.

Kommunismi teooriat arendades jõuab Marx sotsiaalse revolutsiooni mõistmises peagi kaugemale kui prantsuse utopistlik kommunism. Hoopis sügavani arusaamine sotsiaalse revolutsiooni mõttest ja eesmärkidest kajastub Marxi 1843. aasta kirjavahetuses Rugega, mis on avaldatud «Saksa-Prantsuse Aastaraamatus» (1844). Vaieldes vastu Rugele, kes hindas üpris pessimistlikult revolutsiooni võimalikkust Saksamaal (seejuures oli revolutsioon tema jaoks puhtpoliitiline murrang⁵²), kaitses Marx talle omase

⁵¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 1, стр. 539.

⁵² Ruge määratleb revolutsiooni järgmiselt: «Ma nimetan revolutsiooniks kõikide südamete ümbersüüdi ja üldist võitlust vaba inimese au eest, vaba riigi eest, mis ei kuulu ühelegi isandale, vaid kuulub iseendale.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., изд. I, т. I, стр. 350.)

optimismiga mõtet, et maa «läheb vastu oma vältimatule saatusele» ja «see saatus on eelseisev revolutsioon». «Ükski rahvas ei lange meeleheitesse, ja isegi kui ta pikka aega loodab millelegi lihtsalt rumalusest, viib ta paljude aastate pärast, kui ta on äkki targaks saanud, kõik oma vagad soovid täide.»⁵³ On väga tähtis märkida, et Marxi optimism ei põhine alusetul utoopilisel usul, vaid ta on hakanud uut moodi mõistma revolutsiooni põhjusi. «Tööstus- ja kaubandussüsteem, omandus- ja ekspluataatöerimissüsteem viib aga... nüüdse ühiskonna sisemisele lõhenemisele, millest vana süsteem ei suuda enam paraneda.»⁵⁴ (Autori sõrendus.) Seega peab Marx vajalikuks otsida revolutsiooni põhjusi tööstusliku tootmise ja majanduslike suhete vastuoludest. Kahtlematult näitab see uut viisi lähenemine asjale, et tolleks ajaks olid Marxil juba välja töötatud materialistliku ajalookäsituse põhiprintsiibid.

Kui see nii on, siis ei pea mõtleja-revolutsionäär (teaduslikult mõtlej revolutsionäär) lähtuma mingist valmis ühiskonnaskeemist (nagu seda tegid Cabet, Dézamy jt.), vaid esiteks kritiseerima halastamatult kõike olemasolevat, «halastamatult kahes mõttes: see kriitika ei karda omaenda järeldusi ega tagane kokkupõrke ees valitsevate võimudega»,⁵⁵ ja teiseks samastama kriitika tegeliku võitlusega. «Sel juhul ei astu me maailma ette kui doktrinäärid oma uue valmisprintsiibiga: siin on tõde, laskuge selle ees põlvili! — Me arendame maailmale uusi printsiipe tema enese printsiipidest. Me ei ütle maailmale: «lakka võitlemast; kogu su võitlus on tühine», me anname talle tõelise võitlusloosungi.»⁵⁶

Uut viisi lahendab Marx ka nende jõudude küsimuse, kes on suutelised revolutsiooni läbi viima. Selleks jõuks on tema ütluse järgi, mida me muide edaspidi enam ei kohta, mõtlej ja kannatav inimkond. Esimese all on mõeldud neid, kes suudavad avastada ühiskondlike suhete olemuse ja anda tõelise võitlusloosungi (praegu me ütleksime — revolutsiooniline haritlaskond). Mis puutub teisesse, siis siin on nähtavasti jutt kannatavatest, rõhutud rahvahulkadest,

⁵³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 1, стр. 372.

⁵⁴ Sealsamas, lk. 377—378.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 379.

⁵⁶ Sealsamas, lk. 381.

kes ei taha enam allaheitlikud olla. «Meie ülesanne on paljastada vana maailma ja teha positiivset tööd uue maailma kujundamiseks. Mida rohkem aega annab sündmuste käik mõtlevale inimkonnale arusaamisele jõudmiseks oma olukorrast ja kannatavale inimkonnale koondumiseks, seda täiuslikum on vili, mis küpseb oleviku rüpes.»⁵⁷

Neid juba marksistliku revolutsiooniteooria printsiipe täpsustas ja arendas Marx «Saksa-Prantsuse Aastaraamatus» avaldatud artiklites. Erilist tähelepanu pöörab ta poliitilise emantsipatsiooni ja inimese emantsipatsiooni vahekorrale. Emantsipatsiooni jagamine kaheks liigiks vastab tol ajal käibel olnud tavale liigitada revolutsiooni poliitiliseks ja sotsiaalseks (sellest oli juttu eespool). Poliitiline emantsipatsioon (poliitiline revolutsioon) on kodanliku ühiskonna revolutsioon, mis on suunatud feodalismi vastu, kuid jätab puudutamata eraomanduse ja eksploateerimise, «senise maailmakorra» alused. Seepärast pole poliitiline revolutsioon «inimese emantsipatsiooni viimane vorm», kuigi ta «kujutab endast suurt progressi».⁵⁸

Inimese emantsipatsioon läheb hoopis kaugemale — ta kaotab eraomanduse kui niisuguse, vabastab inimese, võimaldab tal tunnetada ja organiseerida «omaenese jõude» kui «ühiskondlikke jõude».⁵⁹ See ongi kõige sügavamale ulatuv sotsiaalne revolutsioon. Selle revolutsiooni võib läbi viia ainult niisugune klass, kes «ei saa ennast emantsipeerida, kui ta ei emantsipeeri... ühtlasi ka kõiki muid ühiskonna sfääre».⁶⁰ See klass on proletariaat. Ühtlasi täpsustab Marx oma teesi mõtlevast ja kannatavast inimkonnast. Mõtlev inimkond on filosoofid, kannatav inimkond proletariaat. «Nii nagu filosoofia leiab proletariaadis oma materiaalse relva, leiab proletariaat filosoofias oma vaimse relva.»⁶¹ Niisiis marksistlik revolutsiooniteooria rikastub vähemalt kahe tähtsa põhiprintsiibiiga: esiteks —

⁵⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, стр. 378. Т. I. Oizerman, kes analüüsib Marxi kirjavahetust Rugega, arvab, et selles on «veel palju niisugust, millest ta peatselt ära ütleb» (Т. И. Ойзерман, Формирование философии марксизма, М. 1962, стр. 215). Meile tundub see järeldus liiga kategooriline olevat. Marx ei taganenud millestki olulisest, vaid muutis terminoloogiat ja arendas neid seisukohti edasi.

⁵⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, стр. 392.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 406.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 428.

⁶¹ Sealsamas.

proletariaadil on täita maailmaajalooline missioon, ja teiseks — revolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel etendab tähtsat osa teadlik reguleerimine.

Teise olulise täpsustuse tegi Marx oma teorias pool aastat hiljem teoses «Kriitilisi märkusi «Preislase» artikli «Preisi kuningas ja sotsiaalne reform» kohta». «Iga revolutsioon purustab *vana ühiskonna*, ja sedavõrd on ta *sotsiaalne*. Iga revolutsioon kukutab *vana võimu*, ja sedavõrd kannab ta *poliitilist* iseloomu.»⁶² Siit on selge, et iga sugune sotsiaalne revolutsioon on paratamatult poliitiline, samuti on selge, et küllalt sügav poliitiline revolutsioon, mis ei piirdu ainult poliitilise kliki vahetusega, on paratamatult ühel või teisel määral sotsiaalne. Seega astub Marx üle revolutsiooni traditsioonilisest liigitusest poliitiliseks ja sotsiaalseks, mistõttu saab võimalikuks revolutsiooniliste protsesside olemust sügavamalt ja adekvaatsemalt käsitada.

Juba 1844. aastal formuleeris Marx sotsiaalse revolutsiooni teooria lähteprintsipiibid. Sellel teorial oli juhtiv koht tema teaduslikus loomingus ja praktilises tegevuses ning selle arendamisele ja rikastamisele pühendas ta kõik oma põhilised tööd.

Kuidas käsitas
revolutsiooniprobleemi
noor Engels

Samadele järeldustele jõudis 1844. aastaks ka F. Engels. Revolutsioonilised tõekspidamised kujunesid tal väga varakult. Artiklis «Siegfriedi kodumaa» (1840) ülistab Engels noorte mässuvaimu, aktiivsust, võitlusindu, kellel «tuksub rinnas süda, mida pole veel ohjeldanud elu konventsionaalsus», kellele on «äärmiselt vastumeelne igavene kõhklemine, filisterlik hirm uue asja ees».⁶³ Kui ta tsensuuri kartusel pidi oma teostes teatud määral ettevaatlik olema, siis kirjades, kus võis vabalt väljenduda, ei varjanud ta oma vaenu selle maailma vägevate vastu. «Valitsejalt loodan ma midagi head ainult siis, kui tal rahva käest saadud kõrvakiiludest pea huugab ja revolutsioon on ta palee aknad sisse loopinud.»⁶⁴ Engelsi varasema loominguuperioodi uurija M. V. Serebrjakov tuleb järeldusele, et juba nooruses «lülili-

⁶² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 1, стр. 448.

⁶³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., изд. I, т. II, стр. 65.

⁶⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М. 1956, стр. 338.

tub ta aktiivsesse poliitilisse võitlusse. Ta võitleb türannia vastu. Tema teadvuses seostub demokratism orgaaniliselt türannide võimu revolutsioonilise kukutamisega rahva poolt. Engels on revolutsiooniline demokraat.»⁶⁵

Asunud 1842. aasta sügisel ümber Inglismaale, kus temast saab V. I. Lenini sõnade järgi sotsialist, uurib Engels võimalusi revolutsiooni edendamiseks sellel tööstuslikult arenenud maal. Revolutsioonilise demokraadina pooldab ta tuliselt sotsiaalset revolutsiooni, mida ta vastandab poliitilisele revolutsioonile. Seejuures on väga tähtis rõhutada, et Engelsi arvates on läheneva sotsiaalse revolutsiooni põhiline võitlusjõud proletariaat, keda vastuolud kodanlusega veenavad vajaduses «valitsevad ebanormaalsed suhted vägivaldselt kukutada».⁶⁶ Engels püüab ka revolutsioonile majanduslikku põhjendust anda. Ta arvab, et perioodilised tööstuskriisid peavad ellu kutsuma «niisuguse sotsiaalse revolutsiooni, mida majandusteadlased oma koolitarkuses uneski ei näe».⁶⁷

Käinud nagu Marxki läbi tee revolutsiooniliselt demokratismilt proletaarsele kommunismile ja idealismilt materialismile, suudab Engels 1844. aastaks sotsiaalse revolutsiooni probleemi juba senisest sügavamalt mõista. Nii nagu Marxki, loobub ta poliitilist ja sotsiaalset revolutsiooni vastandamast. See nähtub tema püüdest ühendada sotsiaalsed ümberkujundused demokraatlikega. «Demokraatia, mis Inglismaad ees ootab, on *sotsiaalne* demokraatia. Lihtne demokraatia pole suuteline sotsiaalseid tõbesid ravima. Demokraatlik võrdsus on kimäär. vaeste võitlus rikaste vastu ei jõua lõpule demokraatia või üldse poliitika pinnal. Ja see aste on järelikult ainult üleminek, viimane puhtpoliitiline abinõu, mida tuleb veel järele proovida ja millest peab sealsamas arenema uus element, printsiip, mis ulatub olemasolevast poliitikast kaugemale. See printsiip on sotsialismi printsiip.»⁶⁸

Me iseloomustasime siiani sotsiaalse revolutsiooni marksistliku teooria kujunemise protsessi. Seda teooriat välja töötades võtsid Marx ja Engels omaks mitmed oma otseste eelkäijate tähtsad ideed:

⁶⁵ М. В. Серебряков, Фридрих Энгельс в молодости, Из-во ЛГУ, 1958, стр. 58.

⁶⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 1, стр. 503.

⁶⁷ Sealsamas, lk. 561.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 642.

a) sotsiaalne revolutsioon on vältimatu ja seaduspärane;

b) revolutsioon on progressiivne nähtus, sest ta puhastab ja uuendab ühiskonnaelu;

c) revolutsiooni põhjusi tuleb otsida ühelt poolt eramanduse ja eksploateerimise suhetest ning teiselt poolt poliitilisest rõhumisest;

d) revolutsioonis on otsustav osa rahvahulkadel;

e) pärast revolutsiooni võitu on tarvis revolutsioonilist diktatuuri;

f) kindel on, et viimane sotsiaalne revolutsioon maailma ajaloos on kommunistlik revolutsioon.

Samal ajal panid Marx ja Engels aluse uuele sotsiaalse revolutsiooni teooriale, esitades põhiteese, mille igakülgne tõestamine ja arendamine sai nende elutööks:

a) nad mõtestasid ümber kõik oma eelkäijate kõne all olnud põhiprintsiibid uue ajalookontseptsiooni — materialliku ajalookäsituse, ajaloolise materialismi valguses ning andsid nendele printsiipidele uues kontseptsioonis oma koha (on täiesti selge, et elemendid uues struktuuris hakkavad etendama hoopis teist osa);

b) nad esitasid sotsiaalse revolutsiooni uue, tervikliku käsituse;

c) nad tegid kindlaks, et revolutsiooni kõige sügavamaid põhjusi tuleb otsida inimeste majanduslike suhete sfäärist;

d) nad näitasid, et revolutsioon on oma sisult humanistlik, inimlik;

e) nad selgitasid, et revolutsioon on klassivõitluse teatud etapi kulminatsioon ja lõpuleviimine;

f) nad tõestasid, et proletariaat kui kommunistliku revolutsiooni juhtiv jõud etendab maailmaajaloolist osa;

g) nad rõhutasid, et revolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel omab suurt tähtsust teaduslik ideoloogia, laiemalt võttes teadlik reguleerimine.

2. peatükk

SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI MÕISTE

Senini oli meil juttu marksistliku revolutsioonikäsituse tekkeloost. Nüüd on tarvis üksikasjaliselt analüüsida, millise sisu marksism-leninism sotsiaalse revolutsiooni mõistesse kätkeb. Loomulikult on sotsiaalse revolutsiooni mõiste revolutsioonilise võitluse rikkalike kogemuste varal arenenud ja rikastunud. Seetõttu ei saa me seda mõistet analüüsides piirduda üksnes Marxi ja Engelsi seisukohtadega, vaid peame teda iseloomustama selles vaimus, kuidas ta on rohkem kui saja aasta vältel välja kujunenud ja kuidas teda praegu marksistlik-leninlikus teoorias kasutatakse. Siin tuleb kõigepealt silmas pidada 20. sajandi välja- ja paistva revolutsiooniteoreetiku ja -praktiku V. I. Lenini panust. See panus on nii suur, et meil on õigus rääkida leninlikust sotsialistliku revolutsiooni teooriast, mis on välja töötatud marksistlike printsiipide alusel. Väga õigesti kirjutab selle kohta J. A. Krassin: «Täpselt samuti nagu marksistlikus sotsialistliku revolutsiooni teoorias ei ole küsimusi, mida poleks loovalt arendanud V. I. Lenin, ei ole leninlikus teoorias kardinaalseid ideid, mis poleks seotud K. Marxi ja F. Engelsi ideedega.»¹

Termini «revolutsioon»
kaks tähendust

Enne kui hakata analüüsima sotsiaalse revolutsiooni struktuuri põhielemente, tuleb pöörata tähelepanu sellele, et terminit «revolutsioon» kasutatakse marksistlikus kirjanduses kahes erinevas, omavahel siiski seotud tähenduses.

1. Revolutsiooniks nimetatakse tervet ajalooepohhi, mil toimuvad suured kvalitatiivsed muutused ühiskonna sot-

¹ Ю. А. Краси н, Ленин, революция, современность. Проблемы ленинской теории социалистической революции, М. 1967, стр. 23.

siaalses (klassi-) ja majanduslikus struktuuris, üleminek ühelt ühiskondlik-majanduslikult formatsioonilt teisele. Sellist ühiskondliku arenemise perioodi nimetas K. Marx sotsiaalse revolutsiooni ajastuks.² Revolutsioon sellises tähenduses hõlmab nii ägedate ja avalike klassikokkupõrgete ajajärke kui ka suhtelise vaikuse ja koguni reaktsiooni perioode. Revolutsioon laiemas mõttes kui revolutsiooniline ajastu jätkub senikaua, kui revolutsiooni ellukutsunud sotsiaalsed ja majanduslikud vastulolud põhiliselt lahendatakse, kui uus ühiskondlik-majanduslik formatsioon hakkab kindlalt juuri ajama. V. I. Lenin ütles seda aspekti silmas pidades kodanliku revolutsiooni kohta Euroopas, et selle lõpuleviimine tähendab «kodanliku revolutsiooni objektiivsete ajalooliste ülesannete lahendamist», s. o. «juba selle pinna kõrvaldamist, mis võib sünnitada kodanlikku revolutsiooni, *kogu* kodanlike revolutsioonide *tsükli* lõpuleviimist».³

Sellist revolutsioonikäsitust võime kohata ka K. Marxi ja F. Engelsi töodes.⁴ V. I. Lenin kirjutab: «Selles mõttes viidi näiteks Prantsusmaal kodanlik-demokraatlik revolutsioon *lõpule* alles 1871. aastal (alustati aga 1789. a.)»⁵ Mõiste «revolutsioon» terve revolutsioonilise epohhi tähenduses ei käi üksnes kodanlike ümberkujunduste, vaid ka sotsialistlike muutuste kohta, s. o. selles mõttes on revolutsioon kahtlematult üldsotsioloogiline mõiste. See tuleb otseselt K. Marxi tuntud formuleeringust, mille ta andis «Poliitilise ökonoomia kriitika» eessõnas ajaloolise materialismi põhiprintsiipide kohta. Sotsialistlikust revolutsioonist kui tervest epohhist on korduvalt rääkinud ka V. I. Lenin. Näiteks kirjutab ta: «Sotsiaalne revolutsioon ei saa toimuda teisiti kui ajastuna, mis ühendab eesrindlikes maades proletariaadi poolt kodanluse vastu peetavat kodusõda ja *tervet rida* demokraatlikke ning revolutsioonilisi liikumisi, sealhulgas ka rahvuslikke vabadusliikumisi mittearenenud, mahajäänud ja rõhutud rahvuste juures.»⁶

² Vt. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 281.

³ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 184.

⁴ Vt. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 370. т. 2, стр. 589. K. Marxi vaadete kohta selles küsimuses vt. V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 117—118.

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 184.

⁶ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 47.

2. Revolutsiooniks selle sõna kitsamas mõttes⁷ nimetatakse klasside avalikku ja vahetut võitlust, millega otsustatakse poliitilise võimu küsimus, see on «otseselt revolutsiooniline liikumine, mida kannavad laiad rahvahulgad, kes purustavad vanu seadusi, hävitavad rahva rõhumise organeid, võidavad kätte poliitilise võimu ja loovad uut õigust».⁸ Sellel võitlusel on enamasti (kuid mitte alati) oma kindel algus (ülestõus, rahva väljaastumine jms.) ja oma kindel lõpp. Just nimelt selle «lõpu» järgi võib revolutsiooni üldise tähendusjaotuse raames eristada kaht alajaotust: a) revolutsiooniks nimetatakse vana poliitilise võimu kukutamist ja uue kehtestamist, järelikult ühiskonna klassistruktuuri muutumist (olenemata sellest, kui pikka aega uus võim püsib); b) revolutsiooniks nimetatakse ainult klassivõitluse kulminatsiooni, avalikke ja vahetuid klassikokkupõrkeid olenemata nende lõpptulemusest. Sel juhul tuleb revolutsiooniks pidada ka niisugust võitlust, millega ei võideta otseselt kätte poliitilist võimu ega saavutada ühiskonna klassistruktuuri ümberkujundamist. Sellist revolutsiooni iseloomustatakse tavaliselt kui lüüasaanud revolutsiooni, kui lõpuleviimata võitlust (kujukaks näiteks on siin 1905.—1907. aasta Vene revolutsioon). Selliseid näiteid võib ajaloost palju tuua. Tekib küsimus: missuguse kriteeriumi põhjal saab kindlaks teha, kas ägedat klassivõitlust võib revolutsiooniks nimetada või mitte? Olenemata sellest, kas võimu haaramist ja klassisuhete muutumist toimub või mitte, võib meie arvates igasuguseid ägedaid klassikokkupõrkeid kindlasti revolutsiooniks nimetada esiteks sel juhul, kui võitlus oli üldrahvalik, ja teiseks siis, kui ilmnes selgesti püüdlus ellu viia suuri sotsiaalseid ümberkujundusi, eeskätt haarata poliitiline võim, mis on tähtsate majandusküsimuste lahendamise hoovaks.

Pole raske näha, et termini «revolutsioon» kaks tähendust on omavahel tihedasti seotud.⁹ See seos võimaldab

⁷ Vajadusele arvestada Lenini poolt antud määratlust «revolutsiooni selle sõna laiemas ja kitsamas tähenduses» osutas N. G. Levinov — vt. Н. Г. Левинтов, Некоторые аспекты ленинской теории революции. «Вопросы философии» 1966, № 4.

⁸ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 249.

⁹ Poola sotsioloog Marek Waldenberg arvab, et V. I. Lenini teostes on sõnal «revolutsioon» neli tähendust. Peale nende kolme, millest meil juttu oli (arvestades teise tähenduse alajaotusi a ja b), räägib ta veel ühest: «revolutsiooniline» kui «vägivaldse» sünonüüm. Tõsi küll,

eristada igasuguse revolutsiooni (nii esimeses kui teises tähenduses) põhitunnuseid, kusjuures tuleb silmas pidada, et rõhk on asetatud pigemini revolutsiooni ajaloolistele tulemustele kui revolutsioonisündmuste käigule.

Revolutsioon kui murrang tootmissuhetes

Nagu juba märgitud, tähendab sotsiaalne revolutsioon marksistidele ühe ühiskondlik-majandusliku formatsiooni vahetumist teisega. Mida see tegelikult tähendab? Eelkõige tootmisviiside vahetust, täpsemalt ühiskonna majanduslikuks baasiks olevate tootmissuhete vahetust. Selline radikaalne muutus on võimalik ainult siis, kui tootlike jõudude ja tootmissuhete vaheline vastuolu küpseb konfliktiks, kui tootmissuhted hakkavad tootlikke jõude aheldama ja takistama «nende jõudude kasutamist täies ulatuses» (G. V. Plehhanov).

Igasuguse sotsiaalse revolutsiooni ajalooline funktsioon seisneb lõppude lõpuks selles, et ta lahendab või püüab lahendada tähtsat majanduslikku ülesannet: tagada vanade tootmissuhete rüpes võrsunud uute tootlike jõudude vaba arengut. Siit järeldub, et igasugune sotsiaalne revolutsioon (rõhutame, et just sotsiaalne) tähendab kvalitatiivset muutust, murrangut tootmissuhetes.

Selline käsitlus (nimetame seda revolutsiooni majanduslikuks interpretatsiooniks) toob päevavalgele sotsiaalsete revolutsioonide kui spetsiifiliselt dünaamiliste ühiskondlike nähtuste sügavaimad protsessid. Kuid just sellist interpretatsiooni võib haruharva kohata. Väga vähesed sotsioloogid tõlgendavad sotsiaalset revolutsiooni kui majanduslikku ümberkujundust, mõningatel juhtudel piiratakse vaid vihjega revolutsiooni majanduslikele põhjustele. Seda külge pole alati rõhutatud isegi marksistlikul metodoloogial põhinevates töödes. Näitena olgu siinkohal toodud K. Kautsky mõtteavaldused sajandi algusest (s. o. ajast, kus ta oli veel põhiliselt marksistlikel seisukohtadel). Oma teoses «Sotsiaalne revolutsioon» (1902) väidab ta, et mõistest «sotsiaalne revolutsioon» tuleb ära jätta «majandusliku aluse muutumine». ¹⁰

Majanduslikust interpretatsioonist loobus ka J. V. Sta-

autor märgib õigesti, et viimasel juhul on liigitus tehtud teisel alusel, sest siin ei ole kriteeriumiks revolutsiooniprotsessi sisu, vaid vorm. (Marek Waldenberg, Rewolucja, Warszawa 1964, s. 33—37.)

¹⁰ К. К а у т с к и й, Общественные реформы, М. 1905, стр. 4.

lin. Tema arvates ei iseloomusta majanduslikud ümberkujundused mitte igasugust sotsiaalset revolutsiooni, vaid ainult sotsialistlikku revolutsiooni. «Kodanliku revolutsiooni põhiülesanne seisab selles, et haarata võim ja viia ta vastavusse olemasoleva kodanliku ökonoomikaga.»¹¹

Selliste väidete põhjenduseks on nähtavasti tõsiasi, et tootmisviisis toimuvad muutused lakkamatult ning kannavad modifikatsioonide iseloomu. Kahtlematult toimub pidev adaptatsiooniprotsess ka tootmissuhetes, mis nii või teisiti kohanduvad (muidugi teatud ajani) tootlike jõududega. Seetõttu näib, et neid protsesse revolutsiooni kategooria alla viia ei saa. Teiselt poolt on asi nii, et vahetus revolutsioonilises võitluses kiirete poliitiliste ümberkujunduste eest ei hakka majanduslikud muutused alati silma. Kõik see muidugi takistab sotsiaalset revolutsiooni majanduslikult interpreteerimast.

Kui revolutsioonide ajaloo poole pöörduda, siis vaevalt ükski ausameelne uurija saaks maha salata, et revolutsioonide otsene vahelesegamine (olgu see õnnestunud või mitte — see on iseküsimus) olemasolevatesse tootmissuhetesse on suurel määral ennast majanduses tunda andnud. Eks lõhkunud ju feodaalaja majandust sellised aktid, nagu feodaalide maaomandi tühistamine revolutsioonilise Inglise parlamendi poolt 1646. aastal või Ameerika kontinentaal-kongressi otsus aristokraatia ja kirikute omandi eksproprieerimise kohta 1776. aastal või siis Prantsusmaa Asutava Kogu tuntud otsused 1789. aasta 4.—11. augustist feodaalse režiimi täieliku kaotamise kohta? Mis puutub sotsialistlike revolutsioonide majanduslikku tähtsusesse, siis siin ei saa mingit kahtlust tekkidagi. Kui öeldule lisada veel, et revolutsiooni läbiteinud maade kiire majanduslik areng on otseselt tingitud revolutsiooniperioodi majandus-

¹¹ J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1945, lk. 98. Selle teesi tõestamiseks viitab Stalin V. I. Leninile, seejuures Lenini mõtet moonutades, nagu ta seda sageli tegi. V. I. Lenin ütles: «Kodanlikul revolutsioonil oli ainult üks ülesanne — minema pühkida, kõrvale heita, purustada kõik endise ühiskonna kammitsad.» (Autori sõrendus.) (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 69.) Niisiis on juttu kõikide, mitte ainult poliitiliste kammitsate purustamisest. Et kahtlused täielikult kõrvale heita, tsiteerime veel üht V. I. Lenini mõtteavaldust: «Kodanliku revolutsiooni võidukas arenemine eeldab kõigepealt põhilisi majanduslikke ümberkujundusi, mis tööpoolest pühivad minema igasugused feodalismi ja keskaegsete monopolide jäänused.» (V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 275.)

likest ümberkujundustest, võib kokkuvõtteks öelda: sotsiaalne revolutsioon on vanade tootmissuhete lammutamine ja uutega asendamine.¹²

Lõpuks tuleb teha veel üks tähtis täpsustus. Küsimine: kas on võimalik üleminek vanadelt tootmissuhetelt uutele mingil teisel mitterevolutsioonilisel teel? Kes saaks eitada, et 1861. aasta reform, mis kaotas Venemaal pärisorjuse, oli omamoodi üleminek feodaalsetelt tootmissuhetelt kapitalistlikele? Meenutagem, mida rääkis Lenin: peale põllumajanduse arendamise revolutsioonilise, «ameerika» tee on mõeldav ka mitterevolutsiooniline, «preisi» tee, mis on sisuliselt reformistlik. Seega tunnistavad faktid, et tootmissuhteid saab muuta nii revolutsiooniga kui ka reformidega. Seejuures ei tohi muidugi unustada, et ainult sotsiaalne revolutsioon suudab tagada järjekindla ülemineku uutele tootmissuhetele.

Kui on olemas tootmissuhete kahesugused kvalitatiivsed muutused, siis tuleb ka näidata, milles seisneb nende erinevus (reformi ja revolutsiooni vahekorra tules üksikasjalisemalt juttu edaspidi). V. I. Lenin ütles selle erinevuse kohta järgmist: «Revolutsioon ei ole niisugune ümberkujundamine, mis korraldab vana ümber ettevaatlikult, pikkamisi, järk-järgult, püüdes lammutada võimalikult vähe, vaid niisugune, mis lammutab vana kõige põhilisemas ja olulisemas.»¹³ (Autori sõrendus.)

Nüüd võib eespool formuleeritud teesi täpsustada: sotsiaalne revolutsioon on vanade tootmissuhete põhjalik lammutamine ja uutega asendamine.

¹² Sellest teesist tuleneb tähtis praktiline järeldus, mille formuleeris täpselt V. I. Lenin. «Revolutsioon selle tõelises, tõsises tähenduses ei ole mõeldav ilma «majanduslike programmide lahendamiseta». Revolutsiooni võivad teha ainult massid, keda panevad liikuma sügavad majanduslikud vajadused. Absolutismi langemine Venemaal, tegelik langemine, oleks vältimatult majanduslikuks pöördeks. Ainult inimesed, kes on täiesti neitsilikult süütud sotsialismis, võivad seda mitte mõista. Välja visata majanduslikud programmid tähendab välja visata revolutsiooni peamised majanduslikud põhjused, tähendab välja visata majanduslikud huvid... See tähendab — välja visata rahvahulgad...» (V. I. Lenin, Teosed, 11. kd., lk. 392.)

¹³ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 85.

Revolutsioon kui klasside
nihkumine

Tootmissuhted on eraomanduse
valitsemise tingimustes paratama-
tult ühtaegu ka klassisuhted ning
seepärast on enesestmõistetav, et igasugune sotsiaalne
revolutsioon kujutab endast klassivõitluse eriliiki ja seega
muudab radikaalselt ühiskonna klassistruktuuri.

Vaevalt hakkab keegi vastu vaidlema, et igasugune
revolutsioon on seotud klassiantagonismi järsu teravne-
misega, erinevate sotsiaalsete rühmade otsese ja avaliku
kokkupõrkega. Iseasi on, kuidas klassiantagonismi, selle
põhjusti ja ühiskonna klassijaotust käsitada. Nendes
küsimumustes on kodanlikud sotsioloogid ja ajaloolased väga
erinevatel seisukohtadel. Mis puutub marksistidesse, siis
neile annab asjale lähenemine klassipositsioonidelt võtme
ajaloosündmuste õigeks mõistmiseks. Revolutsioonid on
suurepäraseks kinnituseks K. Marxi ja F. Engelsi mõttele,
et kogu seniste antagonistlike ühiskondade ajalugu on
klassivõitluse ajalugu.

Tarvitseb vaid jälgida ükskõik missuguse revolutsiooni
ajalugu, et veenduda: «Revolutsioon erinebki «tavalisest»
olukorrast riigis just selle poolest, et riigielu vaieldavaid
küsimumusi lahendab otseselt klassivõitlus ja rahvahulkade
võitlus, kuni nende relvastatud võitluseni välja.»¹⁴ Võitlus
minetab oma senise regionaalse ilme ja võtab üldrahvaliku
ulatuse. Ta muutub totaalseks, haarates oma keerisesse
poliitika, majanduse ja ideoloogia.

Kuna klassid kehastavad revolutsioonis lõppkokkuvõt-
tes tootmissuhete teatud vastuolulisi elemente, siis on loo-
mulik, et sotsiaal-majandusliku aluse analüüs võimaldab
kindlaks määrata nii klassijõudude paigutuse kui ka
klassivõitluse suunitluse ja eesmärgi. Ameerika sotsioloog
C. Brinton tunnistab küll klassiantagonismi olemasolu
revolutsioonis, kuid arvab ometi, et marksism vastandab
liiga jämedalt feodaalaristokraatiat ja kodanlust 1640.
aasta Inglise revolutsioonis, 1776. aasta Ameerika revolut-
sioonis ja 1789. aasta Prantsuse revolutsioonis, samuti
kodanlust ja proletariaati 1917. aasta Vene revolutsioonis.
Mingit positiivset probleemilahendust me Brintonil ei leia,
küll aga üpris paradoksaalse väite, et «kui klassid on teine-
teisele küllalt lähedased, osutuvad revolutsioonid tõenäoli-

¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 181.

semaks kui siis, kui klassid teineteisest eemal seisavad». ¹⁵ Vaevalt et see väide revolutsiooniperioodi keerulistes klassisuhetes mingit selgust tuua võiks. Mis puutub klasside nn. vastandamisse, siis tarvitseb vaid esitada küsimuse, milline klass võitis ja milline kaotas, et saaks selgeks, kui võrd alusetud on säärased etteheited. ¹⁶

Klassilahingute ägedus ja pinge on vaid probleemi üks külg. Igale sotsiaalsele revolutsioonile on iseloomulik ka vana klassistruktuuri lõhkumine (või vähemalt katse seda lõhkuda) ja selle asendamine (revolutsiooni võidu korral) uue klassistruktuuriga. Just selle eripärasuse tõttu sotsiaalset revolutsiooni sotsiaalseks nimetataksegi. «Igasugune tõeline revolutsioon on sotsiaalne revolutsioon, sest ta toob võimule uue klassi ja annab talle võimaluse ühiskonna oma näo järgi ümber korraldada.» ¹⁷ Klassistruktuur, mis enne revolutsiooni oli küllalt stabiilne ja jäik, muutub revolutsiooni perioodil ebastabiilseks, dünaamiliseks ja paindlikuks. Meenutagem siinkohal Suure Prantsuse revolutsiooni käiku: absoluutne monarhia (feodaalaristokraatia võim) — suur- ja keskkodanluse võim — väikekodanluse revolutsioonilis-demokraatlik diktatuur. ¹⁸ Või võtame Vene revolutsiooni 1917. aasta veebruarist oktoobrini, mis tegi läbi arengu mõisnike ja kapitalistide isevalitsuslikult võimult väikekodanliku demokraatia poolt

¹⁵ Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, N. Y. 1965, p. 251.

¹⁶ Marksistlik lähenemine küsimusele klassistruktuurist üldse ja revolutsiooniperioodil eriti ei taandu muidugi lihtsalt skeemile — kaks võitlevat klassi, kuigi kodanlikud sotsioloogid marksismi skematismis ja lihtsustamises süüdistavad, kusjuures nad on võtnud aluseks Stalini vulgaarse interpretatsiooni, kes käsitles klassisuhteid ühiskonnas kui kahe klassi suhteid. Tegelikult on K. Marxi ja F. Engelsi seisukohad selles küsimuses, mida nad on avaldanud kas või niisugustes töödes nagu «Klassivõitlus Prantsusmaal», «Louis Bonaparte'i 18. brümäär», «Revolutsioon ja kontrevolutsioon Saksamaal», «Kodusõda Prantsusmaal», ning Lenini poolt antud klassikaline seletus klassijõudude paigutuse kohta 1905.—1907. ja 1917. aasta revolutsioonis säärast lihtsustamisest üpris kaugel, sest siin on arvestatud klassistruktuuri kogu keerukust ja dünaamilisust. Uhtlasi oli marksismi-leninismi rajajatele selge, et on tarvis eristada klassivõitluse põhilisi suundi, selgitada välja ajaloo protsessi juhtivad põhilised klassijõud ja järelikult ka neid vastandada, sest muidu polekski võimalik ajaloolise arenemise iseloomu mõista.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 18, стр. 541.

¹⁸ Вt. К. Каутский, *Противоречия классовых интересов в 1789 году*, М. 1919.

toetust leidva liberaalse, kontrrevolutsioonilise kodanluse võimu kaudu proletariaadi diktatuurini.¹⁹

Lõppkokkuvõttes pääseb revolutsiooni tulemusena paratamatult maksvusele uus klassistruktuur, uued klassidevahelised suhted, s. o. sotsiaalse revolutsiooni tähtsaim tunnus on klasside nihkumine. «Igas revolutsioonis, kui see on tõeline revolutsioon, on tegemist klasside nihkumisega.»²⁰

Revolutsiooni peamine küsimus on võimu küsimus

Isegi pealiskaudsest tutvumisest mitmesuguste revolutsiooniteooriatega on näha, et paljud neist käsitlevad revolutsiooni vaid poliitilise murranguna, s. o. nad piirduvad revolutsiooni poliitilise interpretatsiooniga. Lugeja võib hõlpsasti sellise järelduse teha käesoleva raamatu alguses toodud lühikesest ajaloolisest ülevaatest. On see juhuslik? Kas säärane interpretatsioon võib olla tingitud ainult teoreetikute klassipositsioonist? Näib, et niisugune järeldus oleks ühekülgne. Asi on ju selles, et poliitilised ümberkujundused etendavad tõepoolest sotsiaalses revolutsioonis peamist osa, mis ei välista aga hoopiski majanduslike ja sotsiaalsete muutuste põhilist tähtsust.²¹ «Riigivõimu üleminek ühe klassi käest teise klassi kätte on revolutsiooni esimene, peamine ja põhiline tunnus nii selle mõiste rangelt teaduslikus kui ka praktilis-poliitilises tähenduses.»²²

Mispärast siis poliitilise võimu küsimus on revolutsiooni peamine küsimus? Meie arvates on see tingitud järgmistest asjaoludest.

1. Kõigepealt tuleb silmas pidada, millist funktsiooni täidab ühiskonnas poliitiline võim. Poliitilise võimu tähtsaim funktsioon on kaitsta igati seda sotsiaal-majanduslikku struktuuri, mida ta esindab. Isegi sel juhul, kui poliit-

¹⁹ Seda on sügavalt analüüsinud V. I. Lenin oma artiklis «Klasside nihkumine» (Teosed, 25. kd., lk. 111—113).

²⁰ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 111.

²¹ Peamine vastuolu ja põhiline vastuolu ei tähenda üht ja seda-sama. Asjaolu, et poliitilise võimu haaramine revolutsioonis lahendab peamise vastuolu, ei välista seda, et põhiliseks jääb sotsiaal-majanduslik vastuolu. Lähemalt vaata autori artiklis «Об основном и главном (решающем) противоречиях в общественной жизни». Современные проблемы материалистической диалектики, М. 1965, стр. 232—240.

²² V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 25.

tiline võim, riik säilitab klassijõudude tasakaalus olles teatud suhtelise iseseisvuse, nagu see juhtus näiteks 18. sajandi prantsuse absolutismiga, on ta ikkagi eelkõige korra ja just nimelt korra organisatsioon, mis peab kindlustama varanduslikku ja sotsiaalset *status quo'd*. Igasugused katsed antud ühiskonnas kehtivale «pühale» omandiõigusele kallale kippuda saavad otsustava vastulöögi, kusjuures võetakse appi isegi relvastatud jõud. Revolutsioon aga püüab seda õigust väärata, tahab muuta sissejuurdunud omandussuhteid ja hävitada kõik, mis segab uut, arenevat ühiskonda. Kas ta aga suudab sellega toime tulla, kui ta ei kõrvalda «valvurit», kes talle usaldatud vara järele hoolsalt vahti peab? Teiste sõnadega — oma ajaloolise ülesande täitmisel peab revolutsioon kõigepealt vana poliitilise võimu täielikult hävitama või siis vähemalt (revolutsiooni esimeses staadiumis) jõuetumaks tegema.

2. Võidule tulnud revolutsioon ei pea ainult vana poliitilise võimu hävitama, vaid ka uue looma. Tõepoolest — mismoodi suudaksid revolutsioonilised klassid kättevõidetud positsioone säilitada ja vana korra restaureerimise vastu garantiid luua, kui nad vastavaid poliitilisi organeid ei moodustaks? Mismoodi nad suudaksid ägedas klassivõitluses revolutsiooni edusamme kindlustada ja oma eesmäärke saavutada, kui nende käes ei oleks küllalt kindlat võimu? On selge, et iga klass, iga partei, kes suhtub revolutsioonisse tõsiselt, peab revolutsioonilise võimu looma ja seda tugevdama ning võitnud klassi (või klasside) diktatuuri organiseerima. Seda mõistsid juba K. Marx ja F. Engels. Nad kirjutasid «Kommunistliku partei manifestis»: «Esimeseks sammuks töölisrevolutsioonis on proletariaadi muutmine valitsevaks klassiks, demokraatia kättevõitmine.»²³ Hiljem formuleerisid nad selle ülesande kui proletariaadi diktatuuri kättevõitmise. Väga tähtsaks pidas revolutsioonilise võimu funktsioneerimise küsimust V. I. Lenin. Ta analüüsis proletariaadi ja talurahva revolutsioonilis-demokraatliku diktatuuri ja proletariaadi diktatuuri probleemi väga üksikasjaliselt ja igaükselt. Revolutsiooni ajaloo ja praktika uurimise põhjal tegi V. I. Lenin üldteoreetilise järelduse: «Kes ei ole aru saanud, et diktatuur on tarvilik igale revolutsioonilisele

²³ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 34.

klassile võidu saavutamiseks, see pole midagi taibanud revolutsioonide ajaloost või ei taha sellel alal midagi teada.»²⁴

3. Kõikide revolutsioonide kulg annab tunnistust sellest, et neis on esiplaanil poliitilised vastuolud. Vahetult enne revolutsiooni, kui klassivõitlus muutub eriti ägedaks ja kujuneb välja revolutsiooniline situatsioon, kiirendavad sündmuste käiku just poliitilised vastuolud. Need on nii-öelda ühiskonna elu pealispinnal, hästi nähtavad laiadele rahvahulkadele ning seepärast annavad vana riigivõimu kaitseaktsioonid ennast üpris valusasti tunda. Revolutsiooniliste rahvahulkade rahulolematuse, nõrdimuse ja viha on suunatud eelkõige ja peamiselt vana riigiaparaadi vastu. Ja revolutsiooni käigus, kui «alamrahva» loov aktiivsus lõkkele lööb, etendavad poliitilised probleemid, poliitilise võimukorralduse ja valitsusorganite funktsioneerimisega seotud küsimused ikka esmajärgulist osa, sest nende ümber võitlus ju peamiselt käibki.

Siinkohal tuleks viidata Stalini ilmsele veale, mis ta tegi, väites, et «kodanlik revolutsioon lõpeb tavaliselt võimu haaramisega». See tees, imelik küll, on nagu dogmaks muutunud ning on seniajani kirjanduses laialt käibel.²⁵ Kui aga fakte jälgida, saab selle väite paikapidamatus silmanähtavaks. Juba kohe pärast 1789. aasta 14. juulit läks Prantsusmaal võim kodanluse kätte. Aga kas kodanlik revolutsioon sellega lõppes? Kas Euroopa 1848. aasta revolutsioonid lõppesid, kui moodustati ajutised valitsused, mis olid oma koosseisult puhtkodanlikud? Ja kas paljud tänapäeva revolutsioonid Aasias ja Aafrikas, kus kodanlus on võimu haaranud, on sellega lõppenud? Faktid lükkavad selle kunstliku konstruktsiooni täielikult ümber.

Nüüd tuleme veel kord tagasi sotsiaalse ja poliitilise revolutsiooni vahekorra küsimuse juurde. Eespool oli juba juttu, et igasugune sotsiaalne revolutsioon peab ühtaegu olema ka poliitiline revolutsioon, kuid sellest ei järeidu

²⁴ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 307. Sama mõtet väljendas Itaalia Kommunistliku Partei rajaja A. Gramsci: «Revolutsioon on ainult siis tõeline revolutsioon ja mitte ülespuhutud, tühine demagoogiline ilukõne, kui ta leiab kehastuse teatud tüüpi riigis, kui ta muutub organiseeritud võimusteemiks.» (А. Грамши, Избр. соч., т. I, М. 1957, стр. 24.)

²⁵ Vt. näiteks *Философская энциклопедия*, т. I, М. 1960, стр. 202; Д. И. Чесноков, *Исторический материализм*, М. 1965, стр. 482.

hoopiski, et igasugune poliitiline revolutsioon on tingimata sotsiaalne revolutsioon. Sel juhul tuleb meil vastata küsimusele: mis tingimusel võib poliitilist revolutsiooni käsitleda kui sotsiaalset revolutsiooni või täpsemalt — mis tingimusel on poliitiline revolutsioon sotsiaalse revolutsiooni komponent? Ainult siis, kui revolutsioon ei piirdu ümberkujundustega poliitika vallas, vaid toob endaga kaasa ka kvalitatiivseid sotsiaal-majanduslikke muutusi. Kui seda ei toimu ja revolutsioon piirdub vaid poliitilise võimu struktuuri ümberkorraldamisega või paremal juhul valitseva klassi siseste nihetega, puudutamata selle klassi omandiõigust, siis on tegemist ainult poliitilise revolutsiooniga.

Võimalike arusaamatuste vältimiseks tuleb rõhutada, et kui juttu on poliitilisest revolutsioonist, siis selle all ei mõtle me igasugust vägivaldset kvalitatiivset muudatust riigivõimus, riigi poliitilises struktuuris, vaid ainult niisugust, mis esiteks on oma iseloomult progressiivne ja teiseks, mis saab teoks kas või minimaalse massilise võitluse tulemusena.

Eespool käsitlesime sotsiaalse revolutsiooni mõiste kolme peamist aspekti — majanduslikku, sotsiaalset ja poliitilist. Meie arvates seisneb selle dünaamilise mõiste tähtsaim iseärasus selles, et neid kolme aspekti tuleb käsitleda koos, s. o. sotsiaalne revolutsioon on ühtaegu nii majanduslik, sotsiaalne kui ka poliitiline ümberkujundus (muidugi sel juhul, kui sotsiaalset revolutsiooni analüüsida kui terviklikku ühiskondlikku fenomeni). Sotsiaalse revolutsiooni interpretatsioon ainult ühest aspektist on puudulik, mitteadekvaatne, järelikult ekslik.

Niisiis — mis on sotsiaalne revolutsioon? Sotsiaalne revolutsioon on niisugune ühiskondlik ümberkujundus, kus lammutatakse täielikult vanad tootmissuhted ja luuakse nende asemele uued, kus toimub radikaalne klasside nihkumine ja poliitilise võimu juurde pääseb klass, kes käsutab uusi tootmissuhteid, ümberkujundus, mis saab teoks massilise võitluse tulemusena.

Revolutsioon kui
sotsiaalse muutuse eriliik

Sotsiaalse revolutsiooni mõiste analüüsi huvides on tarvis kindlaks teha, mispoolest revolutsioon erineb muud liiki sotsiaalsetest ümberkujundustest. Mõned autorid (D. I. Tšesnokov, I. S. Narski) vaidlevad termini «sotsiaalne muutus» kasutamise vastu, sest see olevat amorfne ja määratlemata. Termin on tšepoolest abstraktne, kuid teatavasti on filosoofias terve rida taolisi ja veelgi üldisema iseloomuga kategooriaid. Juba see fakt, et «muutuse» kategooria fikseerib ainult silmanähtavat, kõige üldisemat, mis on omane igasugusele protsessile: erinevuste olemasolu ühes ja samas objektis (või selle osas), võetuna kahes ajalisel erinevas punktis»,²⁶ õigustab selle kategooria kasutamist. Asi pole nähtavasti terminis, vaid sisus, mida ta endas kätkeb.

Muidugi on sotsiaalsed muutused üpris mitmekesised. Nad puudutavad nii sisemisi, olulisi, struktuurilisi ühiskondlikke seoseid kui ka elu väliseid, pinnapealseid, vähetähtsaid külgi. Just viimastele koondabki oma tähelepanu kaasaegse kodanliku sotsioloogia eriharu — sotsiaalse muutuse teooria. Muide see teooria pole kodanlike sotsioloogide hulgas eriti suure au sees, sest sotsiaalsete muutuste uurimine on nende meelest midagi teisejärgulist.²⁷ Kuid isegi olemasolevates uurimustes pole revolutsioonilisel liikumisel põrmugi vedanud. See on kodanlikus sotsiaalse muutuse teorias võõraslapse ossa jäänud. Vastavalt ameerika sotsioloogi A. Boskovi soovitusel, kes ütleb, et just sotsioloogia õpikute järgi võib teada saada, «mida mõtleb ja mida õpetab enamik sotsiolooge»,²⁸ heidamegi pilgu J. H. Fichteri sotsioloogiaõpikuse, mille on välja andnud Chicago ülikool. Selles õpikus, kus on sees peatükk sotsiaalsetest muutustest, pole sõnakestki juttu revolutsioonidest.²⁹ Nagu poleks revolutsioone kunagi olnudki. Toosama A. Boskov, kes on andnud üsna kapitaalset ülevaate sotsiaalseid muutusi käsitlevatest uurimustest, rää-

²⁶ Б. А. Грушин. Очерки логики исторического исследования, М. 1961, стр. 61.

²⁷ Г. Беккер и А. Босков, Современная социологическая теория, М. 1961, стр. 298—299.

²⁸ Sealsamas, lk. 298.

²⁹ Joseph H. Fichter, Sociology. The University of Chicago Press, 1959, p. 340—352.

gib revolutsioonist kolmes lauses. Ogburn, üks sotsiaalse muutuse teooria autoriteetsemaid esindajaid, räägib revolutsioonist kui abinõust, mis aitab lahendada vastuolu materiaalsete muutuste ja kultuurilise mahajäämuse vahel, juhul kui need, kes suunavad sotsiaalset protsessi, ei rakenda aegsasti abinõusid kultuurilise mahajäämuse likvideerimiseks.³⁰

Marksistlik muutusetooria peab revolutsiooni tähtsa koha vääriliseks, mis vastab tema osale ühiskonnas. Kuna revolutsioon on muutus «objekti sisemises ehituses, objekti struktuuris», ei tuleks rääkida revolutsioonist lihtsalt kui muutusest, vaid kui erilist liiki muutusest — kui arenemisest.³¹ Seega on revolutsioon sotsiaalse arenemise moment. Aga sedagi väidet tuleb nähtavasti üksikasjalisemalt lahata. On ju tähtis ka arengusuund, mis võib olla kas progressiivne või regressiivne. Sotsiaalse revolutsiooni progressiivsuses on veendunud mitte üksi marksistid, vaid ka paljud need teadlased, kes ei jaga marksismi seisukohti. Samal ajal on küllalt palju sääraseid kodanlike ajaloolasi ja sotsiolooge, kes põhimõtteliselt ei tee vahet revolutsiooni ja kontrrevolutsiooni vahel, nimetades revolutsiooniks mistahes «ajaloolist tähtsust omavat lõputegemist traditsioonide ja minevikuga».³²

Revolutsioon ja kontrrevolutsioon

Sellise määratluse järgi tuleks revolutsiooniks lugeda ka Mussolini võimuletulekut Itaalias ja Hitleri võimuletulekut Saksamaal. Oma olemuselt täiesti vastandlike ajalooliste fenomenide segiajamine annab tunnistust äärmuslikust formalismist ja peaaegu varjamatust klassiapologetikast.

Kuna kontrrevolutsioon on samuti ajaloolise arenemise moment, mis on tihedalt seotud revolutsiooniga,³³ tuleb seda mõistet lühidalt iseloomustada. Terminil «kontrrevolutsioon» on üsna mitu tähendust: a) revolutsioonivaenulikud ja aktiivselt revolutsiooni vastu võitlevad klassijõud

³⁰ William Fielding Ogburn, Social Change, N. Y. 1950, p. 280.

³¹ Б. А. Грушин, Очерки логики исторического исследования, стр. 61.

³² Fischer-Lexicon, Staat und Politik, 1957, S. 252.

³³ «Revolutsiooni ilma kontrrevolutsioonita ei ole ega saagi olla.» (V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 91.)

ja sotsiaalsed rühmitused, samuti poliitilised instituudid (sise- ja välismaine kontrrevolutsioon); b) periood pärast revolutsiooni lüüasaamist nende klassijõudude ja poliitiliste instituutide võidu tagajärjel, kelle vastu revolutsioon oli sihitud, või siis revolutsiooni poolt kukutatud sotsiaalse ja poliitilise korra taaskehtestamise (restauratsioon) tõttu; c) revolutsioonijärgne periood, mil revolutsioonist osavõtnud klassijõud reedavad revolutsiooni ideaalid ja eesmärgid, peatavad revolutsiooniprotsessi ja kehtestavad võimu, kes püüab revolutsiooniloosungite varjus tugevdada ja laiendada rahvavaenulikkku poliitilist režiimi; d) poliitilised režiimid, mis reaktsioonilised klassijõud on loonud selleks, et takistada neid ähvardavat revolutsiooni, ning mille peamine ülesanne on revolutsioonilise liikumise terroristlik mahasurumine ja ekspluataatorliku vähemuse poliitilise võimu kindlustamine.

Vaatleme neid tähendusi lähemalt. Kuna meid huvitab kontrrevolutsioon kui sotsiaalse arenemise liik, mis on vastandlik revolutsioonile, jääb esimene tähendus (a) analüüsist kõrvale. Järgmise kolme tähenduse (b, c, d) juures on ühine see, et esiteks — juttu on teatud klassinihkest kas ühe klassi piires (näiteks revolutsioonilisest kodanlusest kontrrevolutsioonilise kodanluseni) või siis klassidevahelistes suhetes (proletariaadist kodanluseni), teiseks — toimuvad olulised muutused poliitilise võimu iseloomus, ja kolmandaks — need muutused toimuvad teatud ajavahe miku jooksul, neid võib fikseerida kui kindlapiirilist aja loetappi.

Kontrrevolutsioon teises tähenduses (b) on revolutsioonide ajaloos üsna sageli esinev nähtus. Kõik lõpuleviimata revolutsioonid, kus revolutsioonilised klassid lüüa saavad, jõuavad välja seda liiki kontrrevolutsioonini. Endine võim, kes revolutsioonilahingutes kukutati, kogub jõude, loobub järeleandmistest, milleks rahvas teda sundis, ja püüab sageli verise terrori abii revanši saavutada. Tüüpiliseks näiteks on siin nn. Stolõpini reaktsiooni pärast 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni. Sellise kontrrevolutsiooni teist varianti nimetatakse tavaliselt restauratsiooniks. Olgu see siis Stuarti dünastia restauratsioon pärast Inglise revolutsiooni 1660. aastal, Bourbonide restauratsioon 1815. aastal, kodanlik-feodaalse korra restauratsioon pärast 1919. aasta Ungari sotsialistliku revolutsiooni lüüasaamist või siis lõpuks kodanlike ja hõimusuhete res-

tauratsioon pärast kontrrevolutsioonilist pööret Gaanas — kõigil neil juhtudel pandi toime katse (mis kas õnnestus või läks nurja) pöörduda tagasi endise sotsiaal-majandusliku korra juurde. Sääraste katsete õnnestumine ole-
neb kõigepealt sellest, kuivõrd sügavalt on uued ühiskondlikud suhted juuri ajanud. Inglismaal ja Prantsusmaal sai restauraatorlik keisrivõim, kes püüdis ahelate, timukate ja hukkamiste abil ajalooratast tagurpidi käima panna, täielikult lüüa. Sama saatus tabas Horthy režiimi Ungaris, mis küll jõudis kodanlik-feodaalsete suhete taastamises kaugemale minna. Kuid teine Ungari sotsialistlik revolutsioon (1948) heitis temagi igaveseks ajaloo prügikasti.

Kolmas juhtum (c) erineb teisest selle poolest, et kontrrevolutsioon saab alguse selle klassi aktsioonidest, kes on aktiivselt revolutsioonist osa võtnud. See võib juhtuda ainult niisuguste klasside ja sotsiaalsete rühmitustega, kelle revolutsioonilisus on piiratud ja ebakindel (kodanlus, väikekodanlus, haritlaskond). Revolutsioonilisest võitlusest oma kasu kätte lõiganud, püüavad need klassid revolutsiooni peatada. Nad on hirmul rahva initsiatiivi ees, mis ähvardab kõigutada nende eksistentsi alustuge — eromandust — ja sooje kohakesi riigiaparaadis. Ja nad otsivad väljapääsu kontrrevolutsioonis. Väga hästi ütles selle kohta Honoré de Balzac: «Rahvarevolutsioonidel pole olemas vihasemaid vaenlasi kui need inimesed, keda nad ise on haljale oksale upitanud.»³⁴

Seda liiki kontrrevolutsioon esineb sageli nn. bonapartismi näol. «Bonapartism on valitsemisvorm, mis kasvab välja kodanluse kontrrevolutsioonilisusest demokraatlike ümberkujunduste ja demokraatliku revolutsiooni olukorras.»³⁵ Seega ei ole bonapartism ainult Prantsuse ajaloo eripärasus, vaid paljudele revolutsioonijärgsetele epohhidele iseloomulik nähtus. Mis on siis bonapartismi peamised tunnused? Diktaatori piiramatu ainuvõim, mis tugineb karistusorganitele, eeskätt armeele, samuti tohutule tsentraliseeritud bürokraatiaaparaadile; võim, mis säilitab näiliselt geneetilise seose revolutsiooniga, kuid tegutseb tingimustes, kus kõige aktiivsemad revolutsioonilised jõud on täielikult lüüa saanud; kasutatakse laialdaselt pseudo-

³⁴ Honoré de Balzac, Valitud teosed, XII kd., Tallinn 1961, lk. 310.

³⁵ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 236.

revolutsioonilist sotsiaalsel demagoogiat, mille varjus püütakse kontrrevolutsiooniliste võtetega paralüseerida rahvahulkade mõju ühiskonna asjadele; säilitatakse ja tugevdatakse neid revolutsiooni poolt loodud sotsiaal-majanduslikke ja poliitilisi instituute, mis on kodanlusele ja bürokraatialle kasulikud; võim tugineb arvukale väikekodanlusele, põhiliselt talurahvahulkadele, õigemini nende konservatiivsusele, nõmedusele ja demokraatlike traditsioonide puudumisele.³⁶ «Meie ees on bonapartismi peamine ajalooline tunnus: sõjaväelisele klikile (sõjaväe kõige halvematele elementidele) toetuva riigivõimu laveerimine kahe vaenuliku klassi ja jõu vahel, mis teineteist enam-vähem tasakaalustavad.»³⁷

Seda liiki kontrrevolutsiooni näitena võib tuua Napoleon I poliitilise režiimi pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni ja Napoleon III režiimi pärast 1848. aasta revolutsiooni.

Ja lõpuks — kontrrevolutsioon neljandas tähenduses (d). Iseloomulikuks juhtumiks on siin fašism, režiim, mille peamine eesmärk on maha suruda proletariaadi revolutsiooniline liikumine ja kehtestada totalitaarne kord kui garantii kallalekippumiste vastu kodanlikule korrale. Hitler kuulutas 1934. aastal üpris enesekindlalt, et Saksamaal pole tuhande aasta jooksul revolutsiooni karta.³⁸

Tõsi küll, paradoksaalne on siin see, et saksa ja itaalia fašistid nimetasid oma võimuletulekut natsionaalsotsialistlikuks ja fašistlikuks revolutsiooniks. Ja paljud kodanlikud autorid kirjutavad seniajani fašismist ja natsionaalsotsialismist kui revolutsioonilisest liikumisest.³⁹ Milles see nn. revolutsioon seisnes, nähtub Hitleri kõnedest natsionaalsotsialistide võimuletuleku ajal. Fühörer kuulutab revolutsiooni lõpetatuks poliitilise võimu haaramisega «kähku ja ühel hoobil» ning hoiatab selle jätkamise eest: «... revolutsioon ei ole permanentne olukord». Mingil

³⁶ «Bonaparte'i dünastia ei esinda mitte talupoja valgustust, vaid tema ebausku, mitte tema arvamust, vaid tema eelarvamust, mitte tema tulevikku, vaid tema minevikku...» (K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed, I, lk. 258.)

³⁷ V. I. L e n i n, Teosed, 25. kd., lk. 201.

³⁸ Allan Bullock, Hitler. A Study in Tyranny, N. Y. 1962, p. 310—311.

³⁹ Vt. näiteks Г. Беккер и А. Босков, Современная социологическая теория, стр. 319.

juhul ei tohi toime panna «radikaalseid muutusi» majanduses ja hirmutada «asjalikku inimest, kui ta on hea asjalik inimene». ⁴⁰ Muide üheks 1934. aasta 30. juunil toimunud kurikuulsa «puhastuse» põhjuseks oli püüd kõrvaldada «teise revolutsiooni» loosungi pooldajad, kes, uskunud natsliku juhtkonna kapitalismivastast demagoogiat, olid kaotanud lootuse mingitele sotsiaalsetele muutustele. ⁴¹

Kui fašistlikku pööret revolutsiooniks nimetatakse, vihjatakse tavaliselt sellele, et võim võideti kätte massiliikumise toetusel. Aga kas siis fašism «võitis võimu kätte» võitluses kodanluse riigidiktatuuriga? — küsib Suurbritannia Kommunistliku Partei silmapaiste tegelane Palme Dutt. Ühelgi maal pole fašism võimu kätte võidelnud. Alati on fašism saanud võimu ülaltpoolt, kodanliku diktatuuri käest. Itaalias upitas fašismi võimule kuningas, kes keeldus alla kirjutamast dekreedile sõjaseisukorra kohta võitluseks fašismi vastu ja kutsus Mussolini võimu juurde. Legendaarse «sõjakäigu Rooma» tegi Mussolini magamisvagnis. Saksamaal kutsus fašismi võimule president, kui ta mõjuvõim riigis järsult langema hakkas, nagu valimistel ilmsiks tuli. Faktiliselt andis kodanlus võimu üle käest kätte ja nimetas siis seda revolutsiooniks. ⁴²

Milleks oli siis fašistlikel ninameestel tarvis ristseid pidada ja hunti lambatalleks ümber nimetada? Muidugi pole siin tegemist andumusega revolutsiooniprintsiipidele — oma kontrrevolutsioonilist olemust on nad kogu maailmale palju kordi demonstreerinud. Asi on selles, et revolutsioon on laiades rahvahulkades suure populaarsuse võitnud. Just rahvahulgad ootavad revolutsioonilt oma majandusliku olukorra paranemist, sotsiaalset õiglust, tõelist vabadust, ranget kohtumõistmist iga masti rõhujate ja bürokraatide üle. Neid ootusi ja lootusi kasutavadki sotsiaalsed demagoogid oma räpastel eesmärkidel, spekulatsioonides populaarsete revolutsiooniloosungitega, et oma kontrrevolutsioonilisi plaane ellu viia. Muide, säärane spekulatsioon on meeltnööda mõningatele kapitalistlike maade kõrgetel ametikohtadel olevatele tegelastele, kes on tuntud oma reaktsioonilise meelsuse poolest. Ka neis on äkki lõkkele löönud armastus revolutsiooni vastu. Ei keegi muu

⁴⁰ Allan Bullock, Hitler, A Study in Tyranny, p. 281, 282.

⁴¹ А. А. Галкин, Германский фашизм, М. 1967, стр. 97—98.

⁴² Р. Пальм Датт, Фашизм и социалистическая революция, М. 1935, стр. 71.

kuj Ameerika Ühendriikide endine riigisekretär Dean Rusk kutsus oma maad üles «võtma enda peale vabadusrevolutsiooni juhtimise». ⁴³ *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis* (ajad muutuvad ja meie muutume koos nendega). 19. sajandil langesid ministrid sõna «revolutsioon» kuulates minestusse, meie päevil on nad revolutsiooniga sina peal, on valmis revolutsiooniga koketeerima ja koguni ennast revolutsiooni juhiks pidama.

Ja ometi vilksatab sellest sotsiaalsest demagoogiast läbi üks üpris tähelepanuväärne positiivne fakt: hoolimata aastaid kestnud visast ja rafineeritud revolutsioonivastastest propagandast, hoolimata paljude revolutsioonide nurjumisest ja lüüasaamisest kasvab revolutsiooni autoriteet rahvahulkade silmis vääramatult ja seda ei saa ükski vähegi arukas poliitik ignoreerida.

Selge on ka see, et ühiskondlik kord, mis otsib tuge säärestest tema olemusele vasturääkivatest loosungitest ning mille ideoloogia on läbinisti silmakirjalik ja illusoorne, põeb surmahaigust ning on hukkumisele määratud. Selle fakti fikseeris täpselt K. Marx, näidates, et mida teravamaks muutuvad vastuolud tootlike jõudude ja ühiskondliku korra vahel, seda enam laskub valitseva klassi ideoloogia «tühjade idealiseerivate fraaside, teadliku illusiooni, tahtliku silmakirjalikkuse tasemele». Ja mida rohkem elu selle ideoloogia valelikkust paljastab, «seda silmakirjalikumaks, moraalsemaks ja pühamaks selle musterühiskonna keel muutub». ⁴⁴

Püüd esitada kontrrevolutsiooni revolutsiooni pähe meenutab tuntud muinasjuttu Punamütsikesest, kus hunt moondab enda vanaemaks, et tüdrukut ära süüa. See on üpris ohtlik situatsioon ja teaduse ülesanne on näidata, et heasüdamliku eidekese maski taha on peitnud ennast hundilõust. Kuna revolutsioonil ja kontrrevolutsioonil on mõnikord formaalselt nii palju ühist, et need mõlemad protsessid osutavad «riigivõimu klassiiseloому muutumisele», siis on iseäranis tähtis silmas pidada nende olulist erinevust: «Esimesel juhul võidab võimu enda kätte progressiivne klass, teisel juhul läheb võim reaktsioonilise klassi kätte.» ⁴⁵ Ühiskondliku progressi kriteeriumi küsi-

⁴³ Г. Старушенко, Почему г-н Риск заговорил о революции. «Коммунист» 1962, № 9, стр. 126.

⁴⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 283—284.

⁴⁵ Marek Waldenberg, Revolucja, s. 51—52.

mus pole muidugi kergete killast. Siinkohal pole meil mahti sellel pikemalt peatuda,⁴⁶ ütleme vaid nii palju, et progressiivseks võib nimetada klassi ainult sel juhul, kui ta on seotud niisuguste tootmisvormidega, mis tagavad parimad võimalused loodusjõudude alistamiseks ja ühiskondlikuks isereguleerimiseks ning edasiminekuks iga liiki võõrandumisest (majanduslikust, sotsiaalsest, poliitilisest, vaimsest) ülesaamise teel.

Revolutsioon ja ülestõus Vaatleme nüüd muid sotsiaalse arenemise liike, mis on nii või teisiti revolutsiooniga seotud. Kõigepealt tuleb selgitada niisuguste ajalooliste fenomenide vahet, nagu seda on revolutsioon ja ülestõus.

Mõistet «ülestõus» kasutatakse tavaliselt ajaloolise sündmuse tähistamiseks, kus toimub avalik relvastatud väljaastumine kehtiva poliitilise võimu vastu.

Ajaloo-alases kirjanduses pole küll ülestõusu täpset definitsiooni antud. Paljud autorid kalduvad pidama ülestõusuks ainult rahvahulkade väljaastumist.⁴⁷ Vaevalt küll sellega võib nõustuda, sest siis ei saaks nimetada ülestõusuks niisuguseid sündmusi nagu dekabristide väljaastumine või Egiptuse ohvitseride väljaastumine Nasseri juhtimisel 1952. aastal, millest rahvahulgad praktiliselt osa ei võtnud. (See räägib asja olemuse ja üldkasutatava terminoloogia vastu.) Meie arvates ei tarvitse ka ülestõusu mõistet seostada üksnes progressiivsete liikumistega. Ajaloost on teada küllalt palju kontrrevolutsioonilisi ülestõuse (näiteks Vendée sõjad Suure Prantsuse revolutsiooni ajal, Tšehhoslovakkia korpuse ja pahempoolsete esseeride ülestõus Kodusõja aastail Venemaal). Sageli nimetatakse sääraseid ülestõuse mässuks. Et neid mõisteid mitte segi ajada, võiks mässu defineerida kui ülestõusu eriliiki, nimelt kui kontrrevolutsioonilist ülestõusu. (Loomulikult on reaktsionääride silmis igasugune ülestõus «seadusliku» võimu vastu mäss.)

Võib nimetada veel niisuguseid ülestõusu eriliike nagu vastuhakk ja putš. Vastuhakk kujutab endast rahvahul-

⁴⁶ Selle kohta lähemalt vt. Ю. Н. Семенов, Объективный критерий социального прогресса, М. 1965.

⁴⁷ Vt. näiteks Большая Советская Энциклопедия, 2-ое изд., т. 9, стр. 75.

kade organiseerimata, ilma teadliku eesmärgita stiihilist väljaastumist. Putši all tuleb mõista armee (peamiselt ohvitserkonna) ettevalmistatud väljaastumist, selleks et haarata võim ja kehtestada sõjaline diktatuur, mis on suunatud progressiivsete ühiskondlike jõudude vastu.⁴⁸

Ülestõusu ei tohi segi ajada riigipöördega. Riigipöörde all mõistetakse tavaliselt niisugust muutust, mis toob kaasa olulisi ümberkorraldusi riigijuhtimises. Riigipööre on suunatud otseselt ülemvõimu, samuti selle ühtede või teiste tähtsate instituutide (tsaari, kuninga, presidendi, peaministri, valitsuse, seadusandlike organite, juhtivate poliitiliste ja administratiivorganite kaadrikoosseisu) vastu. Riigipöörde paneb toime suhteliselt väike rühm inimesi, kes on riigiaparaadis küllalt vastutavatel ametikohadel ja tuginevad suuremalt jaolt relvastatud jõududele (armeele, politseile jms.). Riigipööret valmistatakse ette salaja ning selle läbiviimisel rakendatakse vägivallavahendeid. Rahvahulgad sellest osa ei võta ja nad seatakse lihtsalt sündinud fakti ette. Riigipöörde eesmärgid on kitsapiirilised ning seetõttu toimub see enamasti riigi pealinnas. Riigipöörde modifikatsiooniks on nn. paleepööre, mis oli nii väga iseloomulik näiteks 18. sajandi Venemaale. Ajaloost on teada juhtumeid, kus riigipöörde pani toime riigipea (Seadusandliku Kogu laialisaatmine Napoleon III poolt 2. detsembril 1851, Riigiduma laialisaatmine tsaari poolt 3. juunil 1907).

Revolutsiooni, ülestõusu ja riigipöörde ühiseks jooneks on püüd teha olulisi poliitilisi ümberkorraldusi, kõrvaldada võimul olev poliitiline kildkond. Kuid sellega nende sarnasus piirdubki.

Revolutsioon, nagu juba öeldud, on alati seotud kogu ühiskondliku struktuuri (majandusliku, sotsiaalse, poliitilise) põhjaliku ümberkorraldamisega. Revolutsioon pole üksnes hävitav, destruktiivne ajalooline protsess, vaid ka loov, konstruktiivne jõud. Nii ülestõus (loomulikult kui see ei käi revolutsiooniprotsessi juurde) kui ka riigipööre ei too endaga kaasa mingeid sügavaid sotsiaal-majanduslikke muutusi. Terve rida selliseid ülestõuse ja riigipööreid võib toimuda iga ühiskondlik-majandusliku format-

⁴⁸ ««Putšist» sõna teaduslikus mõttes võib rääkida ainult siis, kui ülestõusukate peale vandeseltslaste ringi või totrate maniakkide midagi päevavalgele ei toonud, mingit poolehoidu rahvahulkades esile ei kutsunud.» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 329.)

siooni raames. Sotsiaalne revolutsioon aga toob alati endaga kaasa ühe ühiskondlik-majandusliku formatsiooni vahetumise teisega.

Iseküsimus on, kuidas need erisugused ajaloolised aktsioonid omavahel korrelatsioonis on. Tuleb arvestada, et nii ülestõus kui ka riigipööre võivad olla sotsiaalse revolutsiooni koostisosaks. Revolutsioon algab sageli rahvaülestõusuga (Bastille' vallutamine 14. juulil 1789, relvastatud oktoobriülestõus Petrogradis). Ülestõusud toimuvad tihti sotsiaalse revolutsiooni käigus (Pariisi proletariaadi juuniülestõus 1848. aasta revolutsioonis). On olnud ka olukordi, kus revolutsiooni käigus tekib vajadus toime panna riigipööre (U Nu valitsuse kõrvaldamine Birmas 2. märtsil 1962). Niisiis on ülestõusud ja riigipöörded nimetatud juhtudel sotsiaalse revolutsiooni teatud etapiks, kus klassilahingud eriti ägedaks muutuvad.

Paljudel juhtudel pole aga ülestõusud ja liiatigi veel riigipöörded sotsiaalse revolutsiooniga seotud, vaid toimuvad rahuliku sotsiaalse arenemise tingimustes (näiteks orjade ülestõus Spartakuse juhtimisel antiikajal, arvukad talurahva ülestõusud keskajal, dekabristide ülestõus, Lyoni ja Sileesia proletariaadi ülestõusud 19. sajandi 30—40ndail aastail jne.).

Veel rohkem tunneb ajalugu mitmesuguseid riigipöördedeid. Eriti rikas on nende poolest Ladina-Ameerika. Näiteks on Boliivias olnud 74 aasta jooksul 60 riigipööret, Venetsueelas 70 aasta jooksul 50 riigipööret.⁴⁹ Ainuüksi viimase 15 aasta jooksul on Ladina-Ameerika riikides toimunud 16 riigipööret. On selge, et kuigi niisugused poliitilised aktsioonid, mis kahtlematult peegeldavad nii klassidevahelise kui ka valitsevate klasside sisese võitluse teravnemist, suurt ajaloolist tähtsust omavad, ei saa neid ometi revolutsioonideks nimetada.

Sellealase kirjanduse pealiskaudnegi analüüs näitab, kui võrd vabalt enamik autoreid mõistetega ümber käib. Paratamatult jääb mulje, et see segadus on lausa sihipärane. Ainult mõned üksikud kodanlikud sotsioloogid eristavad revolutsiooni riigipöördest (*coup d'état*).⁵⁰ C. Brin-

⁴⁹ Уильям З. Фостер, Очерк политической истории Америки, М. 1953, стр. 397.

⁵⁰ «Revolutsioon on midagi rohkemat kui ülestõus... me ei ole nõus iga *coup d'état*'d revolutsiooniks nimetama.» (H. Arendt, On Revolution, N. Y. 1965, p. 27.)

ton nimetab riigipöördeks nii rahvaülestõuse Prantsuse revolutsiooni käigus kui ka Oktoobrirevolutsiooni Vene- maal.⁵¹ Tavaks on ka väita, et «edukas ülestõus kujuneb revolutsiooniks»,⁵² s. o. ülestõusu samastatakse revolutsiooniga. Paljudes teostes puhutakse riigipöörete tähtsus liialt suureks, neid peetakse koguni peamiseks vahendiks, mis võib radikaalseid poliitilisi muutusi tuua.⁵³ Vaevalt küll saab tõsiselt võtta avaldust, et kuigi de Gaulle'i võimuletulek ei toimunud vägivalda teel, oli «selle muutuse substraadiks revolutsioon».⁵⁴ Kogu see mõistete segapuder tõendab veelkordselt, et kõiki sotsiaalsete muutuste tähistamiseks kasutatavaid termineid tuleb rangelt defineerida.

Iga liiki sotsiaalsete muutuste seas
Revolutsioon ja kodusõda on eriline koht sõjal. Sõja ja revolutsiooni vahekorda võib käsitleda mitmest aspektist. Siinkohal oleks mõtet selgeks teha, mille poolest sõda erineb revolutsioonist. Selleks tuleb kõigepealt käsitleda kolme liiki sõdu: kaitsesõjad, rahvusliku vabastuse sõjad ja kodusõjad. Kõiki neid ei saa revolutsioonilisteks sõdadeks nimetada. Revolutsioonilisteks nimetatakse ainult niisuguseid sõdu, mida peetakse teostatud või teostatavate revolutsiooniliste sotsiaal-majanduslike ja poliitiliste ümberkujunduste kaitseks või mille abil nende ümberkujunduste eest võideldakse.

Suure Prantsuse revolutsiooni kaitsesõjad olid revolutsioonilised sõjad, vene rahva kaitsesõda Napoleoni sissetungi vastu ei saa aga revolutsiooniliseks nimetada. Alžeeria rahva rahvusliku vabastuse sõda prantsuse kolonialismi vastu oli kahtlemata revolutsiooniline sõda, ent prantslaste rahvusliku vabastuse sõda saksa okupantide vastu polnud mingisuguste tähtsate sotsiaal-majanduslike ümberkujundustega seotud. Iseloomulikuks näiteks rahvusliku vabastuse sõjast, mis langes ühte sotsiaalse revolutsiooniga, oli ameerika rahva iseseisvussõda aastail 1775—1783.

⁵¹ Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, p. 149, 163—164.

⁵² M. Elliot, F. Merril, *Social Disorganisation*, p. 975.

⁵³ Curzio Malaparte, *Der Staatsstreich*, Leipzig/Wien 1932.

⁵⁴ H. M. Wriston, *The Age of Revolution*. «Foreign Affairs» 1961, July, vol. 39, no. 4, p. 535.

Kuidas on siis lood kodusõjaga? Kodusõjad on kaasas käinud väga paljude sotsiaalsete revolutsioonidega. «Revolutsioon on sõda. See on ainus seaduslik, õigustatud, õiglane, tõesti suur sõda kõigist sõdadest, mida ajalugu tunneb. Seda sõda ei peeta käputäie valitsejate ja ekspluataatorite omakasupüüdlikes huvides, nagu peetakse kõiki sõdu, vaid rahva enamuse huvides türannide vastu, miljonite ja kümnete miljonite ekspluateeritavate ja töötajate huvides omavoli ja vägivalla vastu.»⁵⁵ See ei tähenda aga sugugi, et kõik kodusõjad oleksid revolutsioonid.

Kodusõjaks nimetatakse klasside vahel, rahvuse kahe osa vahel peetavat kogu maad haaravat relvastatud võitlust. Ajaloost on teada kodusõdasid, mida on pidanud omavahel kaks valitseva klassi rühmitust (sõda vanas Roomas 1. sajandi 40.—30-ndail aastail e. m. a.; sõda Inglismaal aastail 1263—1265, sõda Prantsusmaal 16. sajandi teisel poolel jms.). Kodusõdadeks võib nimetada ka talurahvasõdu, mis toimusid paljudes maailma maades feodalismi ajal.⁵⁶ Vene 17.—18. sajandi talurahvasõjad, mis toimusid Bolotnikovi, Razini, Bulavini ja Pugatšovi juhtimisel, olid suunatud kogu mõisnikeklassi ja feodaalse riigi vastu, haarasid suuri maa-alasid ja neist võtsid osa laiad talurahvahulgad. Need olid tüüpilised kodusõjad, kuid revolutsioonideks neid nimetada ei saa, sest neil puudusid sotsiaalse revolutsiooni põhitunnused (sotsiaal-majanduslike ja poliitiliste sunete põhjalik ümberkorraldamine ja koguni võimalused selleks).⁵⁷

Tänapäeval, kus kapitalism on kõrgelt arenenud, pole üldse mõeldav kodusõda, mis ei langeks ühel või teisel määral ühte revolutsiooniga. Kõik suuremastaabilised üldrahvuslikud kokkupõrked, mis võtavad relvastatud võitluse iseloomu ja milles löövad kaasa rahvahulgad, viivad paratamatult nii- või teistsugustele revolutsioonilistele muutustele ja on seega revolutsioonilised.

⁵⁵ V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., lk. 87.

⁵⁶ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 445.

⁵⁷ Talurahvasõdade põhjalikuma analüüsi kohta vt.: И. И. Смирнов, А. Г. Маньков, Е. П. Подъяпольская, В. В. Мавродин, Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв., М.—Л. 1966, стр. 308—327.

Siiamaani on juttu olnud sotsiaalsetest muutustest, mis erinevad oma sisult revolutsioonist, kuid vormi poolest siiski mõningal määral revolutsiooniga sarnanevad. Ühiskonnas toimub aga ka sääraseid muutusi, mis on oma vormilt revolutsioonile otse vastupidised. Neid nimetatakse tavaliselt reformideks.

Mis on siis reform? Sellele pealtnäha lihtsale küsimusele polegi nii kerge vastata. Asi on selles, et reformideks nimetatakse väga mitmesuguseid muutusi, alates niisugusest kapitaalset ümberkorraldusest nagu pärisorjuse kaotamine, millega seoses muutuvad tootmissuhted, ja lõpetades niisuguse tähtsusetuna näiva sündmusega nagu postmarkide kasutuselevõtmine. Seejuures pole kirjanduses kriteeriumi, mille abil võiks eritleda reformi kui sotsiaalse muutuse eriliiki.

Sageli samastatakse reformi evolutsioonilise, kvantitatiivse muutusega, vastupidiselt revolutsioonile, mida käsitletakse kui kvalitatiivset muutust. See kriteerium pole nähtavasti sobiv. Ei hakka ju keegi eitama, et 1861. aasta reform oli tähtis etapp feodaalse Venemaa muutumisel kapitalistlikuks. Ja kas ei tähendanud nepi kehtestamine kvalitatiivset muutust Nõukogude Venemaa majanduslikes suhetes? Antud juhul ei tule rääkida kvantitatiivsest või kvalitatiivsest muutusest, vaid kahest eri liiki kvalitatiivsest muutusest.

B. Grušini ja V. Stoljarovi poolt antud muutuseprotsessi üksikasjaline analüüs⁵⁸ näitab, kuivõrd erinevad üht või teist liiki kvalitatiivsed üleminekud on. Kuid kõigil neil on üks ühine joon — struktuuri muutumine, s. o. «kvalitatiivse hüppe sisuks on elementide struktuurilise seose muutumine»,⁵⁹ kusjuures see võib olla väga mitmesuguse iseloomuga (uute elementide tekkimine, vanade elementide uut viisi seostumine jms.). Reform ja revolutsioon on ka kahtlemata kaks ühiskondliku struktuuri muutumise tüüpi. Selle poolest nad ongi oma vormilt ühelaadilised.

Kui juba nende kahe sotsiaalse protsessi ühistest joontest juttu on, võib osutada veel ühele momendile, mis on

⁵⁸ Б. А. Грушин, Очерки логики исторического исследования, М. 1961, стр. 37—51; В. И. Столяров, Процесс изменения и его познание, М. 1966, стр. 11—96.

⁵⁹ В. И. Свидерский, О диалектике элементов и структуры, М. 1962, стр. 61.

juba sisulist laadi. Reform ja revolutsioon on mõlemad progressiivsed muutused. «Igasugune reform ainult niipalju ongi reform (aga mitte reaktsiooniline ega konservatiivne abinõu), et ta tähendab teatavat sammu, «etappi» paremuse poole.»⁶⁰ Selline käsitus domineerib teaduslikus kirjanduses ja kõnepruugis, kus sõna «reformeerima» on sünonüümiks mõistele «paremaks tegema». Kuid reformi on ka äärmiselt formalistlikult defineeritud — kui mistahes uuendust, ükskõik mis iseloomu või suunitlusega see on. Säärane püüd vältida hinnangut⁶¹ viib autorid neopositivistlikule kirjeldamisele, mis toimub «ameerika sotsioloogi R. Mertoni sõnade järgi loosungi all «see on täiesti tõestatav, kuid me ei tea, mis tähtsust sel on».⁶²

Nende kahe momendiga revolutsiooni ja reformi sarnasus piirdubki. Kui uurida nende kahe protsessi põhisisu ja funktsioone ühiskonna arenemises, siis selgub, et tegemist on vastanditega. Vaatleme lähemalt, milles seisneb revolutsiooni ja reformi põhiline erinevus.

1. Igasugune reform toimub antud ühiskondlik-majandusliku formatsiooni raames ja kannab endal selle formatsiooni pitserit. Reform ei ohusta ega võigi ohustada antud formatsiooni sotsiaalsete suhete kogusummat. Selles mõttes pole reform kunagi terviku, vaid ainult osa muutumine. «Ei maksa arvata,» kirjutab A. I. Ujomov, «et igasugune osa muutumine tervikut muudab. Tervik muutub ainult siis, kui osa muutub sel kombel, et puruneb kogu terviklik kvaliteetide süsteem... kui süsteem minetab või saab juurde ühe või teise omaduse, ei muutu antud asi veel teiseks, see juhtub alles siis, kui kogu kvaliteetide süsteem ümber kujuneb.»⁶³

Mitte reform, vaid just revolutsioon on niisugune muutus, mis kujundab ümber antud ühiskonna kogu kvaliteetide süsteemi. Revolutsioon purustab vana ühiskondlik-majandusliku formatsiooni ja loob tingimused uue arenemiseks.

Kas öeldust võib järeldada, et reform ühiskonnaelu kui tervikut alati ainult sellest või teisest ebaolulisest küljest

⁶⁰ V. I. Lenin, Teosed, 12. kd., lk. 208.

⁶¹ «Termin «sotsiaalne reform» on moest läinud osaliselt oma ilmse moraalitseva kõla tõttu.» Joseph H. Fichter, Sociology, p. 13.

⁶² R. K. Merton, Social Theory and Social Structure, N. Y. 1957, p. 85.

⁶³ А. И. Уёмов, Вещи, свойства и отношения, М. 1963, стр. 25.

muudab? Reformi ja revolutsiooni erinevusest rääkides märgib ameerika sotsioloog G. Blumer, et reform püüab muuta sotsiaalse korra üksikuid külgi, kuna revolutsioon üritab rekonstrueerida sotsiaalset korda tervikuna.⁶⁴ Esimesel pilgul tundub see õige olevat. Enamik reforme puudutab tõepoolest vaid ühiskonnaorganismi üksikuid elusooni. Kuid ajaloost on teada perioode, kus reformid järgnevad tihedalt üksteisele ning haaravad paljusid ühiskonnaelu tähtsaid valdkondi, kas või näiteks Peeter Esimese reformid või siis terve rida reforme 19. sajandi 60-ndate aastate Venemaal (talurahva vabastamine, maa-, linna-, kohtu-, haridus- ja ajakirjandusreform). Need faktid ei luba vastandada reformi revolutsioonile kui lokaalset protsessi totaalsele. Reform ja revolutsioon ei erine ümberkujunduse ekstensiivsuse, vaid just intensiivsuse poolest.

2. Erinevus intensiivsuses tähendab antud punktis erinevust kvalitatiivse muutuse iseloomus. Kui reformi ja revolutsiooni sellest vaatevinklist analüüsida, siis peab ütlema, et reformi puhul toimub kvalitatiivne muutus olemasoleva struktuuri ja selle elementide «ettevaatliku» ümberkorraldamise teel, revolutsiooni puhul aga struktuuri või vähemalt selle mõningate peamiste elementide lõhkumise teel. Illustreerime seda erinevust järgmise näitega. Lenin vastandas kaht põllumajanduse kapitalistliku arenemise teed — arenemine preisi tüüpi teed mööda ja arenemine ameerika tüüpi teed mööda. Arenemine preisi tüüpi teed mööda tähendas, et suured mõisalatifundiumid muutusid järk-järgult kapitalistlikeks majanditeks, pärisorjuslikud suhted ja pärisorjuslikud ekspluateerimisvormid asendusid kapitalistlikega, feodaalist sai kapitaliseerunud mõisnik, pärisorjast aga formaalselt vaba, kuid faktiliselt orjastatud talupoeg. Kõige sellega käis kaasas terve rida reforme (Eestis näiteks aastail 1804, 1816, 1819, 1849, 1856). Ameerika tüüpi arenemistee tähendas mõisalatifundiumide kui niisuguste likvideerimist, talupoja vabastamist kõigist pärisorjuslike suhete köidikuist ja tema muutumist vabaks farmeriks. «Esimesel juhul feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks, määrates talupojad aastakümneteks kõige piinarikkamale eksproprieerimisele ja orjusele, kusjuures eraldub väike vähemus «grossbauereid»

⁶⁴ Principles of Sociology, N. Y. 1951, p. 212.

(«suurtalunikke»). Teisel juhul mõisamajandust pole või selle purustab revolutsioon, mis konfiskeerib ja killustab feodaalmõisad. Talupoeg on sel juhul ülekaalus, muutudes põllumajanduse ainsaks edasiviijaks ja evolutsioneerudes kapitalistlikuks farmeriks.»⁶⁵

3. Reform erineb revolutsioonist ka selle poolest, et seda teostab alati riigivõim oma aktide ja oma aparaadiga. Erijuhtumina võivad reforme läbi viia ka muud ühiskondlikud organisatsioonid (kirik, parteid), kuid nii või teisiti on siin tugipunktiks funktsioneerivate ühiskondlike institutide süsteem. Revolutsioon aga, nagu juba öeldud, võtab valitseval klassil võimu käest. Just sellele erinevusele osutas V. I. Lenin: «Reformideks nimetatakse niisuguseid muutusi, mis ei võta riigis võimu vana valitseva klassi käest. Vastupidise iseloomuga muutusi nimetatakse «tormiks».»⁶⁶

4. Eespool öeldust tuleneb otseselt veel üks moment, mille poolest reform revolutsioonist oluliselt erineb: reformi puhul on tegemist ühiskonnaelu teadliku reguleerimisega, kuna revolutsioon (kitsamas tähenduses) toimub stiihiliselt, kuigi siingi leidub teatud määral teadliku reguleerimise elemente.

5. Ja lõpuks — erinevalt revolutsioonist on reformi peamine ülesanne alal hoida või taastada antud sotsiaalse süsteemi stabiilsust, mille vastu valitsev klass otseselt huvi tunneb.

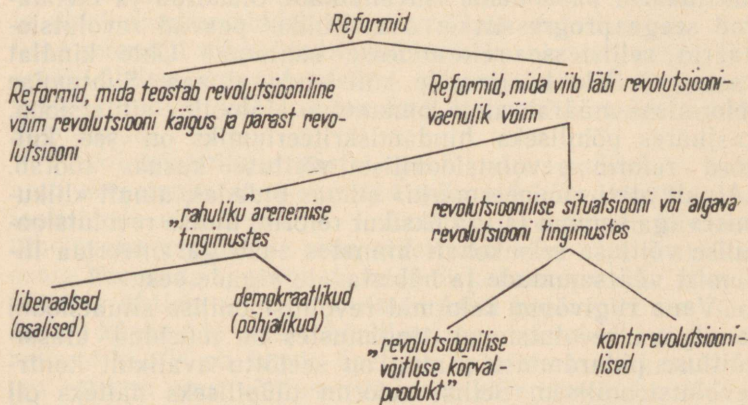
Sellised on reformi ja revolutsiooni põhilised erinevused, mis näitavad, et reform ja revolutsioon on sotsiaalse arenemise kaks vastandlikku liiki. Tuleb aga silmas pidada, et see vastandlikkus on dialektiline, sest piir reformi ja revolutsiooni vahel ei ole absoluutne. Reformil ja revolutsioonil on kokkupuutepunkte ning üks võib teiseks üle minna. «Reformi mõiste on revolutsiooni mõistele kahtlemata vastandlik,» kirjutab V. I. Lenin, «selle vastandlikkuse unustamine, selle piiri unustamine, mis neid mõlemaid mõisteid eraldab, viib kõigis ajaloolistes arutlustes järjest kõige tõsisemate vigadeni. Kuid see vastandlikkus ei ole absoluutne, see piir ei ole surnud, vaid elav, liikuv piir, mida peab igal üksikul konkreetsel juhul oskama kindlaks määrata.»⁶⁷

⁶⁵ V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 211.

⁶⁶ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 277.

⁶⁷ V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 87.

Et reformi ja revolutsiooni vahekorra küsimust õigesti lahendada, ei tohi reformi käsitleda abstraktselt, lahus konkreetsest ajaloolisest olukorrast. Ühtlasi on tingimata tarvis arvestada seda, et reform võib etendada kahesugust osa — kas revolutsiooni õhutada või talle takistuseks olla. Nendest kahest momendist lähtudes võib pakkuda reformide klassifikatsiooni, kusjuures tuleb muidugi silmas pidada, et see on väga ligikaudne ja tehtud laias laastus. Kõige üldisemalt oleks see jaotus järgmine: reformid, mida viib läbi revolutsiooniline võim revolutsiooni käigus ja pärast revolutsiooni, ning reformid, mida viib läbi kontr-revolutsiooniline võim (või täpsemalt revolutsioonivaenulik võim). Viimaseid võib omakorda liigitada: need, mis viiakse läbi suhteliselt rahuliku arenemise tingimustes, ja need, mis teostatakse revolutsioonilise situatsiooni või algava revolutsiooni tingimustes, kus valitsev võim ei ole veel kukutatud. Klassifikatsiooni skeem oleks järgmine.

See skeem ühendab kaht eespool nimetatud klassifitseerimisprintsipi (toimumise aja ja sisu järgi), ja kuigi selline erinevate jaotusprintsipi ühendamine on patustamine loogikareeglite vastu, tuleb see meetodilises mõttes teatud määral asjale kasuks.

Analüüsimise lühidalt skeemis toodud reformide erilike sellest aspektist, kuidas nad mõjutavad revolutsiooni ja revolutsioonilist liikumist. Reformid, mida viib läbi revolutsiooniline võim, on revolutsiooni loomulikuks jätkuks.

Seejuures on väga tähtis osata revolutsiooniliselt lammutamisel õigeaegselt üle minna ühiskonnaelu teadlikule ja plaanipärasele reguleerimisele reformide abil. Sellisel üleminekul ilmneb üks huvitav ühiskondliku arenemise seaduspärasus: revolutsiooni tegevussfäär on kitsam kui reformi tegevussfäär, teiste sõnadega — on selliseid ühiskonnaelu valdkondi, kus revolutsioonilised aktsioonid on üldse vastunäidustatud, ja kui neid siiski ette võetakse, toob see kaasa väga halbu tagajärgi.⁶⁸ Selles suhtes on üpris iseloomulik V. I. Lenini märkus A. Šeinmani kirja peale, kes paneb ette lahendada revolutsiooniliste abinõudega raharingluse küsimus: sellist küsimust «ei saa üldse lahendada nende abinõudega».⁶⁹

Veelgi keerulisem on lugu reformidega, mida teostab ekspluataatorlik riik. Sääraste reformide kahepalgelisus ja vastuolulisus on väljaspool kahtlust. Ühelt poolt püütakse reformidega alal hoida või taastada valitseva sotsiaalse süsteemi stabiilsust, teiselt poolt aga aitavad reformid teatud määral parandada rahvahulkade olukorda ja etendavad seega progressiivset osa. Kuidas peavad revolutsioonäärid sellistesse reformidesse suhtuma? Ühte kindlat vastust sellele küsimusele küll anda ei saa. Suhtumise reformisse määrab alati konkreetne ajalooline situatsioon, kusjuures põhiliseks hindamiskriteeriumiks on see, kui võrd reform revolutsioonilise võitluse kasuks töötab. «Ainult alati «lõppeemärki» silmas pidades, ainult «liikumise» iga sammu ja iga üksikut reformi üldise revolutsioonilise võitluse seisukohalt hinnates saab garanteerida liikumist väärsammude ja häbistavate vigade eest.»⁷⁰

Vana riigivõimu reformid revolutsioonilise situatsiooni ja algava revolutsiooni tingimustes on mõeldud klassivõitluse pidurdamiseks ning on seetõttu avalikult kontr-revolutsioonilised. Sellise reformi tüüpiliseks näiteks oli tsaari seadus nn. «Bulõgini duuma» kohta 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni ajal. Teiselt poolt aga võivad kontrevolutsioonilised reformid teatud situatsioonis teeneda revolutsiooni huve, s. o. nad etendavad autorite kavatsuste kiuste objektiivselt positiivset osa. Nii juhtus see näi-

⁶⁸ Selle kohta vt. V. I. Lenini artiklit «Kulla tähendusest...». Teosed, 33. kd., lk. 84—91.

⁶⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 54, стр. 342.

⁷⁰ V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 58.

teks siis, kui tsaarivalitsus kuulutas välja ülikoolide osalise autonoomia. See väike reform päästis valla nn. Moskva sündmused, mis etendasid 1905. aasta revolutsioonis üsna tähtsat osa. «Vilets järeleandmine, tilluke reform, mis on läbi viidud poliitiliste vastuolude nüristamiseks ja röövlite «lepitamiseks» röövitavatega, on tegelikult esile kutsunud võitluse tohtu teravnemise ja sellest osavõtjate koosseisu laienemise.»⁷¹ Toodud näitest võib teha järelduse, et revolutsioonilised on niisugused reformid, mis loovad soodsad tingimused massilisele revolutsioonilisele võitlusele hooandmiseks ning on trampliiniks üleminekul revolutsiooni kõrgemale etapile. Ja selle poolest nad kontrrevolutsioonilistest reformidest erinevadki.

Mis puutub suhteliselt rahuliku ühiskondliku arenemise perioodi reformidesse, siis siin võib nende suhe revolutsiooniga nii- või teistsugune olla. Liberaalsed (osalised, poolikud) reformid võivad küll üsna suurte rahvakihtide olukorda kergemaks teha, kuid ometi on nad mõeldud peamiselt selleks, et valitseva klassi positsioone kindlustada ja ühiskonnakorraldust teatud määral stabiliseerida. Sellised reformid võivad revolutsioonile kasuks olla ainult niioelda üldise arengutendentsi plaanis, ainult kaugemas perspektiivis.⁷² Vahetult on nad enamasti revolutsioonile vaenulikud.

Revolutsiooniline partei peab oma poliitikas seda alati arvestama, et niisugused reformid kahepalgelist ajaloolist osa etendavad. V. I. Lenin on korduvalt juhtinud tähelepanu vajadusele seda arvestada: «On vaja praktikas osata kasutada igasugust, kas või kolmekopikalist liberalismi ja ühtlasi on vaja «silmad lahti hoida», et see liberalism küsimuste valesti käsitlemisega rahvahulki ei demoraliseeriks,»⁷³ on tarvis õpetada «proletariaati kasutama iga reformi oma võitluspositsiooni kõvendamiseks, töölisliikumise laiendamiseks ning süvendamiseks».⁷⁴

Peab ütleva, et suhtumine liberaalsetesse reformidesse on töölisliikumises põhjust andnud tuliseks poleemikaks.

⁷¹ V. I. Lenin, Teosed, 9. kd., lk. 340—341.

⁷² «Taotledes elutingimuste parandamist, kasvab tööliklass ühes sellega nii moraalselt kui ka vaimselt ja poliitiliselt, muutub võimelisemaks teostama oma suuri vabaduseesmärke.» (V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 66.)

⁷³ V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 197—198.

⁷⁴ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 206.

Anarhistlikud ja maksimalistlikud rühmitused eitavad üldse reformide vajalikkust.⁷⁵ Teiselt poolt on töölisliikumises laialt levinud reformism, mida esindavad mitmesugused suunad, voolud ja parteid peaaegu kõigis maailma maades ning mis peab võitlust reformide eest omaette eesmärgiks. «Liikumine on kõik, lõppeesmärk mitte midagi» — see Bernsteini tuntud tees on tegelikult iga reformisti deviisiks. Möödunud sajandi lõpus ja käesoleva alguses kritiseerisid reformismi paljud maailma sotsiaaldemokraatliku liikumise juhtivad teoreetikud.⁷⁶ Just sel perioodil töötati üksikasjalikult välja reformi ja revolutsiooni vahekorra marksistlik käsitus. Sellest ajast on möödunud 70 aastat, kuid võitlus reformismiga pole hetkekski päevakorralt ära langenud. Eriti äge on see olnud revolutsioonilise liikumise mõõnaaegadel ja lüüasaamise puhkedel. Kogu selle aja jooksul on reformism järjest rohkem parempoolsetele seisukohtadele libisenud ning otseselt ja avalikult kapitalismi ülistama hakanud.⁷⁷

Sügavad reformid, mille all tuleb mõista olulisi muudatusi ühiskonna põhistruktuurides (tootmissuhete süsteemis, sotsiaalses ja poliitilises sfääris), avaldavad suurt mõju kogu ühiskondlikule süsteemile. Selliseid reforme võtab valitsus ette äärmiselt vastumeelselt, üksnes laialt ulatusliku demokraatliku liikumise survele. Reform on sel juhul massilise liikumise (mis võtab mõnikord revolutsiooni kuju) ja järeleandmisi tegema sunnitud ekspluataatorliku valitsusvõimu vastupanu resultant. Seetõttu pole niisugused reformid küll igakord demokraatliku iseloomuga, kuid igal juhul on neid välja kutsunud demokraatlik võitlus. Võtame näiteks Inglismaal 1832. aastal läbiviidud

⁷⁵ «Kui oleks niisugune rühm, mis eitaks reformide ja osaliste paranduste ära kasutamist, siis temaga ei saaks ühineda: see oleks töölistele kahjulik, mittemarksistlik poliitika.» (V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 278.)

⁷⁶ Peale V. I. Lenini tsiteeritud teoste vt.: К. Каутский, Общественные реформы, М. 1906; Р. Люксембург, Социальная реформа или революция, М. 1959; Г. В. Плеханов, Статьи против Э. Бернштейна, статьи против С. Струве. Сборник «Критика наших критиков». Избранные философские произведения, т. 2.

⁷⁷ «Parempoolsed sotsialistid alustasid sellest, et vastandasid sotsiaalsed reformid sotsialistlikule revolutsioonile, jõudsid aga välja riiklik-monopolistliku kapitalismi kaitsmiseni.» (Nõukogude Lüüdi Kommunistliku Partei XXII kongress. Stenogramm, III, Tallinn 1963, lk. 250.) Selle kohta lähemalt vt.: В. И. Усенин, Реформизм и буржуазное законодательство, М. 1967.

parlamendireformi, mis võimaldas suurel osal kodanlustest poliitilise võimu juurde pääseda. Oma tagajärgedelt polnud see reform küll hoopiski mitte demokraatlik, kuid sellele eelnenud võitlus oli massiline ja äge.⁷⁸

Mida tugevam ja kindlam on valitsusvõim, seda kaugemal on tema reformid demokraatiast. Kuna selliste reformide elluviimiseks on nõutav vähemalt kahe erilaadilise protsessi kokkulangemine, siis on ka arusaadav, miks senine ajalugu nende poolest just eriti rikkalik ei ole.⁷⁹ (Me ei arvesta siin revolutsiooniliste situatsioonide perioode, millest oli juttu eespool.)

Sügavaleulatavate reformide ja revolutsiooni vahekorra analüüsimisel tuleb märkida, et siin toimub nende kahe sotsiaalse protsessi suhteline lähenemine. Suur, kaugeleulatavate tagajärgedega reform täidab nii-öelda «väikese» revolutsiooni funktsiooni.⁸⁰ Selles mõttes nimetaski V. I. Lenin lõpuleviimata revolutsiooni reformiks.⁸¹

Sügavate demokraatlike reformide ja revolutsiooni vahekorra küsimus on tänapäeval veelgi akuutsem kui endistel aegadel, sest ajalooline situatsioon on oluliselt muutunud, eriti kõrgeltarenenud kapitalistlikes maades, kus on tunduvalt avardunud võimalused revolutsiooni rahulikuks arenemiseks ja kasvanud rahvahulkade demo-

⁷⁸ Inglise ajaloolane H. Jephson kirjutab nende sündmuste kohta järgmist: «Kuuldus sellest, et reformibill ähvardab uuesti nurja minna, kihutas peaaegu kogu Inglismaa elanikkonna miitingutele. Jälle hakkas sinna kogunema kümneid ja sadu tuhandeid inimesi; polnud linna, polnud ühtki paigakest, mis poleks ilmutanud, et ka tema jagab kõiki haaranud pahameelt. Sellist ärevat olukorda pole Inglismaal veel kunagi olnud.» Tsiteeritud: П. Г. Мижуев, Политическая история Англии в XIX веке, СПб. (aastat pole märgitud), стр. 94.

⁷⁹ 20. sajand pakub selliste reformide näitena Mehhiko presidendi Lázaro Cárdenase (1934—1940) seadusandlikke akte — agraarreformi, raudteede ja naftatööstusettevõtete natsionaliseerimist.

⁸⁰ «Suur «reform» on lähedane väikesele revolutsioonile, see ongi teatud mõttes revolutsioon, formaalne revolutsioon, kuna revolutsioon on sügavaleulatav reform, sisu ümberkorraldamine. Reformi ja revolutsiooni erinevused pole «ülisuured» ega absoluutsed, need muutuvad absoluutseks ainult kriisihetkel... Kui ühiskonna arenemine sellise kriisini jõuab, siis tähendab reform kontrrevolutsiooni, revolutsioon aga antireformi. Kriitilistel perioodidel pole dialektiline õpetus reformi ja revolutsiooni tinglikest erinevustest rakendatav; siin on maksev ainult «kas... või.» Iiŕi Cvekl, Über materialistische Dialektik. Eine Studie, Berlin 1959, S. 57—58.

⁸¹ V. I. Lenin, Teosed, 12. kd., lk. 324.

kraatlik liikumine. Seepärast ongi selliste reformide küsimus päevakorral just nendes industriaalmaades, kus töölisliikumine on hoogu võtnud (Itaalia, Prantsusmaa). Kaasajates kirjanduses nimetatakse kõnealuseid reforme enamasti struktuurseteks reformideks. Seejuures võib struktuursete reformide sotsiaalse funktsiooni ja revolutsioonilise osa kohta diametraalselt vastupidiseid hinnanguid leida. Ühed väidavad, et kui pidada vajalikuks võidelda struktuursete reformide eest, siis on see tüüpiline reformism,⁸² teised aga on hoopis seisukohal, et struktuursed reformid avavad tee tõelisele sotsialistlikule revolutsioonile. Aga mida siis need struktuursed reformid endast õieti kujutavad ja milline on nende vahekord revolutsiooniga?

Kõigepealt üks vormiküsimus. Termin «struktuursed reformid» tundub ebaõnnestunud olevat. Seda arvavad ka prantsuse kommunistid. Ajakirja «Problemō Mira i Sotsializma» poolt organiseeritud diskussioonil ütles M. Rosette, et Prantsusmaal seda terminit ei kasutata.⁸³ Tema argumentidest oli tähtsaim see, et termin «struktuursed reformid» võib luua illusiooni, nagu oleks võimalik reformide abil sotsialismi jõuda, sest terminis puudub vihje selliste reformide demokraatlikule iseloomule, samuti oluliste poliitiliste muutuste vajalikkusele. Meie arvates tuleks sellele lisada eespool mainitud üldsotsioloogiline argument, sest lõppude lõpuks on ju igasugune reform struktuuri muutus. Ja kui me tahame üht liiki reformi teistest eristada, siis peame ka terminites vahet tegema. Seepärast on Prantsusmaal kasutatav termin «sügavad demokraatlikud reformid» kahtlemata täpsem.

⁸² Reformismis süüdistatakse struktuursete reformide pooldajaid täiesti erinevatelt, isegi diametraalselt vastupidistelt positsioonidelt. Hiina ajakirjas «Hongqi» on öeldud: «Viimastel aastatel pasundavad mõnede kommunistlike parteide renegaadid ja mõnede sotsiaaldemokraatlike parteide parempoolsed elemendid kapitalistlikes maades üksteise võidu nn. struktuursete reformide teooriast ja tungivad sellele tuginedes kommunistlikele parteidele kallale. Nendest faktidest piisab täiesti, et tõestada, kuivõrd nn. struktuursete reformide teooria sarnaneb sotsiaaldemokratismiga ja kui kaugel ta on marksismist-leninismist!» (Tsiteeritud: Федор Бурлацкий, Маоизм или марксизм? М. 1967, стр. 109.) Samal ajal väidetakse kodanlikus ajakirjas, et 1963. aasta valimistel esines Itaalia Kommunistlik Partei peaaegu puhtreformistliku programmiga. (A. Davidson, Tendencies Towards «Reformism» in the Italian Communist Party 1921—63. «The Australian Journal of Politics and History», vol. 11, no. 3, December, 1965, p. 338.)

⁸³ «Проблемы мира и социализма» 1965, № 1, стр. 84—85.

Niisiis tuleb sügavate demokraatlike (struktuursete) reformide all mõista niisuguseid ümberkujundusi, mis puudutavad põhistruktuure, s. o. mis muudavad majanduse ja poliitika ühtesid või teisi olulisi külgi. See tunnus peab küll tingimata olema, kuid sellest üksi ei piisa, sest muutused põhistruktuuris võivad eri laadi olla ja erisuguseid eesmärke taotleda. Kui võtta ühiskonda kui süsteemi, mis on organiseeritud hierarhiliselt ja koosneb arvukatest allsüsteemidest, millel on kogu süsteemi kui terviku stabiilsuse hoidmisel igaühel oma osa täita. Siis tekib küsimus, mis tähtsus on ühes allsüsteemis toimunud kvalitatiivsetel muutustel terve süsteemi suhtes. Kuna igasugune reform on sihipärane sotsiaalne muutus, siis püüab valitsev klass seda läbi viia nii, et tagada või taastada kogu süsteemi stabiilsust. Selliseid reforme ei saa nimetada sügavaks ja demokraatlikuks (meenutame, et juttu on kaasaegsest olukorrast kõrgeltarenenud kapitalistlikes riikides). Ainult niisugust reformi võib sügavaks ja demokraatlikuks nimetada, mis tagab kapitalistliku ühiskonna ebastabiilsuse ja valmistab ette tingimusi järgnevateks progressiivseteks ümberkujundusteks.

Siit järeldub, et selliseid reforme ei viida ellu valitseva klassi ja tema bürokraatia algatusel ja tahtel. Neid teostatakse ainult siis, kui laiad rahvahulgad võitlusse astuvad ning valitsusele altpoolt ja ülevalt poolt (parlamendi kaudu) pidevalt survet avaldavad. Rahvahulkade võitlus kas muutub avalikult revolutsiooniliseks või siis sisaldab suurel määral revolutsioonilisuse elemente.

Samuti tuleb silmas pidada, et poliitilist võimu sunnivad reforme ette võtma ka majandusliku ja sotsiaalse arenemise objektiiused protsessid. Nii tuleb välja, et valitsev klass seisab Scylla ja Charybdise vahel — ühel pool majanduslik arenemine ja teisel pool klassivõitlus. Mitte kõiki riigilaevu ei juhi kogenud ja arukas tüürimees, kes oskaks oma laeva niisugusest karmist katsumusest õnnelikult välja tuua. Sellises olukorras on reformid peale sunnitud. Siinkohal tahaks veel kord meelde tuletada, et reformi ja reformi vahel on vahe. Kaasaegne kodanlus kasutab maailmas toimunud majanduslikke ja poliitilisi nihkeid arvestades oskuslikult oma eesmärkidel reformistlike abinõusid, mis on «kodanluse preventiivseks taktikaliseks manöövriks, millega tahetakse proletaarseid rahvahulki poliitiliselt neutraliseerida ja revolutsioonilist

potentsi nõrgendada». ⁸⁴ Seepärast ongi kommunistlike parteide tähtsaim ülesanne kodanluselt initsiatiiv enda kätte haarata ja isegi «tagasihoidlikke» reforme revolutsioonilistel eesmärkidel ära kasutada, mitte lasta kodanluse «laevukesel» ohtlikust tsoonist õnnelikult läbi triivida, vaid luua tingimused tema lõplikuks «põhjalaskmiseks».

Kas sügavaid demokraatlikke reforme taotlev poliitika on vastuolus revolutsioonilise marksismiga? Kas on mingit alust sellist poliitikat reformistlikuks pidada? Mõlemale küsimusele tuleb eitavalt vastata. «Reformism üldse seisab selles, et inimesed piirduvad agitatsiooniga nende muudatuste eest, mis ei nõua vana, valitseva klassi peamiste aluste kõrvaldamist, — muudatuste eest, mis *sobivad kokku* nende aluste *allesjätmisega*.» ⁸⁵ Reformism ei püüa pahet jäädavalt hävitada, vaid ainult vähendab ja leevendab seda. Sügavate demokraatlike reformide poliitikal pole nende reformismi põhitunnustega midagi ühist. Selle poliitika peamine eesmärk on teha lõpp kapitalistlikele ühiskondlikele suhetele ja luua sotsialistlik majandus ning sotsiaalne ja poliitiline demokraatia, kusjuures reform on vaid abinõu selle eesmärgi saavutamiseks. ⁸⁶ Selline poliitika on orienteeritud revolutsioonilisele võitlusele reformide eest. ⁸⁷ Mis puutub sellesse, kuidas revolutsiooniline marksism reformidesse suhtub, siis sellest juba oli juttu. Siinkohal tuleks aga veel kord rõhutada, et marksistlik vaatepunkt ei tähenda reformide tähtsuse eitamist või allakiskumist, vaid nõuab rangelt revolutsioonilist suhtumist reformidesse.

Analüüsimine nüüd üksikasjalikumalt, kuidas see nõue 20. sajandi keskpaiga ajaloolise olukorra ja reaalsete võimaluste taustal kõlab.

1. Reform peab puudutama majanduse põhielemente.

⁸⁴ О. Сальковский, Социально-экономическая политика буржуазии и рабочий класс. «Мировая экономика и международные отношения» 1966, № 9, стр. 95.

⁸⁵ V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 146.

⁸⁶ R. Luxemburg kirjutas: «Sotsiaaldemokraatia seisukohalt on sotsiaalse reformi ja sotsiaalse revolutsiooni vahel lahutamatu seos: võitlus sotsiaalsete reformide eest on *abinõu*, sotsiaalne pööre aga *eesmärk*.» («Социальная реформа или революция», М. 1959, стр. 70—71.)

⁸⁷ «Ka meie võitleme reformide eest, kuid meie võitleme reformide eest mitte «igati», vaid *ainult* sotsiaaldemokraatlikult, ainult revolutsiooniliselt.» (V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 146.)

Reformide peamine eesmärk on piirata ja välja tõrjuda monopolistlikku kapitali, kõigutada «pühamast pühamat» — kapitalistlike omandussuhteid, võtta kapitalistidelt reaalne majanduslik võim riigi üle. Reformide peamised abinõud on demokraatlik natsionaliseerimine (mitte kapitalistide, vaid rahva huvides), maksusüsteemi muutmine põhimõttel «las rikkad maksavad», demokraatlik eelarve, majanduse demokraatlik programmeerimine, ja lõpuks üks tähtsamaid abinõusid — tootmisdemokraatia laiendamine, tööliste ja teenistujate kaasatõmbamine asutuste ja ettevõtete juhtimisele (tootmise suuna määramine, palga, puhkuse, töölevõtmise, vallandamise küsimused jms.).

2. Reformid ei tohi piirduda majandusega, vaid peavad puudutama ka poliitikat. Marksistlikud parteid on alati pidanud oma peamiseks ülesandeks poliitilist võitlust, sest «töölisklass ei saa pidada võitlust oma vabanemiseks, taotlemata mõju riigiasjadele, riigi valitsemisele, seaduste andmisele». ⁸⁸ Ja seda enam, kui on kavas kõigutada kehiva poliitilise režiimi stabiilsust. Pole vist tarviski tõestada, et majanduslikud reformid saavad olla tõhusad, saavad olla sammuks sotsialismile lähemale ainult siis, kui ka poliitikas vastavaid muudatusi ette võetakse. Ajalookogemused näitavad, et kui muudatused nendes kahes sfääris koos ei käi, on nurjumist oodata. ⁸⁹ Siit on ka selge, et kommunistlikud parteid, kes töötavad välja sügavate demokraatlike (struktuursete) reformide programmi, peavad väga tähtsaks võitlust reformide eest poliitikas. Nii näiteks nõuab Itaalia Kommunistlik Partei reforme, mis suurendaksid parlamendi osatähtsust ja laiendaksid tema funktsioone kuni kontrollini kõigi majanduselu külgede üle, tõhustaksid kohaliku omavalitsuse mõjuvõimu, tagaksid piirkonnaautonoomia ja looksid ametiühingutele võimalused valitsemisest osavõtuks. ⁹⁰

3. Ja lõpuks peab ütleva, et reforme võib sügavaks,

⁸⁸ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 97.

⁸⁹ Vt.: Ж. Коньо, Значение народного фронта во Франции. «Проблемы мира и социализма» 1966, № 8. Rahvarinne Prantsusmaal on esimesi näiteid võitlusest sügavate demokraatlike reformide eest ilma revolutsioonilise situatsioonita ning seetõttu nõuavad selle kogemused erilist tähelepanu.

⁹⁰ Vt.: IX съезд Итальянской коммунистической партии, М. 1960, стр. 38—39.

demokraatlikuks ja revolutsiooniliseks nimetada ainult siis, kui neid kutsub ellu massiline võitlus, kui neid viiakse läbi rahva huvides ja rahva kontrolli all (optimaalne variant) ning kui rahvahulgad neist vahepealt osa võtavad (kui reforme viib ellu rahvas ilma valitsusvõimuta, siis pole enam tegemist reformidega, vaid revolutsiooniga). Raske on ülehinnata reformide eest peetava massilise võitluse tähtsust laiade rahvahulkade revolutsioneerimisel, sest ainult aktiivne osavõtt ümbritseva sotsiaalse keskkonna muutmisest võib inimesi kasvatada ja tõsisteks ühiskondlikeks aktsioonideks ette valmistada. Pealegi kujuneb ja tugevneb ainult massilises võitluses revolutsiooniline klassi hegemoonia. Teiselt poolt on seesama massiline võitlus ainsaks garantiiks kättevõidetud positsioonide kindlustamisel ja uuel edasiminekul. «Ainus kindel reformide tugialus, nende mittefiktiivsuse, rahva hüvanguks kasutamise ainus tõsine tagatis — see on oma loosungeid *mittekärpiva* proletariaadi iseseisev revolutsiooniline võitlus,» kirjutab V. I. Lenin.⁹¹

Kui nüüd uuesti sügavate demokraatlike (struktuursete) reformide ja revolutsiooni vahekorra juurde tagasi pöörduda, peab märkima esiteks seda, et reformid iseenesest, olgu nad kuitahes sügavad, ei suuda täita revolutsiooni funktsioone, ei suuda lahendada radikaalselt poliitilise võimu probleemi ega täielikult ümber kujundada ühiskonna struktuuri. Teiseks peab märkima, et reformid aitavad üsna tõhusalt ühelt poolt rahvahulki revolutsioneerida ja teiselt poolt valitsevate klasside vahelisi vastuolusid õhutada, teiste sõnadega — reformid on parim abinõu revolutsioonilise situatsiooni küpsemise kiirendamiseks kõrgeltarenenud kapitalistlikes maades. Kolmandaks olgu öeldud, et sellised reformid loovad väga soodsad materiaalsed eeldused sotsialistlikeks ümberkujundusteks, valmistades ette majanduslikke ja sotsiaalpoliitilisi elemente (natsionaliseeritud ettevõtted, riiklik programmeerimine, tootmisdemokraatia jms.), mis kuuluvad tulevasse sotsialistlikku ühiskondlikku struktuuri.

⁹¹ V. I. Lenin, Teosed, 12. kd., lk. 209—210.

3. peatükk

SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA PÕHILISED ISEÄRASUSED

Sotsiaalse revolutsiooni mõiste analüüsist nähtub, kui-võrd kompleksne ja mitmeplaaniline see sotsiaalse arene-mise liik on. Loomulikult ei saa niisugusele keerulisele ühiskondlikule nähtusele nagu revolutsioon ühest seletust anda. Igasugused katsed revolutsioonilisele plahvatu-sele mingit ainust ja lihtsat põhjust leida on juba ette nur-jumisele määratud. Sotsiaalse revolutsiooni põhjuste küsi-mus kuulub ühiskonnateadustes raskemate kilda. Tungiv vajadus sellele küsimusele vastata, mis on tingitud eeskätt revolutsiooniliste perioodide tähtsusest ühiskonna elus, viib sageli selleni, et probleemile antakse lihtsustatud, pri-mitiivne lahendus. Seletusi võib leida igasuguseid: revolutsiooni põhjuseks peetakse kord pahatahtlike ässitajate akt-sioone, kelle propaganda rahva eksiteele viib ja valitsuse vastu üles kihutab, kord valitseva võimu nõrkust, kes oma headusest ohjad lõdvaks laseb, kord monarhi või pea-ministri rumalust ja nõmedust, kord rahva kombelangust, kes on lakanud vanu seadusi ja «teenelisi» autoriteete austamast, jne., jms. Pahatihti võib sääraseid seletusi leida ka kirjandusest, mis tahab olla teaduslik.

Revolutsioonieelsetest aegadest võib muidugi leida ka ühtesid või teisi eespool mainitud momente, kuid nendele põhjuslikku seletust üles ehitada tähendab konstateerida vaid äärmiselt pinnapealseid seoseid ja jätta revolutsiooniliste muutuste tegelikud alused välja toomata. Kui tun-nistada vaid sääraseid väliseid põhjusi, siis tuleb välja, nagu oleks revolutsioon mingi juhuslik ajaloosündmus, rumala valitsuse vigade ja eksisammude vili.

Mida räägib
revolutsioonisotsioloogia
revolutsiooni põhjustest

Sotsiaalse revolutsiooni teooriaie
pühendatud eriuurimustes on püü-
tud leida revolutsiooni põhjusi
protssides, mis on pealiskaudse

vaatleja pilgu eest varjatud. Toome ühe näite sellisest analüüsist: «Revolutsioonide otsene põhjus peitub enamiku ühiskonnaliikmete peamiste instinktide «mahasurumises» ning selles, et nende rahuldamisel pole võimalik vajalikku miinimumi saavutada... Kui suure osa elanikkonna söögivajadust näljaga «maha suruda», on see ilmselt üks revolutsiooni põhjus. Kui individuaalset enesealalhoitungi despootlike eksekutsioonide, massilise tapmise või verise sõjaga «maha suruda», on see ilmselt teine revolutsiooni põhjus. Kui mingi inimesterühma, näiteks perekonna või ususekti kollektiivset enesealalhoiurefleksi selle rühma poolt pühaks peetavate esemete rüvetamisega «maha suruda», on see ilmselt kolmas revolutsiooni põhjus. Kui vajadus peavarju ja rõivaste järele rahuldust ei leia, on see revolutsiooni põhjuseks. Kui suure hulga indiviidide seksuaalrefleksi kõigi selle variatsioonidega (armukadedus) ning armastusobjekti omamise tungi «maha surutakse», on see revolutsiooni põhjuseks. Kui omandusinstinkti vaesuse ja puudusega «maha surutakse», on see revolutsiooni põhjuseks. Kui eneseväljenduse ja individuaalsuse instinkti alatasa solvangute, lugupidamatuse, teenete ja saavutuste ülekohtuse ignoreerimisega «maha surutakse», on see revolutsiooni põhjuseks.»¹

Niisiis tuleb Pitirim Sorokini arvates revolutsiooni põhjusi otsida inimese bioloogilisest loomusest, mis protesteerib tormiliselt mahasurumise vastu. Säärane seletus on laialt tuntud freudistlikus sotsioloogias ja sotsiaalpsühholoogias. Freudism taandab inimese käitumise põhjused instinktideks, revolutsioonilise käitumise põhjused aga mahasurutud instinktideks. Ühiskondlike suhete freudistlik tõlgendamine on tänapäeval peaaegu üleüldiselt vääraks tunnistatud. Ka eespool tsiteeritud lõigus torkab silma tõestuse lihtsustatus ja kunstlikkus. Õigupoolest on ju nii, et kui me nimetame mingeid ühiskondlikke fenomene instinktideks, siis ei seleta see veel midagi, vaid ainult lükkab seletust edasi. Kuna instinktiivseks nimeta-

¹ Pitirim Sorokin, *The Sociology of Revolution*, Philadelphia and London 1925, p. 367—368.

takse käitumist, mille aluseks on kaasasündinud tingimatud refleksid, siis on selge, et säärase instinktide konstrueerimine, nagu seda on omandusinstinkt, on ilmne katse sotsiaalseid suhteid biologiseerida, s. o. nende reaalsel tähendust moonutada. Ja lõpuks tundub üpris veider olevat, et revolutsiooni püütakse interpreteerida kui seksuaalset lõõgastumist.

Tõele au andes peab ütleva, et bioloogia abiksvõtmine revolutsiooni põhjuste seletamisel pole praegu revolutsioonisotsioloogias just eriti laialt levinud. Kõige tüüpilisem paistab olevat seletus, et revolutsiooni kutsub välja terve tingimuste ja põhjuste kompleks. Seejuures peetakse kõiki faktoreid võrdselt tähtsaks ja monistlik lähenemine heidetakse kõrvale. Sellest vaatevinklist võib revolutsiooni põhjusi otsida inimese antropoloogilisest loomusest, sest inimene püüab maailma ümber teha vastavalt oma loomusele, eetika valdkonnast, sest inimene heidab kõrvale vana väärtuste süsteemi, psüühikast, sest revolutsioon on inimeses peituvat irratsionaalse plahvatus, poliitikast, sest revolutsioonis on alati süüdi valitsus, aga mitte rahvas, õiguskorrast, sest see vananeb lootusetult, üldisest sotsiaalselt struktuurist, sest selle tasakaal lööb kõikuma,² jne., jne.

Ameerika sotsioloog C. Brinton pühendab oma raamatus «Revolutsiooni anatoomia» terve peatüki revolutsiooni põhjuste analüüsile. Sellest analüüsist kokkuvõtet tehes kirjutab ta saabuva revolutsiooni põhjuste kogumist: «Valituse möödalkmised, erakordne rahulolematumus maksude tõstmise pärast, ühtede majanduslike huvide märgatav soosimine ja teiste ignoreerimine valituse poolt, administratiivne segadus ja korralagedus, haritlaskonna taganemine vanast režiimist, eneseusalduse kadumine paljudel valitseva klassi esindajatel ja nende jõudmine veendumusele, et nende privilegid on ebaseaduslikud ja ühiskonnale kahjulikud, sotsiaalse antagonismi intensiivistumine, uute talentide karjääri teel seisvad takistused, majandusliku jõu irdumine poliitilisest jõust ja sotsiaalsed erinevused.»³ Kohe näha, et siin on oma tähtsuselt ja ühiskondlikult kaalult üpris erinevad põhjused kõik segi aetud ja ühte patta pandud. Teadagi etendavad «veendumus oma

² Heinz Müller, *Revolution und Widerstand*. «Geschichte in Wissenschaft und Unterricht», Jg. 16, Heft 7, Juli 1965.

³ Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, p. 65.

privileegide ebaseaduslikkuses» ja «sotsiaalse antagonismi intensiivistumise» sotsiaalse stabiilsuse rikkumises ja ühiskondlike vastuolude arenemises täiesti isesugust osa.

C. Brinton ei lähe mööda ka revolutsiooni majanduslikest põhjustest, kuid ta ei tunnista nende juhtivat, lõppkokkuvõttes määravat osa, ja kuigi ta märgib ära K. Marxi majandusliku determinismi mõju kaasaja sotsiaalsetele uurimustele, on ta tegelikult marksistliku meetodi mõistmisest õige kaugel, sest ta ignoreerib täiesti revolutsiooni tingivaid sügavaid majanduslikke vastuolusid.

Tootlikud jõud omandussuhete vastu Sotsiaalse revolutsiooni põhjuste marksistlik tõlgendus lähtub majandusliku determinismi monistlikust printsiibist, kuid ühtlasi peab vajalikuks arvestada ka mitmeid muid tingimusi ja põhjusi, mis revolutsiooni ellu kutsuvad. Majanduslik determinatsioon peab õigeks, et revolutsiooni lõpp-põhjused peituvad materiaalses, majanduslikes suhetes. Meenutagem K. Marxi tuntud formuleeringut: «Oma arenemise teataval astmel satuvad ühiskonna materiaalsed tootlikud jõud vastuollu olemasolevate tootmissuhete, või — mis on ainult selle juriidiline väljendus — omandussuhetega, milles nad seni arenesid. Tootlike jõudude arenemise vormidest muutuvad need suhted tootlike jõudude kammitsaiks. Siis saabub sotsiaalse revolutsiooni ajastu.»⁴ Seejuures tuleb silmas pidada, et tootlikud jõud ja tootmissuhted on vastuolus ka enne sotsiaalse revolutsiooni epohhi. Kaugeltki mitte igasugune etapp selles vastuolus ei saa olla sotsiaalse revolutsiooni aluseks. Juttu on just nimelt niisugusest etapist, mida võib iseloomustada kui konflikti, kui vastuolu kõige ägedamat staadiumi, kus tootlike jõudude (tehnik ja inimese) arenemise potentsid võivad realiseeruda vaid tähtsusetul määral, kus ühiskonna majanduselus valitseb järsk ebakõla, kus kogu ühiskonnaelu nagu põleb palavikus.

Mida see vastuolu tegelikult tähendab? Kõik protsessid, mis ühiskonnas toimuvad, on inimtegevuse (möödunud ja käesoleva) protsessid. Väljaspool inimtegevust pole mingeid ühiskondliku arenemise seadusi ega vastuolusid. Järelikult on tootlike jõudude ja tootmissuhete vastuolu

⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 281.

kahe inimtegevuse sfääri — tehnilise (tehnoloogilise) ja majandusliku sfääri vastuolu. Kui ühiskond ei ole traditsiooniline⁵ (stagneerunud), vaid dünaamiline, siis toimuvad esimeses (tehnilises) sfääris pidevalt muutused, tehakse uuendusi ja leiutusi, pidevas vastastikuse mõjutamise protsessis muutuvad nii tootmisvahendid kui ka inimesed. Majanduse sfääris aga toimuvad muutused väga aeglaselt, eriti nendes valdkondades, mis on tihedalt ja otseselt seotud omandussuhetega. Majanduslikud suhted on klasside, suurte sotsiaalsete rühmade suhted või õigemini nende vastav tegevus, mis lakkamatult reprodutseerib antud ühiskonna suhete tüübi ja küllalt range sotsiaalse struktuuri. Suhteliselt aeglaselt toimuvad muutused ka poliitika vallas ning tavade, normide ja väärtuste üldises struktuuris, mis koos majandusliku baasiga moodustavad teravikliku ühiskondliku süsteemi.

Ühiskonnaelu eri sfääride arenemise ebaühtlus ja mittevastavus muutub teatud perioodidel nii kriitiliseks, et ühiskondliku süsteemi isereguleerumine saab häiritud ja tekib objektiivne vajadus üle minna uuele isereguleerumise astmele. Kätse muutunud tootlike jõududega kohaneda (kui tegemist on kaasajaga, siis peab arvestama, et praegu on tähtsaim tootlik jõud teadus), mingeid reforme ette võtta võib neis tingimuses kõikuma löönud stabiilsust ajutiselt taastada, aga ainult ajutiselt. Struktuuri, mis vajab põhjalikku murrangut, ei saa päästa poolikute abinõudega, on tarvis põhjalikku ümberkorraldamist. «Ühiskonna astmeline arenev mehhanism kujutab endast küberneetilises mõttes süsteemi, mis korrastab oma sisemise struktuuri, isereguleerumise tüübi ümber üleminekuga uuele astmele. See isereguleerumise uus tüüp tähendab kokkuvõttes järsku tõusu organiseerituses, kuid seda ei loo eelmise astme mehhanism; vaid see kujuneb tänu vana mehhanismi purustamisele positiivse tagasiside toimel, mis sisaldab endas pealisehituse mehhanismis olevaid eristruktuure või organisatsioone. Hüpe uude reguleerumissüsteemi pole

⁵ Traditsiooniliseks ühiskonnaks nimetatakse niisugust ühiskonda, kus «kultuuri edasiandmise universaalseks vormiks on kollektiivse tegevuse standardelementide (traditsioonide, tavade) edasiandmine, kultuuri individuaalsel rikastamisel pole praktiliselt peaaegu mingit tähtsust» (Ю. А. Левада, Социальная природа религии, М. 1965, стр. 98). Sellises ühiskonnas võib vaevalt tekkida tingimusi sotsiaalseks revolutsiooniks.

võimalik eelmise astme regulatsioonide lihtsa täiustamise või tugevdamise teel.»⁶

Ebakõla ühelt poolt tootlike jõudude ning teiselt poolt tootmissuhete, sotsiaalse struktuuri ja poliitiliste institutide vahel võib olla totaalne või osaline, säilitades seejuures oma teravuse ja konflikti. Esimesel juhul viib see vana ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kokkuvarisemisele ja uue tekkimisele, teisel juhul võib selline ebakõla olla aluseks kogu revolutsiooniepohhi jätkumisele või lõpuleviimisele, nende ülesannete lahendamisele, mida ei viinud ellu eelmine revolutsioon (või eelmised revolutsioonid).

Tootmisviisi konfliktid ja vastuolud leiavad oma esmase ja kõige selgepiirilisema väljenduse mitmesugustes klassivõitluse vormides. Kui tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel tekib konflikt ja ühiskondliku süsteemi stabiilsus seetõttu kõikuma lööb, on klassivõitlus kõige ägedam. Asi on selles, et klassivõitluses väljendub klassijõudude püüd rahuldada oma materiaalseid ja vaimseid vajadusi, mida ei saa realiseerida antud ajaloolistes tingimustes.⁷ Nende vajaduste alusel tekib klassihuvi, mis püüab kõrvaldada kõik nende vajaduste rahuldamist segavad ühiskondlikud takistused, aga «iga antud ühiskonna majanduslikud suhted ilmnevad eelkõige kui *huvid*».⁸ Konfliktiolukord loob soodsad võimalused vana korra revolutsiooniliseks kukutamiseks. Esiteks sellepärast, et klassihuvi tunnetab (iseküsimus on, kuivõrd selgesti) kogu klass (sageli ka teiste sotsiaalsete kihtide eesrindlikud esindajad), mis avaldub üldises rahulolematuses ja veendumuses, et kehtiv ühiskondlik kord on ebaõiglane. Hegel ütles selle kohta väga õigesti: «Kui kujutluste riik on juba revolutsioneerunud, siis tegelikkus ei suuda enam vastu panna.»⁹ Teiseks sellepärast, et tekib reaalne olukord, kus nii ühte klassi kuuluvate kui ka teiste sotsiaalsete kihtide üksikisikute huvid võivad ühte sulada üheks ühiseks huviks, ühiseks eesmärgiks — kujundada radikaalselt ümber sotsiaalne kord.

⁶ М. Г. Макаров, Историческое развитие категории «цель» и значение ее в современной науке и философии, Тарту 1967. Рукопись диссертации, стр. 618.

⁷ «Inimesed harjusid seletama oma tegevust mõtlemisest lähtudes, selle asemel et seletamisel lähtuda oma vajadustest...» (F. Engels, Looduse dialektika, Tallinn 1962, lk. 131.)

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 18, стр. 271.

⁹ Tsiteeritud: «Вопросы философии» 1968, № 2, стр. 66.

Sellised sotsiaalsed muutused ei või muidugi mõista piirduda majandusega. «Inimkonna liikumine punktist A punkti B, punktist B punkti C ja nii edasi kuni punkti S ei toimu kunagi üksnes majanduse tasapinnal. Et minna punktist A punkti B, punktist B punkti C jne., on iga kord tarvis tõusta «pealisehitusele» ja teha seal mõningad ümberkorraldused. Ainult siis, kui need ümberkorraldused on tehtud, võib soovitud punkti jõuda. Tee ühest pöördepunktist teise kulgema alati läbi «pealisehituse». Majandus ei pääse peaaegu kunagi võidule muidu kui ... ainult pealisehituse kaudu, alati ainult teatud poliitiliste institutsioonide kaudu.»¹⁰

Niisiis peitub sotsiaalse revolutsiooni peamine põhjus tootlike jõudude ja tootmissuhete konfliktis. Kuid see põhjus on kauge, see toimib kaudselt, terve kausaalsete seoste kompleksi kaudu. Tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikti võib teatud mõttes pidada sotsiaalse revolutsiooni hädavajalikuks, kuid mitte veel piisavaks tingimuseks. See konflikt iseenesest loob revolutsiooniks reaalse võimaluse, kuid ei ole otseselt revolutsiooni põhjuseks.

Revolutsiooniline situatsioon

Revolutsiooni otsest põhjust tuleb otsida ühiskondlike muutuste kompleksist, mida nimetatakse revolutsiooniliseks situatsiooniks. Revolutsioonilise situatsiooni tuntud leninlik määratlus kõlab nii: «Marksist ei kahtle selles, et revolutsioon ei ole võimalik ilma revolutsioonilise situatsioonita ... Millised on, õieti ütelda, revolutsioonilise situatsiooni tunnused? Me vististi ei eksi, kui näitame kolme järgmist peatunnust: 1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine «ülemkihtide» kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab praegu, kuhu murrab sisse rõhutatud klasside rahulolematust ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et «alamkihid ei taha», vaid on nõutav veel, et «ülemkihid ei saa» elada endist viisi. 2) Harielikust suurem rõhutatud klasside häda ja viletsuse teravnevmine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes «rahulikult» ajastul lasevad endid riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii

¹⁰ Г. В. Плеханов, Сочинения, т. VIII, стр. 213.

kogu kriisiolukord kui ka «ülemkihid» ise tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele.

Ilma nende objektiivsete muudatusteta, mis mitte ainult üksikute rühmade ja parteide, vaid ka üksikute klasside tahtest ei olene, pole üldreeglina revolutsioon võimalik. Nende objektiivsete muudatuste kogusummat nimetataksegi revolutsiooniliseks situatsiooniks.»¹¹

Just revolutsiooniline situatsioon on see, mis teatud tingimustel sotsiaalse revolutsiooni ellu kutsub. B. A. Grušin pakub meetodit, mille järgi arenemisprotsessis tuleb eristada tema komponente, viimaste hulgas aga omakorda protsessi moodustajaid ja protsessi tingimusi. «Protsessi moodustajad on tema kesksed, juhtivad komponendid», just need väljendavad arenemisprotsessis toimuvaid ümberkujundusi ning on ühtlasi vektoriks, mis näitab kätte nende ümberkujunduste suuna.¹² Revolutsioonilise situatsiooni põhielementide kogusumma kujutab endast sellist protsessi moodustajat. Nende vastastikune toime näitabki kätte arenemise suuna ning viib soodsatel tingimustel nii kaugele, et see protsess kasvab üle revolutsiooniks, mis tähendabki õieti «ülemkihtide» lüüasaamist ja «alamkihtide» võitu.

Sotsiaalse revolutsiooni põhjuste analüüsimisel tuleb tingimata silmas pidada ka nn. ajendit, mida mõnikord kiputakse revolutsiooni peamiseks põhjuseks lugema. Sel juhul peaks siis Suure Prantsuse revolutsiooni põhjuseks olema minister Neckeri tagandamine ja sõjavägede koonddumine Pariisi alla, 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni põhjuseks 9. jaanuari verised sündmused jne. Kuna ajendi all mõistetakse tavaliselt inimeste ettekavatsetud aksioone, siis oleks parem kasutada terminit «vallapäästev põhjus».¹³ Kahtlematult esineb sotsiaalset revolutsiooni ellukutsuvate tingimuste ja põhjuste kompleksis ka vallapäästev põhjus. Viimane ongi revolutsioonilise situatsiooni kahe elemendi («ülemkihid» ja «alamkihid») kõikumalöönud tasakaalu korral selleks tilgaks, mis karika üle ääre ajab ja revolutsiooniliselt situatsioonilt revolutsioonile üleminekuks tõuke annab. Muidugi mõista võib valla-

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187—188.

¹² Б. А. Грушин, Очерки логики исторического исследования, М. 1961, стр. 52.

¹³ Nende terminite täpsema kasutamise kohta vt. M. M a k a r o v, Materialistliku dialektika kategooriad, Tallinn 1963, lk. 129—131.

päästvaks põhjuseks olla mistahes sündmus, mis rahvahul-
kade tähelepanu köidab ja nad teatud määral rahulolema-
tuks teeb.

V. I. Lenin on korduvalt rõhutanud, et revolutsioonilise
situatsiooni tekkimine on objektiivne, üksikisikute, parteide
ja klasside tahtest sõltumatu protsess. Mis mõttes see prot-
sess siis objektiivne on? Kas ei või näiteks «ülemkihtide»
kriis tingitud olla valitseva klassi teatud rühmituse tead-
likust soovist kõrvaldada võimult teist rühmitust? Kas
rahvahulkade aktiivsuse tõus ei tulene siis sellest, et nad
tahavad teadlikult oma olukorda parandada? Kuidas
mõista V. I. Lenini sõnu, et rõhutatud rahvahulgad ei taha
enam vana viisi elada? On ju üldiselt teada, et rahvahul-
kade, klasside ja parteide teadlik tegevus ei ole ajaloos
objektiivne, vaid subjektiivne faktor.

Revolutsiooni objektiivseid ja subjektiivseid külgi tuleb
vaadelda kui sotsiaalse reguleerimise kaht eri tüüpi.¹⁴ Esi-
mene (objektiivne) on ühiskondliku arenemise stiihiline,
«statistiline»,¹⁵ teine (subjektiivne) teadlik¹⁶ reguleerija.
Seejuures tuleb silmas pidada, et piir objektiivse ja sub-
jektiivse külje vahel on üpris tinglik. On ju igasuguse
objektiivse ajaloolise muutuse subjektiivselt inimesed, kelle
tegevus on allutatud teatud eesmärkide saavutamisele.
Pealegi see, mis on ühes suhtes subjektiivne, osutub teises
suhtes objektiivseks.

¹⁴ Sotsiaalse reguleerimise kahe tüübi kohta vt. Ю. А. Левада, Кибернетические методы в социологии. «Коммунист» 1965, № 14; *Сознание и управление в общественных процессах.* «Вопросы философии» 1966, № 5.

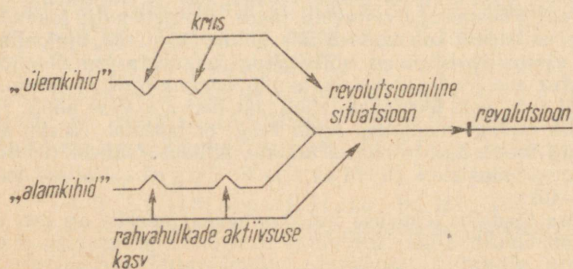
¹⁵ «Ajalugu kujuneb niisugusel viisil, et lõpptulemus järgneb alati paljude üksiktahtede kokkupõrgetest, kusjuures iga üksiktahte saab jällegi paljude eriliste eritingimuste mõjul selleks, mis ta on. Niisiis on olemas lõpmata palju üksteisega ristuvaid jõude, lõpmata palju jõudude parallelogramme, milledest siis tuleneb üks üldine resultant, ajalooline sündmus. Seda ajaloolist tulemust võib jällegi vaadelda kui ühe jõu produkti, kusjuures see jõud kui tervik toimib teadvusetult ja tahtmatult. On ju nii, et see, mida üks tahab, leiab takistusi iga teise poolt, ja lõpuks tuleb välja midagi niisugust, mida keegi ei tahtnud. Niisiis on ajaloo senine kulg loodusliku protsessi taoline, alludes sisuliselt nendel samadele liikumiseadustele.» (K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed, II, lk. 408—409.)

¹⁶ «Igasuguse teadliku tegevuse iseloomulikuks jooneks on see, et sellel tegevusel on ühiskondlikus teadvuses fikseeritud programm, s. o. teatud eesmärgile allutatud toimingute ettemääratud järjepidevus.» (Ю. А. Левада, Кибернетические методы в социологии. «Коммунист» 1965, № 14, стр. 52.)

Revolutsioonilises situatsioonis võib nii «ülemkihtide» kui ka «alamkihtide» aksioone teatud mõttes teadlikeks nimetada siis, kui nad peavad silmas mingeid poliitilisi eesmärke. Objektiivne, klasside, parteide ja üksikisikute tahtest ja teadvusest sõltumatu on «ülemkihtide» kriisi ja «alamkihtide» erakordse aktiivsuse ajaline kokkulangemine. Selle kokkulangemise tõttu on revolutsiooniline situatsioon objektiivne protsess.

Siin tuleb teha kaks klauslit. Esiteks — sõna «objektiivne» ei tule siin mõista selles tähenduses, mis tal on siis, kui me räägime sotsialistlikest tootmissuhetest (need on objektiivsed ning eeldavad ühtlasi teadlikku plaanipärast reguleerimist), vaid seda tuleb mõista nii, et revolutsiooniline situatsioon on «statistilise», stiihilise reguleerimise tulemus, selle tekkimine ja vähemalt algusstaadium ei ole kuidagi seotud mingite jõudude etteavatsetud plaanipärase tegevusega. See muidugi ei tähenda, et revolutsioonilise situatsiooni õhutamiseks ei maksa midagi ette võtta. Revolutsioonäride eesmärgiks on just kiirendada revolutsioonilise situatsiooni tekkimist. See on marksismi aabitsatõde. Teiseks — öeldust ei tohi teha järeldust, et objektiivne stiihilisega ja subjektiivne teadlikuga täiesti kokku langeb. See, mis me eespool objektiivsest ja subjektiivsest rääkisime, käib ainult teatud ühiskondlike protsesside, sealhulgas revolutsioonilise situatsiooni kohta.

Revolutsioonilise situatsiooni tekkimise piltlik skeem oleks niisugune:

Revolutsioonilise
situatsiooni faasid

Objektiivse ja subjektiivse probleem kerkib üles ka revolutsioonilise situatsiooni faaside puhul.

J. A. Krassin vihjab sellele, et V. I. Lenin eristab oma teostes selgesti revolutsioonielsete muutuste kaht faasi — revolutsioonilist situatsiooni ja üldrahvuslikku kriisi,¹⁷ mida meie arvates võiks käsitleda kui revolutsioonilise situatsiooni kõrgemat etappi. Asi pole muidugi terminites, vaid selles, et revolutsioonilise situatsiooni mõiste nõuab edasist lahkamist, nii et saaks paremini iseloomustada kõiki selle sündmusrikka ajalooperioodi iseärasusi. Me pooldame revolutsioonilise situatsiooni liigitamist üldiseks ja vahetuks, nagu seda on tehtud ÜK(b)P XIV konverentsi resolutsioonis (1925).¹⁸

Mille poolest need kaks faasi erinevad? J. A. Krassin arvates erineb teine faas esimesest revolutsiooni objektiivsete ja subjektiivsete tingimuste orgaanilise ühtsuse poolest.¹⁹ A. J. Avrehi arvates seisneb erinevus selles, et esimeses faasis pole suuri avalikke revolutsioonilisi väljastumisi, «vahetuid» võitlusvorme, nii nagu seda on teises.²⁰

Kumbki neist momentidest ei välista, vaid täiendab teist. Veel enamgi, subjektiivsete tingimuste olemasolu leiab otsese väljenduse mitmesuguste väljaastumiste jär- sus suurenemises nii laiuti kui sügavuti.

Raskus seisneb nähtavasti revolutsioonilise situatsiooni kahe faasi diferentseerimises, samuti on raske kindlaks teha momenti, millal otseselt toimub üleminek revolutsioonile.

Pealtnäha oleks käepärane niisugune skeem: üldine revolutsiooniline situatsioon — puhtobjektiivne protsess, vahetult revolutsiooniline situatsioon — objektiivsete tingimustega liituvad subjektiivsed. Kuid sellele skeemile räägivad vastu faktid, sest raske on leida ajaloost revolutsioonilist situatsiooni, kus üheski faasis ei oleks oma osa subjektiivsetel tingimustel.

¹⁷ Ю. А. Кр а с и н, Ленин, революция, современность, стр. 223—234.

¹⁸ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, II, Tallinn 1956, lk. 163—164.

¹⁹ Ю. А. Кр а с и н, Ленин, революция, современность, стр. 234.

²⁰ А. Я. Аврех, В. И. Ленин о революционной ситуации. Научная сессия по истории первой мировой войны, М. 1964, стр. 24 (rotaprint).

Et seda probleemi lahendada, on vaja kõigepealt kindlaks teha, mida konkreetselt tuleb mõista revolutsiooni subjektiivsete tingimuste all. Eespool oli juba juttu, et revolutsioonilise situatsiooni objektiivsete ja subjektiivsete tingimuste käsitlel võib aluseks võtta sotsiaalse reguleerimise kaks liiki. Teadlikult reguleeritavates ühiskondlikes protsessides võib selgepiirilisel eritleda esiteks teatud eesmärgi ja programmi ning teiseks aktsioone, mida võetakse ette selle programmi täitmiseks. Just need kaks momenti ongi iseloomulikud revolutsiooni subjektiivsetele tingimustele.

Üldise revolutsioonilise situatsiooni kindlaks tunnuks on see, et rahvahulki on haaranud V. I. Lenini sõnade järgi «kättemaksuvaim», «suur rahulolematuse», «käärimine ja tigestumine», «viha ja meeleheide», kõik see, mida võib viia ühise nimetaja alla «revolutsiooniline meeleolu». Seda tuleb eristada rõhutatud rahva hulgas peaaegu alati valitsevast protestivaimust,²¹ mis on pinnaseks revolutsioonilise meeleolu tekkimisele. Just nimelt seda «suikuvat, mitte teadlikuks saanud, äratamata» revolutsioonilist meeleolu vastandas V. I. Lenin teadlikule, selgepiirilisel väljenduvale revolutsioonilisele meeleolule.²² Sellise kahe staadiumi (ebateadliku ja teadliku) olemasolu ühiskonna meeleolus tunnistab ka sotsiaalpsühholoogia.²³

Üldiseks revolutsiooniliseks situatsiooniks on meie arvates tingimata tarvis teadliku ja selgelt väljenduva revolutsioonilise meeleolu levimist, s. o. selle faasi subjektiivsed tingimused viivad lõpuks välja teadliku reguleerimise algstaadiumini, kus revolutsioonilised klassid ei ole üksnes rahulolematud ja tasumishimulised, vaid jõuavad ka arusaamisele, mis on nende võitluse eesmärk ja kes on vaenlane, ning leiavad vajaliku olevat selle vaenlase vastu revolutsioonilisse võitlusse astuda.

²¹ Protestivaimu sünnitavad paratamatult mitmesugused majandusliku, poliitilise, rahvusliku ja vaimse rõhumise vormid, samuti nendega tihedalt seotud võõrandumine. Sellise protestivaimu laialdane levik on fakt, mida tunnistab isegi kodanlik sotsioloogia. Vihjame siinkohal kas või raamatule «The Revolution in World Politics» (N. Y. and London 1962), mis on suurelt osalt pühendatud mitmetes maailma paikades levinud protestiliikumise analüüsile. Iseloomulik on, et autorid konstateerivad selle liikumise pidevat kasvu.

²² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 59.

²³ Проблемы общественной психологии, М. 1965, стр. 312.

Lisame, et üldise revolutsioonilise situatsiooni subjektiivseks teguriks on ka revolutsiooniliste rühmituste ja parteide organiseerimis- ja propagandatöö, mille tähtsust on raske ülehinnata. Juba hulk aega enne revolutsioonilise situatsiooni kujunemist selgitavad nad rahvahulkadele, et valitsev poliitiline režiim on seestpoolt mäda ega suuda jagu saada riigi ees seisvatest raskustest. Nad valmistavad ette ja kasvatavad tulevaste revolutsioonivõitlejate kaadrit. Meenutagem siinkohal «filosoofilist revolutsiooni», mis eelnes Suurele Prantsuse revolutsioonile, propagandat, mida tegid radikaalsed noorheegellased ja hiljem kommunistid enne 1848. aasta revolutsiooni Saksamaal, arvukate sotsialistlike ja kommunistlike ringide tegevust enne 1848. aasta Prantsuse revolutsiooni või siis vene bolševike suurt ideoloogilist ja organisatsioonilist tööd 1905. ja 1917. aasta revolutsiooni eel.

Üldise revolutsioonilise situatsiooni perioodil ei ole revolutsioonilised rühmitused ja parteid enamasti veel rahvahulkadega ühte sulanud ega nende organiseerijaks saanud. Mida rohkem «alamkihid» hakkavad mõistma võitluse eesmärke, seda rohkem on revolutsioonilistel jõududel võimalik neid agiteerida ja organiseerida ning neile mõju avaldada. See mõju koos teiste teguritega — kasvavate majanduslike ja poliitiliste raskustega, järjest ägeneva rahulolematuse ja vihaga valitsuse ja valitseva klassi vastu, «ülemkihtide» edasise nõrgenemisega jne. — aitab luua tingimusi üleminekuks üldiselt revolutsiooniliselt situatsioonilt vahetult revolutsioonilisele situatsioonile.

Mis iseloomustab seda perioodi, mis on vahetult revolutsioonilise situatsiooni spetsiifilised tunnused? Lühidalt võib sellele vastata nii: üleminek revolutsiooniliselt meeoleult revolutsioonilisele tegevusele. Meenutagem V. I. Lenini sõnu selle kohta, et revolutsioon võib tekkida ainult niisugusest situatsioonist, kus «objektiivsete muutustega liitub subjektiivne muutus, nimelt: kui nendega liitub revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul, ei «kuku» muidu, kui teda ei «kukutata»». ²⁴

Rahvahulkade revolutsioonilised aktsioonid annavad

²⁴ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 188.

kahtlematult tunnistust sellest, et subjektiivsete momentide tähtsus revolutsiooniprotsessis on märksa suurenenud. Teiselt poolt loob üleminek revolutsioonilistele aktsioonidele jällegi soodsad tingimused võitlevate rahvahulkade teadvuse arenemiseks. Parim meetod, kuidas revolutsionääre kasvatada, on revolutsiooniline praktika.

Teeme nüüd kokkuvõtte. Vahetult revolutsiooniline situatsioon erineb üldisest revolutsioonilisest situatsioonist selle poolest, et teadlik reguleerimine on märksa kõrgemal tasemel, revolutsiooniline meeololu on sihipärasem ning revolutsiooniliselt meeolult minnakse üle revolutsioonilisele tegevusele. Vahetult revolutsioonilise situatsiooni teiseks tähtsaks tunnuseks on «ülemkihtide» kriisi teravnemine. Valitseva klassi hulgas toimuvad suured konfliktid, paljud selle klassi esindajad lähevad üle vana korra vaenlaste leeri. «Ülemkihtides» toimuvad protsessid, mis on vastupidised «alamkihtides» täheldatavatele protsessidele. Kui revolutsioonilistes rahvahulkades ilmneb teadliku reguleerimise tendents, siis «ülemkihtide» tegevusele on iseloomulik stiihiline reguleerimine, kusjuures seatud eesmärgid ei ole kooskõlas tulemusega, mis on sageli soovitud koguni vastupidine.

Nüüd oleks põhjust küsida: kui vahetult revolutsiooniline situatsioon on otsene rünnak olemasolevale korrale, mille poolest ta siis õieti erineb revolutsioonist? Erinevus seisneb meie arvates selles, et revolutsiooni pericodil toimub rünnak nii-öelda täiel rindel ja on olemas terve revolutsiooniarmee, kes lahingusse läheb, kuna vahetult revolutsioonilise situatsiooni ajal ründavad üksikud väesalgad, rahvahulkade raev aga «plahvatab» ainult üksikutes paikades.

Vahetult revolutsioonilise situatsiooni ja revolutsiooni vahel on sellepärast raske vahet teha, et «kõik piirid looduses ja ühiskonnas on tinglikud ja liikuvad». ²⁵ Ometi on tarvis teada tunnuseid, mille järgi saaks revolutsiooni algust kindlaks teha. Revolutsioon lahendab või püüab lahendada terve majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste vastuolude kompleksi, kusjuures peamine tähtsus on ümberkujundustel poliitilises pealisehituses. Teiste sõnadega — kõige olulisem tunnus, mis tähistab revolutsiooni algust, on riigivõimu üleminek revolutsioonilise klassi

²⁵ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 285.

kätte²⁶ või vähemalt olulised muutused poliitilises juhtimises.

Revolutsiooni alguse teiseks tunnuseks võib pidada massilist võitlust, mis käib üle kogu maa, eeskätt pealinnas ja teistes suuremates linnades. Selline võitlus saab väga sageli alguse rahvahulkade reivastatud ülestõusust, mis isegi siis, kui ta ei lõpe võimu haaramisega, valitsevale korrale tugeva hoobi annab. Just selline ülestõus oli Bastille' vallutamine 14. juulil 1789, millest sai alguse Suur Prantsuse revolutsioon. «Revolutsioon erinebki «tavalisest» olukorrast riigis just selle poolest, et riigielu vaieldavaid küsimusi lahendab otseselt klassivõitlus ja rahvahulkade võitlus, kuni nende reivastatud võitluseni välja.»²⁷ Nende kahe tunnuse poolest erinebki vahetult revolutsiooniline situatsioon revolutsioonist.

«Ülemkihid» ja «alamkihid» revolutsioonilises situatsioonis

Revolutsiooniline situatsioon kujutab endast alati vastandite ühtsust. Üks vastand (revolutsioonilised rahvahulgad) püüab vana sotsiaal-

poliitilist korda hävitada, teine vastand (valitsev poliitiline ladvik) aga seda korda alal hoida. Senikaua kui valitseva klassi mitmesugused rühmitused on üksmeelel ja vana võim küllaltki kindel, senikaua kui pole mõrasid, kustkaudu rõhutute rahulolematust ja pahameelt võiksid vana korda uuristama hakata, on võimalik rahvahulki paralüseerida, ükskõik kui aktiivsed nad ka ei oleks, sest «ülemkihtide» poolel on organisatsiooniline ülekaal ning sõjavägi ja politsei.

B. F. Poršnev oma huvitavas analüüsis ilmselt alahindab «ülemkihtide» kriisi osatähtsust revolutsioonilise situatsiooni tekkimisel. Ta kirjutab, et revolutsioonilise situatsiooni «kutsus välja eikõige «alamkihtide» kasvav aktiivsus».²⁸ Iseenesest ei saa sellele väitele vastu vaielda. Kes võiks eitada, et «alamkihid» igasuguse revolutsiooni ettevalmistamisel ja vallapästmisel otsustavat osa etendavad.

²⁶ «Riigivõimu üleminek ühe klassi käest teise klassi kätte on revolutsiooni esimene, peamine ja põhiline tunnus nii selle mõiste rangelt teaduslikus kui ka praktilis-poliitilises tähenduses.» (V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 25.)

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 181.

²⁸ Б. Ф. Поршнев, Феодализм и народные массы, М. 1964, стр. 475.

Kuid oma edaspidistes arutlustes püüab autor tõestada, et on üksainus tee, kuidas «ülemkihtide» kriis võib tekkida, ja see tee on surve altpoolt. Seega on «ülemkihtide» kriis ainult üks «rahvahulkade revolutsioonilise liikumise tõusu näitajaid ja tegureid».²⁹

Küsimuse selline tõlgendus ei arvesta, et poliitiline võim areneb suhteliselt iseseisvalt ning et valitseva klassi hulgas on mitmesuguseid, isegi üksteisele vaenulikke rühmitusi ja teravaid vastuolusid. Vaevalt küll, et näiteks «ülemkihtide» kriisi Esimese maailmasõja ajal, mis tõi endaga kaasa revolutsioonilise situatsiooni, võiks seletada ainult üksi rahvahulkade survega. Lüüasaamine sõjas, välispoliitilised nurjumised, valitseva ladviku hulgas levinud korruptsioon ja muud sellesarnased nähtused võivad lüüa mõra, kustkaudu murrab praktiliselt alati ennast läbi rahvahulkade meelepaha. Nii tõukavad «ülemkihid» ise rahvast revolutsioonilistele väljaastumistele (seda on rõhutanud ka V. I. Lenin).

Tekib küsimus, milliseid klassijõude võib pidada «ülemkihtide» hulka kuuluvaks. On olemas seisukoht, et «ülemkihtide» hulka kuuluvad kõik ekspluataatorlikud klassid, kes ei tee tööd, kuna «alamkihtideks» on töötavad ja ekspluateeritavad rahvahulgad. Selle seisukohaga ei tahaks kuidagi nõustuda. Esiteks sellepärast, et revolutsiooniline situatsioon kujuneb valitseva klassi poliitikat tabanud kriisi tulemusena. Ajaloost on teada hulgaliselt fakte, kus ekspluataatorlik klass ei ole poliitiliselt valitsev klass (kodanlus feodalismi ajal). Eriti ilmne on see rahvusliku vabastuse revolutsioonides. Koloniaalse või poolkoloniaalse maa rahvuslikku kodanlust ei saa mitte kuidagi «ülemkihtiks» nimetada, sest ta seisab riigi poliitilisest juhtimisest peaaegu täiesti eemal. Tänapäeval on aga kolonialismivastase revolutsiooni eesotsas enamasti just rahvuslik kodanlus ja kui teda «ülemkihtiks» pidada, oleks raske asjast selgust saada. Teiseks tuleks sellest seisukohast kinni pidades tunnistada, et paljud ladvakihtide poolt juhitud kodanlikud revolutsioonid algasid ilma revolutsioonilise situatsioonita, ainult selle tõttu, et «ülemkihtides» valitsevate klasside seas võitlus puhkes. (Teatavasti oli rahvahulkade osavõtt ladviku poolt juhitud kodanlikest revolutsioonidest väga väike.)

²⁹ Б. Ф. Поршнев, Феодализм и народные массы, стр. 476.

Seepärast ei tule «ülemkihtide» all mõista lihtsalt ekspluataatoreid, vaid poliitiliselt valitsevat klassi, mida kinnitab ka ajaloo praktika ja mis on kooskõlas V. I. Lenini määratlusega. «Alamkihtide» hulka aga, kelle aktiivsus on revolutsioonilise situatsiooni hädavajalik komponent, võivad kuuluda ka ekspluataatorlikud klassid ja rühmitused, kes võitlevad koos töörahvaga valitseva poliitilise režiimi vastu. See käib nii 17.—18. sajandi Euroopa kodanluse kui ka 20. sajandi keskpaiga rahvusliku kodanluse kohta. Seejuures on arusaadav, et «alamkihtide» põhituumikuks ja peamiseks löögijõuks on töötavad klassid.

Nimetatud asjaolu ei ole hoopiski mitte ainult teoreetilise vaidluse objektiks. Tänapäeval, kus on käimas monopolismivastane võitlus, peab iga revolutsiooniline marksistlik partei hoolikalt arvestama kõiki võimalikke teid, mida mööda areneb «ülemkihtide» kriis ja teravnevad vastuolud kodanluse mitmesuguste rühmituste vahel, ning jälgima pidevalt valitseva ladviku seas toimuvaid protsesse. Kui neid protsesse hästi silmas ei peeta, võib selle tagajärjeks olla revolutsiooniliste jõudude enneaegne ja järelikult nurjunud väljaastumine.

Kuidas kujuneb
revolutsiooniline
situatsioon?

Marksistlik ajalookäsitlus peab õigeks, et kõigi ühiskondlike nähtuste, samuti ka revolutsioonide põhjusi tuleb otsida lõppkokkuvõttes

inimeste majanduslikest suhetest. Samal ajal on marksistidele täiesti selge, et majanduse ja teiste ühiskonnaelu alade vahel pole otsest ranget sõltuvust ning et majanduslikku alust ennast ei saa käsitleda lihtsustatult.

Ometi on revolutsioonilise situatsiooni ja revolutsiooni põhjuste lihtsustatud käsitlus üpris laialt levinud. Millegipärast peetakse marksistlikuks järgmist arutlust. Revolutsiooni võivad teostada ainult viletsuses vaevlevad rahvahulgad, sest mida vaesemad on tööinimesed, mida rohkem majanduslikke hädasid nende kaela langeb, mida halvem on nende elujärg, seda revolutsioonilisemad nad on, seda tõenäolisem on revolutsioonilise situatsiooni tekkimine. Järelikult mida halvem, seda parem.

Sääraseid arutlusi tuleb tõepoolest ette, kuid marksismiga pole neil midagi ühist. Need on tüüpilised anarhistlikud arutlused. Just anarhismi rajaja M. Bakunin oli see, kes kirjutas «metsikust ja näljasest proletariaadist», «ker-

jusproletariaadist», kelles «peitub tulevase sotsiaalse revolutsiooni kogu mõistus ja kogu jõud». ³⁰

Selliste anarhistlike vaadete kõrval võib kohata seisukohta, et revolutsioon peab sündima suurest majanduskriisist. Säärase seisukoha omistas Marxile ja Engelsile juba Bernstein. V. I. Lenin kirjutab selle kohta retsensioonis K. Kautsky raamatule «Bernstein und das socialdemokratische Programm»: «Kautsky ütleb ja näitab, et Marx ja Engels ei ole kunagi erilist Zusammenbruchstheorie'd esile tõstnud, ei ole Zusammenbruch'i sidunud tingimata majanduskriisiga. See on vastaste moonutus, kes Marxi teooriat ühekülgselt refereerivad, noppides mõttetult välja üksikuid kohti üksikuist teostest, et hiljem võidurõõmsalt teooria «ühekülgsust» ja «rohmakust» ümber lükata. Tegelikult viisid Marx ja Engels Lääne-Euroopa majanduslike suhete ümberkujundamise sõltuvusse Euroopa uusima ajaloo poolt esiletõstetud klasside küpsuse ja jõuga.» ³¹

Niisiis marksismi seisukoht on järgmine: revolutsiooniliste protsesside majanduslikuks põhjuseks pole lihtsalt ainult töötajate äärmine vaesus ega mingid katastroofilised majanduslikud vapustused. Revolutsioonilised protsessid pole tingitud mingist ühestainsast põhjusest, vaid nad arenevad väga mitmesuguste põhjuste ja asjaolude dialektilisel vastastikusel toimel, millede hulgas on lõppkokkuvõttes esikohal majanduslikud tegurid. Nimetatud kahe erineva seisukoha vastandlikkus peegeldab ajaloolise ja majandusliku materialismi vastandlikkust.

Majandusliku materialismi seisukohast peavad kõige revolutsioonilisemaks jõuks olema kõige vaesemad sotsiaalsed kihid. Millest räägivad aga faktid? Võtame niisuguse näitaja nagu palk, mis kahtlematult iseloomustab ühtede ja teiste sotsiaalsete gruppide elatustaset. Enne 1917. aasta revolutsiooni oli Venemaal tööstustöölise keskmine palk 259,3 rbl. aastas. Metallitöölised said 417 rbl., toiduainete tööstuse töölised 169,4 rbl. ³² Aga just metallitöölised olid Vene proletariaadi kõige eesrindlikum revolutsiooniline väesalk, mida ei saa aga öelda toiduainete tööstuse töölise kohta. Samasugust pilti võib näha praegu Lääne-Euroopa

³⁰ М. А. Бакунин, Избранные сочинения, т. I, Петербург 1919, стр. 61.

³¹ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 168.

³² С. Г. Струмилин, Проблемы экономики труда, М. 1957, стр. 472.

kapitalistlikes maades. «Prantsuse proletaarlased ja tööli-
sed, kes töötavad kõige kõrgema palgaga tööstusharudes,
ei kuulu nende töötajate kilda, kes lasevad ennast reformist-
likust ideoloogiast mõjutada.»³³ Itaalias seisavad streigi-
võitluse eesotsas metallitöölised. Hollandis ja Rootsis ehi-
tajad, kes kõik kuuluvad kõrgepalgaliste tööliste kategoo-
riasse, kuid on ometi kõige võitlevam osa proletariaadist.

Samuti võib märkida, et kommunistide suured võidud
pole sugugi mitte alati seotud majandusliku olukorra hal-
venemisega. Toome näitena Itaalia Kommunistliku Partei
suure võidu 1968. aasta valimistel, kus kommunistid said
8,5 miljonit häält, mis on miljon häält rohkem kui 1963. aastal.
Ja see saavutati nn. majandusliku ime juures, tingimustes,
kus Itaalia majandus oli jõudnud sõjajärgsete aastate
haripunkti.

Kõike seda ei tohi muidugi nii mõista, nagu võiks sood-
sat majanduslikku konjunktuuri, kõrget elatustaset revol-
utsioonilise situatsiooni tekkimise parimaks tingimuseks
pidada. Toodud näidetega on tahetud tõestada, kuivõrd kee-
rulised ja mitmeplaanalised on rahvahulki revolutsioneeriva
ühiskondlikud protsessid ning kuivõrd ühekülgne ja
ekslik on primitiivne majanduslik lähenemine sellele probleemile.
Nende protsesside üksikasjaline analüüs on iseäranis
vajalik kaasajal, mida iseloomustavad järsud muutused
kapitalismi- ja sotsialismijõudude vahekorras, teaduslik-
tehniline revolutsioon, tootmise märgatav tõus arenenud
kapitalistlikes maades, olulised sotsiaalsed nihked, tööli-
klassi elujärje paranemine ja tööliklassi rakendatuse
kasv jms.

Teatavasti seostas V. I. Lenin revolutsioonilise situat-
siooni tekkimise rõhutatud klasside häda ja viletsuse era-
kordse suurenemisega, mis on omakorda tingitud niisugus-
test suurtest sotsiaalsetest vapustustest nagu sõda, sügav
majanduskriis, nälg jms. Just nii tekkis revolutsiooniline
situatsioon Venemaal Esimese maailmasõja ajal. See revol-
utsioonilise situatsiooni tekkimise tee, millest rääkis V. I.
Lenin, on iseloomulik minevikus toimunud revolutsiooni-
dele. Oleks väärt arvestamata jätta sündmuste sellist või-
malikku arengut ka tänapäeval ja lähemas tulevikus.

Esiteks eeldavad enamikus kapitalistlikes maades

³³ «Проблемы мира и социализма» 1960, № 12, стр. 69.

majanduse olukord ja töötava rahva elatustase alati võimastust, et rõhutud klasside viletsus kasvab ja nende aktiivsus tõuseb (näiteks paljudes Ladina-Ameerika maades). Teiseks pole kapitalism arenenud maades sugugi kaitstud suurte majanduskriiside eest. Ja kuigi tal on õnnestunud Teise maailmasõja järgsel perioodil kriisinähtusi leevendada ning hoida alal küllalt kõrget majanduslikku konjunkturi, ei tähenda see hoopiski, et kapitalistlikku majandust miski ei ähvarda. Tööpuuduse kasv, elatustaseme langus ja seoses sellega kõigi sotsiaalsete vastuolude järsk teravnevmine võivad saada teguriks, mis kiirendab revolutsioonilise situatsiooni saabumist.

Siinkohal tuleb juhtida tähelepanu ühele tähtsale asjale. Kui juttu on rõhutud klasside vaesusest, siis mõeldakse selle all tavaliselt kisendavat puudust kõige elementaarsematest elatusvahenditest, raskusi kõige hädapärasemate eluvajaduste rahuldamisel. Selles osas tuleb teha mõningaid korrektiive. On selge, et inimeste vajadused muutuvad, nad kasvavad sedamööda, kuidas areneb ühiskondlik tootmine. Seda, mis on kaasaegses ühiskonnas ühiskondlik vajadus, peeti mõni aeg tagasi õigusega luksusasjaks (televisiorid, autod, raadiovastuvõtjad). Seepärast ei maksa puudust ja vaesust võtta sõna-sõnalt. Puudus tähendab antud juhul seda, et tööline on hakanud elama halvemini kui enne, et ta ei saa rahuldada oma ühiskondlike vajadusi, mis on kujunenud antud ajastu ja antud maa konkreetsetes tingimustes. Vahe selle vahel, mis töölisel oli, mis tal oma tööjõu väärtust arvestades olema peaks ja mis tal tegelikult on, annab seepärast praegu ennast valusamini tunda kui puudus elementaarsetest elatusvahenditest sajandi algul.

See revolutsioonilise situatsiooni tekkimise tee, millest juttu oli, pole ainuke. Üks Hispaania Kommunistliku Partei juhte Santiago Alvarez räägib teisest teest, mis on reaalselt võimalik arenenud kapitalistlikes maades. See tee pole seotud erakordsete murranguliste sündmustega, suurte sotsiaalsete vapustustega. Revolutsioonilist situatsiooni võivad tema arvates tingida proletariaadi ja teiste klassijõudude sotsiaal-majandusliku, eeskätt streigivõitluse intensiivistumine ning seoses sellega rahvahulkade järjest laienev poliitiline võitlus. Sel juhul ei ole «revolutsioonilise situatsiooni tekkimise ja arenemise peamiseks impulsiks valitsevate klasside aktsioonid, vaid rahvahulkade liiku-

mine». ³⁴ Võib eeldada, et «alamkihtide kriis» ja «ülemkihtide kriis» ei oleks sellises olukorras nii terav kui endistel aegadel. «On loomulik, et juba oma tekkimisviisi tõttu ei puhkeks selline revolutsiooniline situatsioon revolutsiooniks nii kiiresti kui traditsioonilist tüüpi revolutsioonilised situatsioonid. Selle kujunemine ja arenemine võtab tõenäoliselt kaua aega. Sellistes tingimustes muutuvad kõik revolutsioonilise protsessi piirid — piirid poliitilise kriisi ja revolutsioonilise situatsiooni vahel, revolutsioonilise situatsiooni ja revolutsiooni vahel, mitmesuguste revolutsiooni-etappide vahel jne. — veelgi suhtelisemaks, tinglikumaks ja liikuvamaks.»³⁵

Muidugi mõista on revolutsioonilise situatsiooni sellise arenemise puhul subjektiivse teguri, teadliku reguleerimise osatähtsus revolutsioonilise protsessi kõikides staadiumides märksa suurem. Siin on rohkem kui kunagi varem tarvis, et revolutsiooniline klass oleks küps ja tugev. See ei tähenda aga sugugi, et revolutsioonilise situatsiooni tekkimine lakkaks olemast objektiivne protsess. Ikkagi jääb kehtima tingimus: mida teadlikumad ja organiseeritumad on töölised, mida suurem on revolutsiooniliste organisatsioonide autoriteet, seda aktiivsemad ja tõhusamad on rahvahulkade väljastumised, seda kiiremini kujuneb revolutsiooniline situatsioon, seda kiiremini kasvab revolutsiooniline situatsioon üle revolutsiooniks.

Koputab uksele
revolutsioon.
Talle vaja on
appi minna.³⁶

Selline on kõigi tõeliste revolutsioonääride deviis, selline on revolutsiooniliste parteide ülesanne. Sellegipoolest ei saa keegi revolutsioonilist situatsiooni kunstlikult esile kutsuda, sest «ülemkihtide» kriis ja «alamkihtide» kriis langevad kokku ikka ainult stiihilise ühiskondliku reguleerimise tulemusena ning see kokkulangemine toimub objektiivselt, ühtede või teiste revolutsiooniliste jõudude tahtest sõltumata.

³⁴ «Проблемы мира и социализма» 1963, № 12, стр. 20.

³⁵ Sealsamas, lk. 21.

³⁶ Молодые поэты арабских стран, М. 1965, стр. 35. (Iraagi poeedi Abd al-Vahhab al-Bajati värsid.)

Revolutsioon ja
võõrandumine

Nende tingimuste seas, millest saab alguse sotsiaalne revolutsioon, on tähtsal kohal võõrandumine. Võõrandumise all tuleb mõista niisugust protsessi ja olukorda, kus inimtegevus ja selle tulemused muutuvad iseseisvaks, inimesest irdunud, talle vaenulikuks ja teda valitsevaks jõuks. Võõrandumise struktuur võiks meie arvates olla järgmine: a) inimtegevuse saaduste võõrandumine, mis omakorda jaguneb otsese vaimse või lüüsilise tööga loodud esemete võõrandumiseks ja igasuguste institutsiooniliste struktuuride (riigi, õiguse, moraali, perekonna jms.) võõrandumiseks; b) ühiskondliku inimese ajalooliselt konkreetsete omaduste võõrandumine; c) ideoloogiline võõrandumine, mis on sekundaarne, nii-öelda võõrandumise võõrandumine.

Võõrandumise ja revolutsiooni vahekorra küsimuse käsitlemisel võimaldab fikseerida kaht momenti: esiteks kõigi võõrandumisliikide objektiivne süvenemine (võõrandumine muutub kõikehaaravaks, totaalseks), mis tuleneb peamiste ühiskondlike vastuolude teravnemisest, ja teiseks võõrandumistunde tekkimine revolutsioonilistel klassidel või sotsiaalsetel gruppidel ja sellest teadlikuks saamine, psühholoogiline ja ideoloogiline võõrandumus.

Määravaks võõrandumisliigiks tuleb pidada majanduslikku võõrandumist, mis leiab oma äärmusliku väljenduse kapitalistlikus kaubatootmises, palgatöös, iseendast võõrandunud töös, «millega tema poolt loodud rikkus on vastasrinnas kui võõras rikkus, tema enese tootlik jõud — kui tema produkti tootlik jõud, tema enese rikastumine — kui enese vaesumine, tema ühiskondlik jõud — kui teda valitseva ühiskonna jõud». ³⁷ Nendes tingimustes valitseb surnud töö elavtöö üle. Seejuures on üldiseks tendentsiks elavtööst võõrandunud esemestatud töö, ühiskondliku rikkuse pidev kasv.

Kaasaegne ühiskond, 20. sajandi ühiskond on loonud tohutu suured tootlikud jõud, mis teenivad inimesele vaenulikke süsteeme — hiiglaslikke kapitalistlikke monopole, sõjamasinat, bürokraatlikku riiki. Need muutused seavad inimkonna ette kiiret lahendamist nõudva ülesande — teostada pööre omandussuhetes, sotsiaalses ja poliitilises struktuuris. Edasilükkamatu vajadus põhjaliku sotsiaalse pöörde

³⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. III, стр. 268.

järele tuleneb teistest meie sajandi tähtsatest protsessidest, mida võib kirjeldada terminis «võõrandumine». Võtame näiteks kas või inimeste suhted loodusega ja oma teaduslik-tehnilise tegevuse tulemustega. «Ühiskondliku ajutegevuse» parimad viljad kistakse ära nende loojate käest, neid kasutatakse inimesele vaenulikel eesmärkidel, need ähvardavad hävitada kõik, mida inimesed on loonud oma kätega ja oma mõistusega. Tuumarelv on viinud võõrandumise viimse pii- rini, ohustades tsivilisatsiooni eksistentsi. Inimkonna ette on kerkinud omapärane sfinksi mõistatus, mis tuleb lahenda- da või hukkuda. Targa kuninga Oidipuse osa võib näh- tavasti täita ainult sotsiaalne revolutsioon, mis suudab välja juurida igasugused eraomanduslikud suhted, ükskõik mis kujul need ka ei esineks, ning nende sünnitatud des- pootlik-voluntaristlikud valitsemismeetodid, partikularismi ja individualismi. Selline sotsiaalne revolutsioon võib luua tingimused, mis võimaldavad ühiskonnaelu globaalses mastaabis teadlikult ja plaanipäraselt reguleerida.

Võõrandumise teiseks oluliseks aspektiks, tingimuseks, mis võib teatud asjaoludel revolutsioonilist osa etendada, on see, mida tavaliselt nimetatakse depersonaliseerimiseks (termin, mis iseloomustab võõrandatud, standardiseeritud indiviidi seisundit võõrandatud maailmas). Artiklis «Võõ- randumine ja Ameerika sotsiaalne kord» toob G. Apthecker ära inglise sotsialisti ja ajaloolase R. M. Tawney sõnad: «Kapitalismi vastu suunatud mässi lätteks ei ole üksnes materiaalne viletsus, vaid ka pahameel majandusliku süs- teemi suhtes, mis dehumaniseerib inimhulkade eksistentsi, suhtudes neisse mitte kui vastutavatesse partneritesse ko- operatiivses ettevõttes, mis alistab loodust inimkonna hüvanguks, vaid kui tööriistasse, millega manipuleerib rahakas käputäis omanikke.»³⁸

Vaatleme nüüd teist momenti, psühholoogilist ja ideo- loogilist võõrandumisseisundit. Üks olulisemaid punkte revolutsioonilise pöörde ettevalmistamises on see, et laiad rahvahulgad peavad olema teadlikud võõrandumissituat- sioonist, neis peab arenema protestivaim, mis kasvab üle revolutsiooniliseks meelsuseks, milleta pole mõeldav ükski revolutsiooniline aktsioon.

Ajalugu ja kaasaeg pakuvad aga hulganisti näiteid selle kohta, et võõrandumist võetakse kui midagi enesest-

³⁸ Marxism and Alienation. A Symposium, N. Y. 1965, p. 22.

mõistetavat, sellest ei olda teadlik, sellele ei pöörata tähelepanu. Siinkohal tasub tsiteerida poola satiiriku S. I. Leci väga teravmeelseid sõnu: «Inimene on rauast, sellepärast ei tundugi talle mõnikord ahelad võõrkehana.» Säärane olukord annab tunnistust kõige täielikumast, totaalsetest võõrandumisest. Just sellisest ühiskondlikust nähtusest kirjutaski V. I. Lenin: «Keegi pole süüdi selles, kui ta on sündinud orjana; kuid ori, kellele on võõras mitte ainult oma vabaduse taotlemine, vaid kes õigustab ja ilustab oma orjapõlve . . . , säärane ori on lurjus ja närukael, kes kutsub õigustatult esile vihkamis-, põlgus- ja jälkustunnet.»³⁹

Esimesel astmel pole psüühiline võõrandumis- ja protestitunne veel küllalt tajutavad. Selge on, kes on vaenlased: «nemad» — ekspluataatorid, peremehed, bürokraadid, ülevaatajad jms. Selge on, et need on võõras vaenulik jõud. Kuid selge pole veel rõhumise kui niisuguse olemus, veel ei mõisteta, kuidas selle vastu võidelda. Sellist hingeseisundit iseloomustas väga hästi V. I. Lenin: «See rõhutud ja ekspluateeritavate masside esindaja viha on tööpoolest «iga tarkuse algus», iga sotsialistliku ja kommunistliku liikumise ning selle edu alus.»⁴⁰

Peab ütleva, et psüühilisest võõrandumisest võib välja kasvada nii ratsionaalne arusaamine revolutsioonilise võitluse hädavajalikkusest kui ka irratsionaalne anarhistlik protest kõige vastu. J. A. Zamoškin kirjeldab Ameerika Ühendriikide näite varal kəht suunda ühiskondliku teadvuse ja rahvahulkade käitumise arenemises kaasaegse kapitalismi tingimustes. Esimene suund on «võitlus riiklik-monopolistliku sotsiaalse organisatsiooni olemuse vastu, selle aluseks olevate kapitalistlike materiaalsete suhete vastu. Ühtlasi on see võitlus selle organisatsiooni vormide ja tendentside vastu, bürokratismi ja antihumanismi vastu.» Teine suund väljendab nende protesti, kes on veel «traditsiooniliselt kodanlike teadvusevormide, individualistliku ideoloogia ja psühholoogia kütkes».⁴¹ Sel juhul väljendub protest pimedas vihas, mis «valatakse välja joomises ja huligaanitsemises, mõttetus julmuses, stiihilises, pimedas, irratsionaalses tungis maksta kätte kogu maa-

³⁹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk 84.

⁴⁰ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk 60.

⁴¹ Ю. А. Замоскин, Кризис буржуазного индивидуализма и личность, М. 1966, стр. 95—96.

ilmale, inimkonnale või ükskõik kellele, kes ette juhtub». ⁴² On selge, et säärane protest võõrandumise vastu ei katkesta ega saagi katkestada suhteid võõrandumise maailmaga. See võib objektiivselt koguni reaktsiooniliste ja kontrrevolutsiooniliste jõudude (näiteks fašismi) relvaks saada.

Õeldust järeldub, et ainult enam-vähem selge arusaamine võõrandumise olemusest ja selle vastu võitlemise teedest võib teadliku ja eduka revolutsioonilise tegevuse aluseks saada. 20. sajandi algul töötas V. I. Lenin teoreetiliselt välja seisukoha (mille õigsust kinnitas revolutsioonilise võitluse praktika), et võitluses etendab otsustavat osa sotsialistliku teadlikkuse ühendamine töölisliikumisega, s. o. töörahva eesrindlike jõudude teadlik revolutsiooniline võitlus totaalse võõrandumise vastu.

Niisiis on revolutsiooni puhkemiseks tarvis mitte ainult vastavaid objektiivseid muutusi, sealhulgas võõrandumissituatsiooni, vaid ka seda, et revolutsioonilised klassid oleksid tingimata teadlikud võõrandumisest ja vajadusest selle vastu võidelda. Eriti käib see sotsialistliku revolutsiooni kohta, milles teadlikkuse osatähtsus on hoopis suurem kui möödunud aegade revolutsioonides.

Võõrandumise olemasolu ja taastootmise põhjuste analüüs näitab selgesti, et sellest võib jagu saada ainult sotsialistlike ja kommunistlike ümberkujunduste käigus. Kas see tähendab, et nendes revolutsioonides, mis eelnevad sotsialistlikule, ei toimu mingit võitlust võõrandumise vastu? Selline järeldus oleks liiga ennatlik. Meie arvates võib julgesti kinnitada, et igasuguses sotsiaalses revolutsioonis, liiatigi rahvarevolutsioonis, toimub aktiivne võitlus iga liiki võõrandumise vastu. Iseküsimus on, kuivõrd järjekindel ja edukas see võitlus on.

Sotsiaalne revolutsioon on väljaastumine vana poliitilise ja majandusliku korra vastu. Teiste sõnadega, «tõustes üles oma *enesealandamise* iseseisvalt eksisteerivate *produktide* vastu, tõusevad rahvahulgad seega üles *omaenese puuduse* vastu». ⁴³ See tähendab, et nende vaenlaseks on võõrandunud suhted. Revolutsioonides kukutatakse paljud inimeste üle valitsenud religioossed ja ilmalikud fetišid.

Käsitatava küsimuse seisukohast on väga suur tähtsus

⁴² Ю. А. Замошкин, Кризис буржуазного индивидуализма и личность, стр. 61.

⁴³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 90.

asjaolul, et rahvas astub revolutsioonides üles kui ühiskondlike suhete looja, ta muutub ajaloo objektist ajaloo subjektiks. Revolutsioonilised rahvahulgad võtavad vahetult osa uute sotsiaalsete institutsioonide loomisest ja nende tööst, nad hoiavad neid pidevalt kontrolli all. Nad näevad oma kätetöö vilja, nad tunnevad ja teavad, et uute ühiskondlike suhete loomine sõltub nende tahtest ja jõupingutustest. Sellise võõrandumistundest vabanemise kohta on öeldud hästi J. Juzowski «Poola päevikus»: «Siis ma tundsin ennast abinõuna, nüüd põhjusena. Siis ma olin sõltuv, nüüd aga olen see, kellest sõltub.»⁴⁴ Oma revolutsioonilist osa täites rabeleb inimene võõrandumissituatsioonist välja. Sellepärast nimetaski V. I. Lenin revolutsiooni «rõhutud ja ekspluateeritavate rahvahulkade pidupäevaks».

Võõrandumissituatsioonist vabanemise ilmekaks tunnistajaks on laiade rahvahulkade (sealhulgas ka varem poliitiliselt passiivsete) entusiasm ja aktiivsus, mis on niivõrd iseloomulikud igale revolutsioonile, eriti aga rahvarevolutsioonile. J. N. Davõdov kirjutab selle kohta: «Revolutsioonides saab töötava indiviidi terviklik isiksus esmakordselt ühiskondliku tunnustuse. Tema teadvus, tahe, iseloom ja aktiivsus ei ole enam lihtsalt tema füüsilise võimekuse «tasuta kaasanne». Ja mida terviklikumana, mida vabamana, teadlikumana ja aktiivsemana individid revolutsioonisündmustes välja astuvad, seda võidukamad revolutsioonid on. Just sotsiaalsed revolutsioonid on rahva elu süvakihtidest eredaid individuaalsusi välja toonud. Terviklikke ja vabu natuure selle sõna tõelises tähenduses.»⁴⁵

Seejuures tuleb rõhutada, et võitlus võõrandumise vastu sotsialistliku revolutsiooni eelsetes revolutsioonitüüpides ei likvideeri ega saagi likvideerida võõrandumist kui niisugust, sest kõik need revolutsioonid jätavad puutumata iga suguse võõrandumise tähtsaima aluse — eraomanduse. Ainult niisugune revolutsioon, mis hävitab eraomanduse kõigi selle tagajärgedega, s. o. sotsialistlik revolutsioon suudab avada tee iga liiki võõrandumise täielikuks likvideerimiseks.

⁴⁴ «Новый мир» 1966, № 2, стр. 149.

⁴⁵ Ю. Н. Давыдов, Труд и свобода, М. 1962, стр. 82—83.

4. peatükk

SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI TÜÜBID

Ajaloost on teada hulgaliselt sotsiaalseid revolutsioone. Neid on toimunud väga mitmesugustel aegadel ja mitmesugustes maades. Igal revolutsioonil on oma kordumatud jooned, oma spetsiifilised eripärasused. See on ka arusaadav, sest sotsiaalne revolutsioon on kompleksne ja üpris komplitseeritud ühiskondlik fenomen, mille kutsuvad ellu ühe või teise maa konkreetne ajalooline areng ja individuaalsed karakteristikud. Revolutsiooni konkreetset arengi ühiskondlikult maades uurib ajalugu, kuna sotsioloogiat huvitavad sotsiaalse revolutsiooni kui ühiskondliku fenomeni üldised iseärasused, seaduspärasused ja jooned. Selline lähenemine on paratamatult seotud vajadusega klassifitseerida, et oleks võimalik erinevaid revolutsioonilisi protsesse ühise nimetaja alla viia ning nende olemust ja ajaloolist osa õigesti mõista.

Revolutsiooni tüüp,
ajendavad jõud ja
iseloom

Igasugust revolutsiooni võib iseloomustada selle järgi, millist osa ta ajaloos etendab. Nagu juba eespool öeldud, on revolutsioon ülemineku-

vorm ühest ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist teise, ükskõik kas ta siis seda üleminekut alustab, jätkab või lõpule viib. Meenutagem, et kogu selle perioodi tähistamiseks kasutatakse mõistet «sotsiaalne revolutsioon» selle sõna kõige laiemas mõttes. Kõikidel revolutsioonidel, mis purustavad üht tüüpi sotsiaal-majanduslikud suhted ja neile vastava pealisehituse ning kehtestavad samuti üht tüüpi uued suhted, on ühiseid jooni niivõrd, kuivõrd nad lahendavad sisuliselt ühtesid ja neidsamu vastuolusid, kuivõrd nende ülesannete lahendamisel võtavad osa ühed ja need-samad klassijõud. Seetõttu on võimalik klassifitseerida revolutsioone eeskätt nende tüübi järgi. Revolutsiooni tüüpi määrab niisiis see, milliseid sotsiaal-majanduslikke ja poliitilisi vastuolusid ta lahendab, millist ühiskondlik-majandus-

likku formatsiooni ta lammutab ja millist üles ehitab. Vastavalt sellele võib rääkida näiteks kodanlikust või sotsialistlikust revolutsioonist.

Kuid tüüp üksinda ei anna veel sotsiaalsele revolutsioonile ammendavat iseloomustust. Igasugune sotsiaalne revolutsioon on ühiskondiike jõudude — klasside ja sotsiaalsete gruppide võitlus. Just need jõud moodustavadki selle, mida tavaliselt nimetatakse revolutsiooni liikumapanevateks jõududeks. Või teiste sõnadega — revolutsiooni liikumapanevad jõud on need klassid ja sotsiaalsed grupid, kes võtavad vahetult osa sotsiaalse revolutsiooni ajalooliste ülesannete lahendamisest. Kui vaadelda revolutsiooni liikuva, dünaamilise struktuurina, siis liikumapanevad jõud on selle struktuuri elemendid.

Konkreetsed tingimused, milles toimub sotsiaalne revolutsioon, võivad olla väga mitmesugused ning seetõttu annab üks ja seesama revolutsioonitüüp ka mitmesuguseid modifikatsioone, mis on seotud liikumapanevate jõudude nii- või teistsuguse komplektiga, samuti nende spetsiifilise paigutusega. Revolutsiooni liikumapanevate jõudude (elementide) struktuur, mis oleneb eeskätt nendest peamistest sotsiaal-majanduslikest vastuoludest, mida revolutsioon lahendab, väljendub mõistes «revolutsiooni iseloom».¹ Revolutsiooni iseloomus konkretiseerub revolutsiooni tüüp, teiste sõnadega — revolutsiooni tüüp ja iseloom on omavahel väga tihedasti seotud. Meie arvates võib nende seost ja nende erinevust määratleda kui revolutsiooniprotsessi olemuse ja revolutsiooniprotsessi sisu seost ja erinevust.² Üht ja sama tüüpi revolutsioonid on sageli oma iseloomult erinevad. See iseärasus on eriti ilmne kodanlikku tüüpi revolutsioonide juures, millest tuleb juttu hiljem.

Pärast neid eelmärkusi asume iseloomustama sotsiaalsete revolutsioonide põhilisi ajaloolisi tüüpe.

¹ Vajadusele vahet teha mõistete «revolutsiooni tüüp» ja «revolutsiooni iseloom» vahel osutab A. M. Kovaljov («Вестник МГУ», Серия VIII, № 3—4, 1961, стр. 38).

² «Kuna sisu hõlmab ühe või teise nähtuse kõiki elemente, protsesse ja materiaalseid seoseid tervikuna, on sisu kategooria antud nähtuse spetsiifika uurimisel asendamatu. Olemuse kategooria aga, hõlmates nähtustes olevat üldist, püsivat ja korduvat, ei rõhuta niivõrd antud konkreetse nähtuse spetsiifikat, kuivõrd just seda, mis on antud nähtuses ühist teiste nähtustega.» Л. Н. Столович, Некоторые аспекты диалектики содержания и формы. Ученые записки ТГУ. Вып. 111. Труды по философии, V, 1961, стр. 59.

Kas sotsiaalseid
revolutsioone toimus ka
varaklassilistes
ühiskondades?

Kas sotsiaalseid revolutsioone toi-
mus ka kapitalismieelsetes ühis-
kondlik-majanduslikes formatsioon-
ides või täpsemalt ajalooepohhil

enne üleminekut feodalismilt kapitalismile? Sellele küsimu-
sele polegi nii lihtne vastata. Asi on selles, et niisuguseid
kindlapiirilisi revolutsioonilise võitluse perioode kõigi revo-
lutsioonilise pöörde ilmsete tunnustega me sellel ajastul ei
leia. See fakt on aluseks üpris laialt levinud seisukohale,
et varaklassiliste ühiskondade suhtes sotsiaalse revolut-
siooni kategooriat rakendada ei saa. Reljeefselt väljendas
seda seisukohta K. Kautsky: «Kui näha sotsiaalse revolut-
siooni olemust mitte üksnes riigipöördes, vaid sellele pöör-
dele järgnevas uuendustes, siis on sotsiaalne revolutsioon
midagi niisugust, mis ilmub areenile alles koos tööstusliku
kapitalismiga, mis varem oli tundmatu, kuid sest ajast
peale on juba sotsiaalseks edasiminekuks hädavajalik.
Kuigi paljud eelnenuid revolutsioonide sündmused meenu-
tavad välispidiselt tööstusliku kapitali tõusu epohhiga seotud
nähtusi, ei ole nad ometi sotsiaalsed revolutsioonid, nii nagu seda on selle kapitali sotsiaalne revo-
lutsioon.»³ Teises kohas märgib K. Kautsky, et juriidilise
ja poliitilise pealisehituse radikaalset ümberkujundamist
ning samuti murrangut omandussuhetes pole teada ei vana-
ajast ega keskajast.⁴

See väide äratub kahtlust, vähemalt selles suhtes, mis
puutub üleminekusse ürgkogukondlikult korralt klassilisse
ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni, kus kahtlematult
toimus radikaalne (lõpptulemuse mõttes radikaalne) mur-
rang tootmissuhete (omandussuhete) süsteemis. Mis puu-
tub üleminekutesse ühest varaklassilisest formatsioonist
teise, siis see probleem on praegu ägeda diskussiooni aineks.
Kui Euroopa arengumudel, mida me jälgime peamiselt
Vahemeremaade näite varal, võimaldab teatud määral neid
üleminekuid näha, siis hoopis keerulisem on lugu Aasia,
Aafrika ja Ameerika (enne Kolumbust) ühiskondade ana-
lüüsimisel, sest pole veel sugugi selge, kuidas seal ühis-

³ К. Каутский, Материалистическое понимание истории, т. II, М.-Л. 1931, стр. 419.

⁴ К. Каутский, Общественные реформы, стр. 24.

kondlik-majanduslikud formatsioonid vaheldusid.⁵ Seepärast peame sotsiaalse revolutsiooni varajaste tüüpide analüüsimisel piirduma ainult Euroopa mudeliga.

Niisiis tuleks esimeseks sotsiaalseks revolutsiooniks ajaloos pidada revolutsiooni, mis toimus seoses üleminekuga ürgkogukondlikult korralt klassiühiskonnale. Siin võidakse vastu vaielda: kust sai siis tol perioodil sotsiaalne revolutsioon alguse, kui ürgkogukondlik ühiskond oli klassideta ühiskond? Mis sotsiaalne revolutsioon see ilma klassideta ja riigita on? Muidugi, kui üleminek oleks toimunud puhtal kujul (klassideta ühiskonna muutumine klassiühiskonnaks), oleks sotsiaalne revolutsioon õhus rippunud. Kuid sellist puhast üleminekut tegelikult polnud. Klassideta ürgkogukondliku korra ja klassiformatsiooni vahel oli palju vaheastmeid, mis olid seotud vana sugukondliku korra järkjärgulise diferentseerumisega. Selle diferentseerumise käigus tekkisid klassierinevused, poliitilise võimu elemendid. See saab hästi selgeks, kui jälgida vana-kreeka ühiskonna arenemist. Ürgkogukonna lagunedes koondus suur osa maaomandusest ja seega ka poliitilise võimu elemendid, nii palju kui neid tollal oli, sugukondliku maa-aristokraatia kätte. Sotsiaalne revolutsioon antiikses Kreekas hävitas üsna järjekindlalt ürgkogukondliku omandusvormi jäänused ja maa-aristokraatia poliitilise võimu. Engels iseloomustas sugukondliku korra lagunemise protsessi Ateenas kui niinimetatud poliitiliste revolutsioonide rida, «mis tungisid omandussuhetesse», viimane neist — Kleisthenese revolutsioon — kukutas lõplikult «sugukondliku korra viimsed jäänused».⁶

Kuivõrd ulatuslik see protsess oli, seda on raske öelda, sest tolle perioodi kohta pole meil tegelikult mingeid dokumentaalseid andmeid. Pealegi olid revolutsioonilised muutused lokaalse iseloomuga ning haarasid suhteliselt väikesi inimhulki. Nende muutuste lõpptulemuseks oli aga vana sotsiaal-majandusliku ja poliitilise struktuuri lagunemine ja

⁵ Aasia maade tootmisviisi kohta vt.: «Общее и особенное в историческом развитии стран Востока», М. 1966; Л. В. Данилова, Дискуссия по важной проблеме. «Вопросы философии» 1965. № 12. Kapitalismieelsete ühiskondlike formatsioonide iseärasuste kohta vt.: А. Я. Гуревич, К дискуссии о докапиталистических общественных формациях: формация и уклад. «Вопросы философии» 1968. № 2.

⁶ К. М а r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed, II, lk. 220, 222.

uue tekkimine, millega tavaliselt tuleb toime sotsiaalne revolutsioon.

Kui vaadelda üleminekut ürgkogukondlikult korralt klassiühiskonnale kui sotsiaalse revolutsiooni algset tüüpi, siis tuleb märkida esiteks, et selline iseloomustus on mõnevõrra tinglik, kuna sotsiaalse revolutsiooni põhilised protsessid olid siin veel üpris algjärgus, sest algjärgus olid üldse kõik ühiskondlikud vastuolud, ja teiseks — sotsiaalsest revolutsioonist võib sel juhul rääkida ainult laias plaanis, kui tervest ajaloolisest üleminekupehhist.

Samas tähenduses tuleb mõista ka sotsiaalse revolutsiooni teist tüüpi, mis on teada Euroopa ajaloost, nimelt revolutsiooni seoses üleminekuga Rooma orjanduslikult ühiskonnalt feodaalkorrale. Selle revolutsiooni iseloomu ja eripärasuste küsimust on üsna palju arutanud nõukogude ajaloolased. Seejuures on diskussiooni objektiks orjandusliku korra lagunemine nii Lääne-Rooma kui Ida-Rooma (Bütsantsi) impeeriumis.⁷

Väga pika aja, umbes kolme-nelja aastasaja jooksul toimus Rooma impeeriumis üleminek orjanduslikult korralt feodaalkorrale, orjanduslikult riigilt varafeodaalsele riigile, kusjuures sel perioodil käis kogu aja äge klassivõitlus. Tolleaegne sotsiaalne revolutsioon on mitmeti omapärane. Vaatleme selle mõningaid iseloomulikke jooni. Praegu on nõukogude ajaloolased täielikult lahti ütelnud Stalini dogmaatilisest valemist «orjade revolutsioon», mis olevat likvideerinud orjandusliku korra. Säärast «revolutsiooni» pole kellelgi kõige paremagi tahtmise juures õnnestunud leida. Spartakuse ülestõusust saadik pole ühtki suurt orjade ülestõusu olnud. Spartakuse ülestõus toimus aga viis sajandit enne sotsiaalse revolutsiooni algust. Pealegi võtsid orjad vanas Roomas klassivõitlusest väga vähe osa, nagu märkis täiesti õigesti K. Marx.⁸ Orjanduslikku ühiskonda ei

⁷ «Вестник древней истории», 1953—1956; А. Р. Корсунский, Проблема революционного перехода от рабовладельческого строя к феодальному в Западной Европе. «Вопросы истории» 1964, № 5; З. В. Удадьцова, А. П. Каждан, Некоторые нерешенные проблемы социально-экономической истории Византии. «Вопросы истории» 1958, № 10; М. Я. Сюзюмов, Некоторые проблемы истории Византии. «Вопросы истории» 1959, № 3.

⁸ «Klassivõitlus toimus vanas Roomas ainult privilegeeritud vähemuse piirides, vabade rikaste ja vabade vaeste vahel, kuna rahvastiku suur tootlik mass, orjad, oli ainult nende võitlejate passiivseks pjedestaaliks.» (K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 186.)

hävitanud ka rahvahulkade võitlus, kellel Engelsi sõnade järgi «polnud veel jälgegi arenemisvõimest, vastupanujõust, kõnelemata loomisvõimest». ⁹ Otsustavaks teguriks orjandusliku korra lagunemisel oli «vallutus, mis purustas orjandusliku riigi ja lõi võimalused progressiivseks arenemiseks». ¹⁰ Rääkides sotsiaalsest revolutsioonist, mis viis Lääne-Euroopas orjandusliku korra hävimisele ja feodalismi tekkimisele, toob nõukogude ajaloolane A. R. Korsunski esile selle revolutsiooni iseloomulikud jooned: 1) revolutsioon sai teoks tänu sellele, et rooma ühiskonna vastuolud põimusid barbaarsete hõimude sisemiste vastuoludega; 2) revolutsiooni algusperioodil polnud juhtivat klassi, kes oleks suutnud kehtestada oma poliitilise ülevõimu; uued klassid kujunesid revolutsiooni käigus; 3) revolutsioonis etendasid otsustavat osa vabad kogukonnaliikmed, samuti impeeriumi ääremaadel elavad vabad talupojad; 4) antiikühiskonna poliitiline pealisehitus hävis vallutuste tagajärjel; 5) alles sotsiaalse murrangu käigus kujunesid feodaalsed majandussuhted ja neile vastav riik; 6) see revolutsioon kestis väga pikka aega. ¹¹

Kodanlik revolutsioon

Sotsiaalse revolutsiooni järgmiseks tüübiks on kodanlik revolutsioon, mis hävitab feodaalse ühiskondliku korra ning annab majandusliku ja poliitilise võimu kodanluse kätte. Kui varaklassilistes ühiskondlikes formatsioonides toimunud sotsiaalseid revolutsioone on veel vähe uuritud, siis kodanlikud revolutsioonid on kõik kirjanduses põhjalikku käsitlust leidnud. See hõlbustab teatud määral nende sotsioloogilist analüüsimist ja hindamist.

Esimesed kodanlikud revolutsioonid kuuluvad 16. sajandisse. Selle sajandi suurimat sündmust — 1525. aasta talurahvasõda ja reformatsiooni Saksamaal — on enamik marksistlikke ajaloolasi Engelsi eeskujul iseloomustanud kui varajast kodanlikku revolutsiooni. Tõsi küll, see revolutsioon sai lüüa. Esimeseks võidule tulnud kodanlikuks revolutsiooniks on Madalmaades toimunud revolutsioon, mis andis hoobi feodalismile ja hispaania absolutismile ning

⁹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II, lk. 245.

¹⁰ А. Р. Корсунский, Проблема революционного перехода от рабовладельческого строя к феодальному в Западной Европе. «Вопросы истории» 1964, № 5, стр. 101.

¹¹ Sealsamas, lk. 110—111.

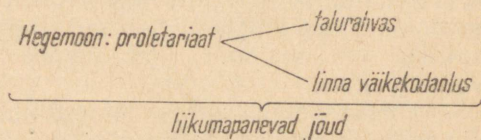
pani aluse esimesele kodanlikule riigile Euroopas. 17. sajandil toimus kodanlik revolutsioon Inglismaal ja 18. sajandil Ameerikas. 18. sajandisse kuulub ka Suur Prantsuse kodanlik revolutsioon, mis oli kõige järjekindlam kodanlik revolutsioon kapitalismi arenemise algusperioodil ning avaldas tohutu suurt mõju järgneva sajandi ühiskondlikule arenemisele. Kodanlike revolutsiooniliste ümberkujunduste protsess haaras kogu 19. sajandi ja jätkub mõnedes maailma paikkondades meie päevilgi.

Millist sotsiaalset revolutsiooni võib siis kodanlikuks nimetada? Kodanlik revolutsioon on niisugune sotsiaalse revolutsiooni tüüp, mille peamiseks sisuks on see, et ta lahendab vastuolu tootlike jõudude ning feodaalsete või poolfeodaalsete majanduslike ja poliitiliste suhete vahel. Kodanlike revolutsioonide hulka kuuluvad ka asumaades ja sõltuvates riikides toimuvad revolutsioonid, mis on suunatud välismaise imperialismi ja feodalismi jäänuste vastu. Kodanliku revolutsiooni ajalooline osa seisneb selles, et ta kõrvaldab kapitalistliku arenemise teel seisvad takistused. Kuigi mõned kodanlikud revolutsioonid võivad ellu viia teatud kapitalismivastaseid abinõusid, ei muuda see nende üldist iseloomu, sest nad ei puuduta kodanliku ühiskonna põhialust — eraomandust.

Kuna feodalismi ja feodalismi jäänuste likvideerimise ja järelikult kodanlike revolutsiooniliste ümberkujunduste protsess on kestnud juba üle nelja sajandi, siis on loomulik, et kodanliku revolutsiooni konkreetseid variante ja vorme on väga mitmesuguseid. See asjaolu nõuab omakorda nende umbkaudsetki klassifitseerimist, et konkreetsetes kodanlikku tüüpi revolutsioonilistes ümberkujundustes oleks hõlpsam orienteeruda.

Kodanlike revolutsioonide kõige üldisem klassifikatsioon oleks: ladvakihtide kodanlikud revolutsioonid ja kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid. Ladvakihtide kodanlik revolutsioon toimub kodanluse juhtimisel, ilma laiade rahvahulkade osavõtuta, ning piirdub enamasti riigi keskustega, puudutamata põllumajanduspiirkondi. Sellised revolutsioonid ei too tavaliselt kaasa suuri ühiskondlikke ümberkorraldusi. Näitena võiks siin nimetada 1867.—1868. aasta revolutsiooni Jaapanis, noortürklaste revolutsiooni 1908. aastal, samuti kaas-aegseid revolutsioone mõnedes Aasia ja Aafrika maades, mis pole läinud kaugemale rahvusriikluse kättevõitmisest.

2. Kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid imperiaalsi algusperioodil ja kapitalismi üldkriisi esimesel etapil. Millised on nende spetsiifilised jooned: a) kui monopolismieelse kapitalismi perioodi kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid tugevdasid kodanlikku ühiskonda, siis teise liigi revolutsioonid toimusid ajal, mil kapitalismi sotsiaalsed vastuolud olid niivõrd teravaks muutunud, et päevakorda kerkis sotsialismi küsimus; b) revolutsiooni hegemooniks ei olnud enam kodanlus, vaid proletariaat. Kodanlus oli muutunud kontrrevolutsiooniliseks jõuks, kes pidas oma ülesandeks revolutsiooni maha suruda; c) revolutsioonid puhkesid tööstuskeskustes ning nende peamiseks jõuks olid töölisel ja talupojal. Eriti tähtsat osa etendasid soldatid, kes revolutsiooni poole üle läksid ja selle edule kaasa aitasid. Revolutsioonides kujunes algusest peale välja proletariaadi ja talurahva liit; d) revolutsiooniprotsessis loodi rahvavõimu organid — tööliste, soldatite ja talurahva saadikute nõukogud kui proletariaadi ja talurahva demokraatliku diktatuuri konkreetne vorm. Kõige selle tõttu võib tolle aja revolutsioone vaadelda kui permanentseid revolutsioone, s. o. kui niisuguseid revolutsioone, mis löid reaalse võimuluse pidevaks üleminekuks sotsialistlikele ümberkujundustele. Mõlemad Vene revolutsioonid (1905.—1907. aasta revolutsioon ja 1917. aasta Veebruarirevolutsioon), 1918. aasta novembrirevolutsioon Saksamaal ja 1918. aasta oktoobri-revolutsioon Ungaris olid oma iseloomult just nimelt sellised. Kõne all oleva revolutsiooni skeem oleks järgmine:

3. Kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid 20. sajandi teisel veerandil (kapitalismi üldkriisi teisel etapil) — rahvademokraatlikud revolutsioonid. Rahvademokraatlik revolutsioon on niisugune demokraatlik revolutsioon, mis lahendab vastuolud ühelt poolt välismaiste imperialistide (fašistlike okupantide), kodumaise suurkodanluse ja mõisnike ning teiselt poolt ülejäänud klasside laiaulatusliku koalitsiooni vahel. Need revolutsioonid kasvavad välja fašismi- ja imperialismivastases rahvuslikust vabadusvõitlusest.

Seega on nende revolutsioonide tähtsaks jooneks imperialismivastane suunitlus — need on imperialismivastased rahvarevolutsioonid. Nende revolutsioonide teine iseärasus tuleneb fašismivastase võitluse ülesannetest, sest revolutsioonide otseseks eesmärgiks oli hävitada fašism kõigis selle avaldumisevormides. Siit järeldub, et tegemist on fašismivastase revolutsiooniga.

Ja lõpuks — rahvademokraatlik revolutsioon viib ellu ulatuslikke demokraatlikke ümberkujundusi, juurib majandusest ja poliitikast otsustavalt välja feodalismi jäänused ning likvideerib kõik antidemokraatlikud seadused ja institutsioonid. Tähtsal kohal on nendes abinõudes agrarised ümberkorraldused, mille tulemusena kaotatakse mõisnike maavaldus ja töötav talurahvas saab maad. Seepärast on rahvademokraatlik revolutsioon ühtlasi ka feodalismivastane revolutsioon.¹³

Niisiis on rahvademokraatlik revolutsioon imperialismivastane, fašismivastane, feodalismivastane revolutsioon.

Rahvademokraatliku revolutsiooni iseloomu küsimuses puudub marksistlikus kirjanduses ühtne seisukoht.¹⁴ Enamik autoreid on arvamisel, et rahvademokraatlik revolutsioon on kodanlik-demokraatliku revolutsiooni eriliik, mis erineb oluliselt vana tüüpi kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist. See erinevus tuleneb peamiselt rahvademokraatliku revolutsiooni imperialismivastasest suunitlusest. Olles selles mõttes kapitalismivastane, ulatub ta üle puhtdemokraatlike ümberkujunduste raamide ning tungib kapitalistliku eraomanduse suhetesse. See asjaolu pluss proletariaadi hegemoonia loob kõige soodsamad tingimused rahvademokraatliku revolutsiooni ülekasvamiseks sotsialistlikuks revolutsiooniks.

See ülekasvamisprotsess ei võtnud eri maades ühepalju aega. Enamikus Ida-Euroopa maades jõudis see lõpule aastail 1947—1948. Hiinas lõppes rahvademokraatlik revo-

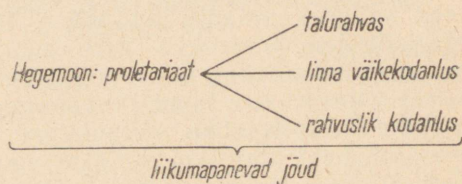
¹³ Muidugi mõista lahendas rahvademokraatlik revolutsioon feodalismivastaseid ülesandeid ainult nendes maades, kus olid olemas tugevad feodalismi igandid ja mõisnike maavaldus. Niisugustes maades nagu Tšehhoslovakkia ja Bulgaaria, kus põllumajandus oli juba kapitaliseerunud, revolutsiooni feodalismivastastest ülesannetest muidugi rääkida ei saa.

¹⁴ Rahvademokraatliku revolutsiooni iseloomu suhtes valitsevate kõigi arvamuste kohta vaata autori artiklit «К вопросу о характере народно-демократической революции». Ученые записки ТГУ. Вып. 124, Труды по философии, VI. Тарту 1962.

lutsioon Hiina Rahvavabariigi moodustamisega 1949. aasta oktoobris.

Peab märkima, et pärast Teist maailmasõda toimunud rahvademokraatlike revolutsioonide otseseks eelkäijaks oli Hispaania 30-ndate aastate revolutsioon. Pidades sõda fašismi vastu, viis Hispaania rahvas ühtaegu läbi sügavaid revolutsioonilisi ümberkujundusi. Õigupoolest võitles ta mõisnike finantsoligarhia (hispaania fašism) ja välismaise imperialismi (saksa ja itaalia fašism) vastu. Selles võitluses kaitses ja jätkas ta demokraatlikku revolutsiooni, mida võib täie õigusega pidada ajaloos esimeseks rahvademokraatlikuks revolutsiooniks. Teise maailmasõja lõpu poole ja pärast sõda arenesid rahvademokraatlikud revolutsioonid Ida-Euroopa ja mõnedes Aasia (Hiina, Põhja-Korea, Vietnam) maades. Nende maade vahel on muidugi mõista suuri erinevusi ning seepärast oleks ehk õigem rääkida rahvademokraatliku revolutsiooni kahest liigist — lääne- ja idavariandist.

Rahvademokraatlikud revolutsioonid erinevad teise liigi kodanlik-demokraatlikest revolutsioonidest mitte ainult ajalooliste tingimuste, vaid ka liikumapanevate jõudude koosseisu poolest. Seda võib jälgida skeemi varal:

4. Kapitalismi üldkriisi kolmandal etapil asumaades ja sõltuvates riikides toimuv kodanlik-demokraatlik revolutsioon — rahvuslik-demokraatlik revolutsioon (20. sajandi 50—60-ndail aastail).

Peamiseks vastuoluks, mida need revolutsioonid lahendavad, on vastuolu rahvaste ja välismaise imperialismi vahel. Selle vastuolu eduka lahendamise tulemusena saavutatakse poliitiline ja majanduslik sõltumatus. Peale väliste vastuolude lahendab revolutsioon ka sisemise vastuolu — vastuolu tootlike jõudude ja feodaalsete, poolfeodaalsete või koguni feodalismieelsete suhete vahel. Selle revolutsiooni liikumapanevateks jõududeks on rahvuslik kodanlus, proletariaat, linna väikekodanlus, talurahvas ja haritlaskond.

Hegemoonia kuulub kas rahvusliku kodanluse pahempoolsetele elementidele või siis väikekodanluse teatud rühmitustele.

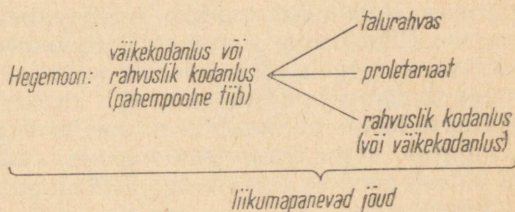
Rahvuslik-demokraatliku revolutsiooni määratlusest järeldub, et kaugeltki mitte kõik kaasaegsed rahvusliku vabastuse revolutsioonid ei kuulu sellesse liiki. Igasuguse rahvuslik-demokraatliku revolutsiooni peamiseks sisuks selle esimesel etapil on võimu üleminek imperialistlikult kodanluselt endise asumaa või sõltuva riigi rahvuslike jõudude kätte, omariikluse loomine. See on aga alles revolutsiooniliste ümberkujunduste algusetapp. Poliitiline sõltumatus on iseenesest ebakindel, kui maa jääb teistest riikidest majanduslikult sõltuvaks. Siit on selge, et peamise vastuolu — imperialismi ning asumaa ja sõltuvate riikide rahvaste vahelise vastuolu lahendamisel rahvusliku vabastuse revolutsioonis on kaks külge — poliitiline ja majanduslik külge, mis on teineteisega tihedalt seotud. Revolutsioonid, mis toimuvad Aafrika, Aasia ja Ladina-Ameerika tohututel territooriumidel, erinevad loomulikult nii ümberkujunduste sügavuse kui ka arenemisteede poolest. Paljud vabanenud maad on endist viisi poliitiliselt ja majanduslikult sõltuvad imperialistlikest suurriikidest. Muidugi mõista toimuvad revolutsioonilised ümberkorraldused sellistes maades kodanluse ladvakihtide huvides. Rahvuslik-demokraatlikud revolutsioonid aga toimuvad ainult nendes maades, kus revolutsioonilistest ümberkujundustest võtavad osa laiad rahvahulgad, kus lahendatakse järjekindlalt rahvusliku sõltumatuse ja poliitilise iseseisvuse probleemi ning kus peetakse edukat võitlust revolutsiooni sotsiaal-majanduslike ülesannete lahendamise eest.

Olenevalt sotsiaalse olustiku komplitseeritusest, klassivõitluse teravusest, välistegurite mõjust ja järjekindlate revolutsiooniliste jõudude nõrkusest kulgeb revolutsioon paljudes Aafrika ja Aasia maades ebaühtlaselt. Mõnedes maades on rahvuslik-demokraatlik revolutsioon lüüa saanud (Indoneesia, Gaana), teistes on revolutsiooni areng mitmete etappide kaudu välja viinud rahvuslik-demokraatliku etapini (AÜV, Süüria, Brazzaville'i Kongo, Tansaania, Birma), paljud maad aga sammuvad järjekindlalt rahvuslik-demokraatlikku arenguteed mööda (Ginea, Alžeeria).

Lahendades järjekindlalt demokraatlikke ülesandeid ja kõigutades erakapitalistlikke (rahvuslikke ja välismaisi) omandussuhteid, loob rahvuslik-demokraatlik revolutsioon

tingimused selleks, et kasvada üle sotsialistlikuks revolutsiooniks, ning tagab mittekapitalistliku arengutee. Loomulikult saab see üleminek võimalikuks ainult siis, kui klassijõud ümber grupeeruvad ning proletariaat revolutsiooni käiku otsustavalt mõjutama hakkab. Selline rahvuslik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamine sotsialistlikuks revolutsiooniks toimus Kuubas, kus revolutsiooni sisemise arenemise tulemusena juhtimine läks üle sotsialistlikult meelestatud klassijõudude kätte.

Rahvuslik-demokraatliku revolutsiooni skeemi on raske anda, sest siin ei ole liikumapanevate jõudude selget mudelit, nii nagu see oli eespool kõne all olnud kodanlik-demokraatliku revolutsiooni liikide puhul. See on seletatav eeskätt sellega, et ühiskond pole küllalt selgepiirilisel diferentseerunud. Seetõttu on revolutsiooni eesotsas sageli need või teised haritlaskonna rühmitused, ohvitserkond, kelle klassikuuluvus pole iga kord kuigi ilmne. Tundub, et selliste rühmituste üldorientatsioon kaldub väikekodanlikkuse poole.

Võib täheldada huvitavat ajaloolist paradoksi. Iga liiki 20. sajandi kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid ei tugevda kodanlikku korda, vaid lõppkokkuvõttes hoopis õonestavad seda. Asi on selles, et need revolutsioonid toimuvad, kui võtta asja globaalselt, uuel ajastul — sotsialistlikku tüüpi sotsiaalse revolutsiooni ajastul. Siit tuleneb nende iseloomulik eripärasus — nad loovad reaalsed võimalused pidevaks üleminekuks sotsialistlikele ümberkujundustele.

**Kodanlik-demokraatliku
revolutsiooni ülekasvamine
sotsialistlikuks
revolutsiooniks**

Permanentse revolutsiooni probleem on vana probleem. Selle tõstsid päevakorda juba need sotsiaalse revolutsiooni teoretikud, kes pidasid vajalikuks võidelda selle eest, et poliitilised ümberkorraldused kasvaksid üle sotsiaalseteks. Permanentse revolutsiooni idee sai Marxi sotsiaalse revolutsiooni teooria koostisosaks, kuna see teooria lähtus sellest, et kodanlikku tüüpi sotsiaalne revolutsioon võib üle kasvada sotsialistlikku tüüpi revolutsiooniks. Igakülgsest ja üksikasjaliselt töötas kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ülekasvamise teooria läbi aga V. I. Lenin, kes tugines mitte enam puhtteoreetilisele analüüsile, vaid ka 20. sajandi revolutsioonilise võitluse praktikale.

Millised on siis selle teooria põhiseisukohad? Määratleme kõigepealt mõiste «ülekasvamise» sisu. Ülekasvamise on protsess, mis seob kaht erilaadsete vastuolude gruppi, kaht erikvaliteedilist seisundit, täpsemalt — see on ühe kvalitatiivse seisundi pidev muutumine teiseks. Seejuures kujunevad ülekasvamise protsessis vanas kvaliteedis kõik vajalikud tingimused uue kvaliteedi tekkimiseks. Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ülekasvamise spetsiifika seisneb selles, et ühe kvaliteedi (kodanlik-demokraatliku korra) kujunemise protsessis hakatakse looma uut kvaliteeti (sotsialistlikku korda). See- ga kujutab kogu revolutsiooniepohh endast suurt hüpet, kus ühtses pidevas protsessis on ühendatud kaks erilaadlist hüpet.

Ülekasvamisprotsessi pidevus on seletatav kahe vastuoludegrupi vastastikuse toimega, kuna ülekasvamise seob kaks revolutsiooni ühtseks protsessiks. Seejuures lahendab tootlike jõudude ning feodaalsete või poolfeodaalsete majandussuhete vahelise vastuolu kodanlik-demokraatlik revolutsioon, tootlike jõudude ja kapitalistlike majandussuhete vastuolu aga sotsialistlik revolutsioon. Ülekasvamise võimalikkus oleneb mõlema grupi vastuolude küpsusest. Järelikult on ülekasvamise võimalik ainult kapitalismi languse staadiumis.

Ülekasvamise tingimuseks ei ole üksnes vastuolude küpsus, vaid ka nende omavaheline tihe seos, vastastikune läbipõimimine. See seos on silmanähtav kõigis 20. sajandi kodanlik-demokraatlikes revolutsioonides, kus feodalismi igandite vastu sihitud demokraatlike abinõude järjekindel

elluviimine kõigutab lõppude lõpuks paratamatult erakapitalistlikke suhteid. Tänapäeva ühiskonna majanduslik ja sotsiaalne struktuur on niisugune, et kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimine ongi sotsialistliku revolutsiooni algus.

Nimetatud objektiivsetest momentidest muidugi ei piisa, et ülekasvamise võimalikkus tegelikkuseks muutuks. See protsess ei toimu automaatselt. See võib teoks saada alles siis, kui oma osa hakkavad etendama ka subjektiivsed tingimused, inimeste aktiivne tegevus. Kõikide selliste revolutsioonide kogemused, mis on läbi teinud ühtse revolutsioonilise protsessi mõlemad staadiumid, kinnitavad (tõsi küll, teatud modifikatsioonidega) V. I. Lenini poolt juba sajandi algul ülekasvamise subjektiivsete tegurite kohta tehtud teoreetilise järelduse õigsust. Need kogemused näitavad esiteks, et ülekasvamise vajalikuks tingimuseks on proletariaadi hegemoonia demokraatlikus revolutsioonis (algusest peale või siis järgnevates staadiumides, nagu see oli näiteks Kuuba revolutsioonis). Teiseks tingimuseks on revolutsiooniliste võimuorganite loomine ja funktsioneerimine, kelle käsutuses on reaalsed jõud ja kelle poliitika on teadlikult suunatud sellele, et revolutsiooni demokraatlikud ülesanded järjekindlalt lõpule viia ning järelikult sotsialistlikke ülesandeid lahendama hakata. V. I. Lenin teatavasti nimetas seda võimu proletariaadi ja talurahva revolutsioonilis-demokraatlikuks diktatuuriks. Ja lõpuks — ülekasvamise kolmandaks tingimuseks on revolutsioonilise protsessi teadlik reguleerimine revolutsioonilise marksistliku partei või siis, nagu see oli Kuubas, marksistlikele positsioonidele asunud juhtgrupi poolt (siinjuures tuleb muidugi arvestada ka Kuuba kommunistide suurt mõju revolutsiooni arenguprotsessile).

Seega kasvab kodanlik-demokraatlik revolutsioon üle sotsialistlikuks revolutsiooniks objektiivsete ja subjektiivsete tegurite vastastikuse toime tulemusena. Ajaloo kogemused näitavad, et seal, kus subjektiivsed tegurid pole küllalt küpsed, ülekasvamist ei toimu. Nii oli see näiteks 1918. aasta novembrirevolutsioonis Saksamaal.¹⁵

¹⁵ Selle kohta vt. lähemalt autori artiklit «Философские основы ленинской теории перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую». Ученые записки ЦГУ. Выпуск 89 Труды по философии, III, 1960; samuti: Ю. А. Кр а с и н, Ленин, революция, современность, стр. 307—343.

Tekib küsimus, kuivõrd iseloomulik on ülekasvamine revolutsioonilist tüüpi sotsiaalsetele muutustele, kas pole see piiratud teatud kitsa ajalõiguga! Selge on vähemalt see, et peaaegu kõik senised sotsialistlikud revolutsioonid on võrsunud ülekasvamisprotsessist ning on olnud demokraatlike ümberkujunduste seaduspäraseks jätkuks ja lõpetuseks. (Üheks erandiks on 1944. aasta revolutsioon Bulgaarias, mis bulgaaria allikate järgi oli kohe sotsialistlik. Kuid ka sel juhul pole mingit kahtlust, et oma esimestel arenguetapeidel lahendas see revolutsioon peamiselt demokraatlikke ülesandeid.) Mis puutub prognoosidesse revolutsioonide edaspidise arengu kohta, siis nendes maades, kus on veel tugevad feodaalsed või poolfeodaalsed majanduslikud ja poliitilised suhted (Ladina-Ameerika maad), on leninlik ülekasvamisteooria täiel määral rakendatav. Seda on muuseas korduvalt maininud ka ladina-ameerika kommunistid. Toome ühe näite: «Vene revolutsiooni «mudel»... on meie arvates Ladina-Ameerikale hoopis lähem kui revolutsioonilistele protsessidele imperialistlikus Läänes või enamikus äsja vabanenud Aasia ja Aafrika maades... Imperialismivastane, agraarrevolutsioon ja sotsialistlik revolutsioon on ladina-ameerika revolutsiooni binoomi kaks komponenti. Viimane viib lõpule esimese, nad kujutavad endast sisemiselt ühtse protsessi algust ja lõppu.»¹⁶

J. A. Krassin avaldab teatud kahtlust ülekasvamisteooria rakendatavuse suhtes vabanenud maades, kus sotsialistliku revolutsiooni eeldused pole veel välja kujunenud, ja arenenud maades, kus puudub baas iseseisvaks demokraatlikuks revolutsiooniks. Ühtlasi märgib ta, et ka nendes maades «võivad ilmnedä mõningad seaduspärasused, mida on avastanud demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks ülekasvamise teooria».¹⁷ Meie arvates on säärane kahtlus liialdatud. Seisneb ju ülekasvamisteooria põhiidee selles, et kaasajal on olemas tingimused pidevaks revolutsiooniliseks protsessiks, et see protsess algab demokraatlike ümberkujundustega, mille lõpuleviimisega algavad vältimatult sotsialistlikud ümberkujundused, kusjuures see protsess on seotud revolutsioonist osavõtvate klassijõudude

¹⁶ Франсиско Мьерес. Уроки Октябрьской революции и современное революционное движение в Латинской Америке. «Проблемы мира и социализма» 1967, № 11, стр. 73, 74.

¹⁷ Ю. А. Красин, Ленин, революция, современность, стр. 338—339, 343.

ümbergrupeerumisega. Need momendid ilmnevad revolutsioonilise arengu reaalse suunitlusena nendes vabanenud maades, kus on käimas rahvuslik-demokraatlik revolutsioon.¹⁸ Arenenud maades kulgeva revolutsiooni praeguste arenguperspektiivide analüüs viib marksistlikud uurijad järeldusele, et nendes maades peab sotsialistlikule revolutsioonile eelnema terve seeria suuri demokraatlikke, monopolismivastase iseloomuga muutusi. Sel juhul saab teoks ülekasvamisprotsess, millel on oma «klassikalise» mudeliga erinevuste kõrval ka palju ühist. Sellest kirjutab muide üpris veenvalt ka J. A. Krassin.¹⁹

Sotsialistlik revolutsioon Ajaloos on vähe niisuguseid sündmusi, mis on põhjustanud kardinaalse murrangu kogu inimkonna ühiskondlikus arenemises. Nende küllalt haruldaste sündmuste seas on kõige silmapaistvamal kohal Petrogradis 25. oktoobril (7. novembril) 1917. aastal toimunud relvastatud ülestõus, mis oli esimeseks sammuks maailma ajaloo kõige laiaulatuslikumas, kõige järjekindlamas ja kõige sügavamis sotsiaalses revolutsioonis.

Venemaa proletariaat pani aluse maailma sotsialistlikule revolutsioonile. Ta võttis võimu enda kätte ja kaitses seda lahingutes rohkearvulise ja hästi relvastatud vaenlase vastu. Rahvusvahelise proletariaadi revolutsioonilises liikumises aastail 1917—1919 leidis lahenduse kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu töö ja kapitali vahel. See esimene suur rünnak kodanlusele viidi edukalt lõpule ainult ühel maal, kuna teistes maades (Ungaris, Soomes, Baieris) sai sotsialistlik revolutsioon lüüa.

Perioodi, mis hõlmab Teise maailmasõja lõppu ja kümnekonda aastat pärast seda, võib määratleda kui maailma sotsialistliku revolutsiooni teist etappi. Esimese etapiga võrreldes astus teisel etapil sotsialistliku revolutsiooni teele rohkem maid nii Ida-Euroopas kui ka Aasias, revolutsioonilised protsessid on mitmekesisemad ja sotsialismijõud märksa suuremad. Maailma kodanlusel õnnestus õiendada pärast 1917. aasta oktoobrit arveid kõigi revolutsioonidega

¹⁸ В. В. Л. Тягуенко, Проблемы современных национально-освободительных революций, М. 1966, стр. 170—175.

¹⁹ Ю. А. Красин, Ленин, революция, современность, стр. 343—374.

peale Vene revolutsiooni, kuid teisel etapil osutusid kodanluse võimalused hoopis piiratumaks.

Käesoleva sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul toimus veel üks sotsialistlik revolutsioon — Kuuba revolutsioon, mis pani aluse sotsialistlike revolutsioonide uuele etapile. Seega on 20. sajandi põhiliseks faktoriks, põhiliseks iseärasuseks uut tüüpi sotsiaalse revolutsiooni — sotsialistliku revolutsiooni algus ja järkjärguline laiendumine.

Sotsialistliku revolutsiooni üksikasjalisem iseloomustamine ei kuulu käesoleva töö raamidesse, sest see nõuab spetsiaalset detailset analüüsi.²⁰ Meie eesmärgiks on peatuda vaid selle uut tüüpi sotsiaalse revolutsiooni spetsiifilistel joontel, mille poolest ta erineb kõikidest eelnenud revolutsioonidest. Need erijooned peituvad juba revolutsioonilise protsessi põhiolemuses.

1. Sotsialistlik revolutsioon on kõige sügavam revolutsioon inimkonna ajaloos. Iga revolutsioon lahendab sotsiaal-majanduslikke ja poliitilisi ülesandeid, kuid erinevalt teistest revolutsioonidest, mis jätsid paratamatult endast maha pinnase, millest pidid võrsuma uued, veelgi tugevamad ühiskondlikud vapustused, lahendab sotsialistlik revolutsioon «inimkonna eelajaloo» põhilise vastuolu, kõrvaldades igaveseks sotsiaalsete konfliktide peamise põhjuse — eraomanduse, klassilise ja poliitilise ülevõimu. Seega ületab sotsiaalne revolutsioon sotsialistlikus revolutsioonis iseenda, s. o. sotsiaalne revolutsioon kui sotsiaalse muutuse vorm, sotsiaalsete vastuolude lahendamise eriline vorm lakab olemast, kaob ajaloo arenilt.

2. Sotsialistlik revolutsioon on inimkonna eelajaloo lõpp ja tõelise ajaloo algus. Selles K. Marxi sügavamõttelises teesis tuleb eritleda kaht omavahel tihedasti seotud aspekti: a) sotsialistliku revolutsiooni protsessis muutub põhjalikult ühiskondliku reguleerimise tüüp. Ühiskondlike protsesside stiihilise reguleerimise tõrjub aegapidi välja teadlik reguleerimine, s. o. inimesed saavad oma ühiskondlike suhete tõelisteks peremeesteks, avanevad majanduslikud ja sotsiaalsed võimalused tõelise vabaduse realiseerimiseks. Just selles mõttes kirjutaski F. Engels sotsialistlikust revolutsioonist kui «hüppest paratamatuse riigist vabaduse riiki». «Vabaduse riik algab tegelikult alles seal, kus

²⁰ Vt. Ю. А. Красин, Ленин, революция, современность.

lõpeb vajaduse ja välise otstarbekohasuse poolt ettekirjutatud töö; asja loomuse kohaselt asub vabaduse riik niisiis teispoole päris materiaalse tootmise sfääri . . . Vabadus võib selles valdkonnas seista ainult selles, et ühiskonnastatud inimene, assotsieerunud tootjad reguleerivad seda oma ainevahetust loodusega ratsionaalselt, seavad ta oma ühise kontrolli alla, selle asemel et lasta tal pimedas jõuna enda üle valitseda; teostavad seda võimalikult vähema jõukuluga ja sellistes tingimustes, mis kõige rohkem vääriks nende inimloomust ja mis selle loomusega on kõige adekvaatsemad.»²¹

b) Kogu inimkonna ajalugu on lakkamatute sotsiaalsete konfliktide ajalugu, mille lahendamisel rakendatakse abinõusid, mis õigupoolest viivad inimese tema loomariigist pärinevate eellaste tasemele, vahendeid, mis hävitavad või orjastavad inimesiksuse (sõjad, klassirõhumine, igasugused poliitilised repressioonid, totalitaarsed valitsemismeetodid jms.). Hegel nimetas säärast ühiskonda tabavalt «vaimseks loomariigiks». Kaotades ja hävitades eraomanduslikud suhted kõige nendest tulenevaga, hävitab sotsialistlik revolutsioon ka «vaimse loomariigi», võtab sellistelt vastuolude lahendamise abinõudelt jalgealuse ning loob ühiskonna funktsioneerimiseks ja arenemiseks tõeliselt inimlikud tingimused, kus inimene ei ole enam ühiskondliku arenemise abinõu, vaid eesmärk.

c) Sotsialistlik revolutsioon likvideerib punktides a ja b nimetatud võõrandumisliigid ja loob tingimused selleks, et üldse mingisugust võõrandumist enam ei oleks. Seoses sellega tuleb rõhutada kaht momenti. Esiteks — oma varasemates töödes vastandas K. Marx tihtipeale kaht mõistet: «poliitiline emantsipatsioon» ja «inimesiksuse emantsipatsioon». Viimane on K. Marxil sotsialistliku revolutsiooni sünonüümiks. Ta ei iseloomustanud sotsialistlikku revolutsiooni inimesiksuse emantsipatsioonina mitte sugugi juhuslikult — sellega rõhutas ta sotsialistliku revolutsiooni humanistlikku sisu, selle püüet teha lõpp igasugusele võõrandumisele. Humanismi seisukohalt kritiseerib K. Marx teravalt nn. kasarmukommunismi, mis ei kaota eraomandust, vaid laiendab seda kogu ühiskonnale. «See kommunism, kuna ta eitab kõikjal inimese *isiksust*, on vaid selleks eituseks oleva eraomanduse järjekindel väljendus.»

²¹ K. Marx, Kapital, III, Tallinn 1962, lk. 750.

Tõeline kommunism on aga «... eraomanduse kui inimliku enesevõõrandamise positiivne ületamine ja seega kui inimliku olemuse tõeline omandamine inimese poolt ja inimese jaoks; seega kui inimese täielik, teadlik ja senise arengu kogu rikkusega toimuv tagasipöördumine enese kui ühiskondliku, s. t. inimliku inimese juurde». ²²

Väga suur viga oleks seada vaheseina K. Marxi varasemate ja hilisemate, küpsemate tööde vahele. Veelgi suurem viga on väita, nagu oleks marksismi rajaja viimastes humanistlikelt positsioonidelt taganenud. Vastupidi — K. Marx pühendas kogu oma tähelepanu isiksuse vabastamise (võõrandumisest jagusaamise) konkreetsete teede teaduslikule analüüsile, juhindudes teesidest: «ühiskond ei saa end vabastada, kui ta pole vabastanud iga üksikut inimest», ²³ ja «iga üksiku vaba arenemine on kõigi vaba arenemise eelduseks». ²⁴

Teiseks — inimese muutumise protsess on tema enesemuutmise protsess, sest muutuda saab ta ainult tegevuses, kusjuures muutuse iseloom oleneb sellest, millised on inimese teod. Täiesti vale oleks inimest ümbritsevast maailmast ja tema tegevust olukordadest lahus käsitleda. «Olukorrad loovad inimesi samavõrd, kuivõrd inimesed loovad olukordi» — selles teesis väljendub marksistliku inimesefilosoofia olemus, kvintessents. Siit järeldub muuseas, et inimese võõrandumisest vabastamiseks pole teist teed kui tema enese võitlus võõrandunud maailma vastu. Just selles mõttes hindaski K. Marx sotsialistliku revolutsiooni tähtsust. «Nii kommunistliku teadvuse massiliseks sünniks kui ka eesmärgi enese saavutamiseks on tarvis, et inimesed massiliselt muutuksid; see on võimalik üksnes praktilises liikumises, *revolutsioonis*; järelikult on revolutsiooni tarvis mitte ainult sellepärast, et mingil muul viisil pole võimalik *valitsevat* klassi kukutada, vaid ka sellepärast, et *kukutatav* klass võib ainult revolutsioonis heita endalt kogu vana jälkuse ja saada suuteliseks ühiskonna uut alust rajama.» ²⁵ Teises kohas kirjutab K. Marx, et proletaarlastel kulub aastakümneid «selleks, et muuta olemasolevaid tingimusi ja saada ise suuteliseks valitsema». ²⁶ Siin oleks kohane mee-

²² К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, стр. 586, 588.

²³ F. Engels, Anti-Dühring, lk. 260.

²⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 35.

²⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 70.

²⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 8, стр. 582.

nutada ka V. I. Lenini sõnu: «Rahvahulkade tõelist kasvatamist ei saa kunagi lahutada rahvahulkade eneste iseseisvast poliitilisest ja eriti revolutsioonilisest võitlusest. Ainult võitlus kasvatab ekspluateeritavat klassi, ainult võitlus näitab talle, kui suured on tema jõud, laiendab tema silmaringi, tõstab tema võimeid, selgitab tema mõistust ja karastab tema tahet.»²⁷

Oleks utoopia arvata, et sotsialistlik revolutsioon kohe võõrandumisest jagu saab. Selle ülesande lahendamine võtab üsna palju aega. Teoreetiliselt on selge, et eraomandust selle mitmesugustes avaldumisvormides nii sotsiaalses kui ka poliitika ja ideoloogia sfääris, mis on juurdunud aastatuhandete vältel, ei saa kõrvaldada mõne aastaga. Selge on ka see, et inimest orjastav tööjaotus võib kaduda ainult siis, kui tootlikud jõud on väga kõrgele arengutasemele jõudnud.

3. Sotsialistlik revolutsioon erineb majanduslike muutuste suhtes teistest sotsiaalse revolutsiooni tüüpidest selle poolest, et ta järjekindlalt hävitab eraomanduse, kuid ikkagi hoopis rohkem loob kui hävitab. Asi on selles, et kõikides senistes revolutsioonides etendasid majanduslikud muutused märksa väiksemat osa. See muidugi ei tähenda, et sotsialistlikul revolutsioonil tuleb majandust otsast peale uuesti rajama hakata. Teatavasti luuakse kapitalismi ajal sotsialismi materiaalsed eeldused, milleta sotsialistlik revolutsioon üldse mõeldamatu oleks. Seejuures peame silmas eeldusi mitte ainult tootlike jõudude valdkonnas, vaid ka majanduslike suhete (tootmissuhete) sfääris. Seniajani on laialt kõlapinda leidnud Stalini tees: sotsialistliku revolutsiooni ja kodanliku revolutsiooni erinevus seisneb selles, et viimase puhul on olemas enam-vähem valmiskujul kodanlikud suhted, kuna esimeses puuduvad igasugused väljakujunenud majanduslikud suhted. Sellest tehakse järeldus, et majanduslike suhete sfääris puuduvad või peaaegu puuduvad sotsialismil igasugused eeldused. Seda ei saa küll täiesti kategooriliselt väita, kui vaadelda tänapäeva kapitalistlikus majanduses toimuvaid muutusi. Kui V. I. Lenin sellisest erinevusest rääkis, pidas ta silmas konkreetset olukorda Venemaal ega teinud mingeid üldistusi. Tema sõnad kõlasid nii: «Just selles erinebki sotsialistlik revolutsioon kodanlikust revolutsioonist, et teisel juhul on olemas kapi-

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 231.

talistlike suhete valmis vormid, kuna nõukogude võim — proletaarne võim — neid valmis suhteid ei saa, kui mitte võtta kapitalismi kõige arenenumaid vorme, mis sisuliselt hõlmasid väheldast tööstuse ladvikut ja alles hoopis vähe riivasid põllumajandust.»²⁸ (Autori sõrendus.) Niisiis «kapitalismi kõige arenenumad vormid» ongi need valmis suhetevormid, mida sotsialism võib saada. Tänapäeva arenenud kapitalism oma riikliku omanduse, programmeerimise, majanduse üle teostatava pangakontrolli jms. elementidega aga just loobki vajalikud majanduslikud eeldused tulevasteks sotsialistlikeks ümberkujundusteks.

Iseasi on, et enne kodanlikku revolutsiooni on juba olemas valmiskujul kodanlikud omandussuhted, väljakujunenud kodanlik majandusstruktuur, kuna enne sotsialistlikku revolutsiooni pole veel sotsialistlike omandussuhteid ega väljakujunenud sotsialistlikku majandusstruktuuri, on vaid olemas selle tulevase struktuuri teatud elemendid.

See täpsustus ei elimineeri aga sugugi esialgset väidet, et sotsialistlikus revolutsioonis on hoopis suurem kaal loovatel ülesannetel. Uue majandusstruktuuri loomine, üleminek majanduse teadlikule reguleerimisele kõigi sellest tulenevate ülesannetega, ühiskondliku omanduse ja assotseerunud tootjate poolt juhitava majanduse vormide loomine, tugevdamine ning arendamine on eesmärk, mida pole olnud ühelgi teist tüüpi revolutsioonil.

4. Sotsialistlik revolutsioon erineb teistest revolutsioonidest ka selle poolest, et ta lahendab poliitilisi ülesandeid põhimõtteliselt teist viisi. Kui eelmistes revolutsioonides poliitilise võimu vahetus²⁹ ei toonud kaasa selle võimu põhiloomuse muutumist (kõigil juhtudel jäi riik ikkagi rõhumise aparaadiks), siis sotsialistlik revolutsioon lõhub maha vana riigiaparaadi ja loob põhimõtteliselt uut tüüpi riigi, kehtestab proletariaadi diktatuuri. Ükskõik millised niisuguse riigi konkreetsed vormid ka ei oleks, haarab ta alati laiad rahvahulgad kaasa valitsemisele, olles seega tõeliselt mitte

²⁸ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 70.

²⁹ Nähtavasti pole päris täpne laialt levinud seisukoht, et sotsialistliku revolutsiooni ja kodanliku revolutsiooni erinevus ilmneb selles, et esimene lammutab vana riigimasina, teine aga mitte. Marx pidas sellest rääkides silmas 1848. aasta kodanlikku revolutsiooni. Mis puutub varasematesse kodanlikesse revolutsioonidesse, siis need lõhkusid küllalt järjekindlalt feodaalset riigiaparaati (vt. Л. В. Жемойтель, К вопросу об отношении буржуазной революции к феодальному государственному аппарату. Автореферат диссертации, Л., 1963).

aga formaalselt demokraatlik. «Just need hulgad,» märkis V. I. Lenin, «kes isegi kõige demokraatlikumates kodanlikes vabariikides, olles seaduse järgi üheõiguslikud, kõrvaldati tegelikult tuhande võtte ja konksu abil poliitilisest elust osavõtmisest ning demokraatlike õiguste ja vabaduste kasutamisest, tõmmatakse nüüd kaasa alatiseks ja kindlaks, sealjuures otsustavaks osavõtuks riigi demokraatlikust valitsemisest.»³⁰

Kui kõik mineviku revolutsioonid püüdsid põlistada ühe klassi poliitilist ülevõimu teiste üle ning säilitada ja tugevdada riigivõimu, siis sotsialistliku revolutsiooni lõppeesmärgiks on demokraatia igakülgse laiendamise ja süvendamise teel valmistada ette tingimused riigi väljasuremiseks.

5. Sotsialistliku revolutsiooni loov iseloom ja sotsiaalsete ümberkujunduste sügavus virgutavad laiu rahvakihte aktiivsele tegevusele. Ajaloos pole olnud sellist revolutsiooni, mis saaks võistelda sotsialistliku revolutsiooniga niivõrd massilise osavõtu poolest. Sotsialistlik revolutsioon kinnitab veelkordselt K. Marxi tuntud teesi õigsust: «K koos ajaloolise aktsiooni kaalukusega kasvavad järelikult ka rahvahulgad, kelle üritus see on.»³¹ Selles teesis rõhutab K. Marx sotsiaalse muutuse põhjalikkuse ja sügavuse ning sellest osavõtvate inimeste arvu funktsionaalset sõltuvust. Sotsialistlik revolutsioon on kõige sügavam sotsiaalne muutus ajaloo, ning seda ainult tänu kõige laialdasemale, praktiliselt kogu töötavat elanikkonda haaravale võitlusele.³²

Sellised on need põhitunnused, mis iseloomustavad ajaloo viimast sotsiaalse revolutsiooni tüüpi, sellist sotsiaalset revolutsiooni, mis loob uue olukorra, «kus pole enam klasse ega klasside antagonismi» ning järelikult «sotsiaal-

³⁰ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 437.

³¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 90.

³² F. Engels ütles: «Möödas on see aeg, kus väikesearvuline teadlik vähemus, kes seisib ebateadlike rahvahulkade eesotsas, teostas äkk-rünnakuid, revolutsioone. Kus on tegemist ühiskondliku korra täieliku ümberkujundamisega, seal peavad rahvahulgad sellest ise osa võtma, nad peavad ise mõistma, mille pärast käib võitlus, mille eest nad verd valavad ja elu ohverdavad.» (K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I, lk. 99.) Sedasama mõtet rõhutas V. I. Lenin: «Mida sügavam on ümberkujundus, mida me tahame teostada, seda rohkem on vaja äratada tema vastu huvi ja temasse teadlikku suhtumist, veenda selle tarvilikkuses üha uusi miljoneid ja kümneid miljoneid.» (V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 461.)

sed evolutsioonid lakkavad olemast *poliitilised revolutsioonid*». ³³

Kahe viimase aastasaja ajalugu kirjeldades juhivad ajaloolased ja sotsioloogid tavaliselt tähelepanu ühiskondliku arenemise tempo kiirenemisele. H. Eichelberg kirjeldab oma raamatus «Inimene ja tehnika» seda kiirenemist üpris värvikalt, võrreldes ühiskonna ajalugu kuuekümnakilomeetrilise maratonijooksuga. Iga kilomeeter sellel distantsil võrdub kümnete tuhandete aastatega. Esimesed viiskümmend kaheksa kilomeetrit läbitakse looduslikus, inimese poolt puutumata keskkonnas. Alles viiekümne üheksandal kilomeetril võib märgata tsivilisatsiooni tunnuseid. Kolmsada meetrit enne finišit mööduvad jooksjad Egiptuse püramiididest ja Vana-Rooma kindlustustest. «Finišini, meie päevini, on ainult kümme meetrit. Selle teelõigu algust valgustavad veel tunglad ja ähmaselt vilkuvad õlilambid, kuid juba viimasel viiel meetril juhtub rabav ime: elekter heidab teele valgust, veovankrite asemel võib näha autosid, on kuulda lennukite mürinat ja ilmuvad nähtavale aatompommi plahvatuse seenekujulised pilved Hirošima kohal.» ³⁴ Viimased viis meetrit on viimased viiskümmend aastat.

Kui rääkida ühiskonna arenemise tempo tõepoolest fantastilisest kiirenemisest, peab täie õigusega ütleva, et see on teaduslik-tehnilise progressi tulemus. Õige oleks aga meie arvates ära märkida ka asja teist külge. On näiteks ilmne, et seda perioodi iseloomustab revolutsiooniliste protsesside mahu tunduv kasv mitmesugustes maailmajagudes. Kui 19. sajandil revolutsioonilised protsessid lokaliseerusid Euroopas ja Ameerikas ning revolutsioone toimus võrdlemisi vähe, siis 20. sajandil on revolutsioonidest haaratud peaaegu kõik maailmajaod. Teiste sõnadega — võib konstateerida, et niisugune sotsiaalse muutuse liik nagu sotsiaalne revolutsioon on meie sajandi sotsiaalsetele protsessidele tüüpiliseks saanud.

Milline seos on ühiskondliku arenemise tempo kiirenemisel sotsiaal-revolutsiooniliste muutuste kasvuga? Siin valitseb dialektiline seos. Ühelt poolt on revolutsioonilised muutused üheks ühiskondlike muutuste tempo järsu kiirenemise põhjuseks (nad kõrvaldavad sotsiaal-poliitilised ja

³³ K. M a r x, Filosoofia viletsus, Tallinn 1964, lk. 126.

³⁴ Tsiteeritud: «Новый мир» 1965, № 3, стр. 194—195.

majanduslikud takistused, mis segavad teaduslik-tehnilist progressi), teiselt poolt aga valmistab ühiskondliku arenemise tempo kiirenemine klassiantagonistlikus ühiskonnas pinda sotsiaalsele revolutsioonile. Siinkohal võidakse öelda, et nendes kapitalimaades, kus tehniline progress on väga kaugele jõudnud, on ju revolutsioonid ammu unustatud — need toimusid seal palju aastaid tagasi. See on tõepoolest nii. Ja ometi võib öelda, et see, milleni need maad on tänapäeval välja jõudnud, on revolutsiooni mõju tulemus, ja seda vähemalt kahes suhtes. Esiteks andis revolutsioon tõuke arenemiseks, puhastades sotsiaalse pinnase feodaalsetest ja muudest arhailistest institutsioonidest, ja mida radikaalsemalt see toimus, seda tõhusamalt arenes ühiskondlik süsteem. Muide Aafrika ja Aasia maades olid just need arhailised institutsioonid, mida igati toetas ja kasutas ära kolonialism ning mis eksisteerisid kuni viimase ajani, üheks tähtsamaks põhjuseks, miks need maad maailma mahajäänumateks piirkondadeks muutusid. Nüüd viib revolutsioon nendes maades ellu seda (muidugi mõista suurte ajalooliste modifikatsioonidega), mis toimus paljudes Euroopa maades ja Ameerika Ühendriikides sada ja rohkem aastat tagasi. Teiseks on arenenud kapitalistlikes maades toimuva teaduslik-tehnilise progressi tase ja tempo suuresti seletatav maailma revolutsioonilise protsessi otsese mõjuga, eeskätt sotsialistliku revolutsiooni edusammudega.

Mis puutub sotsialismileeri maadesse, siis siin on tehnilise ja sotsiaalse arenemise tempo kiirenemine otseselt tingitud järjekindlate revolutsiooniliste sotsialistlike ümberkujunduste ekstensiivsusest ja intensiivsusest.

Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maade astumine revolutsiooniliste ümberkujunduste teele on tagatiseks, et need maad lülituvad edukalt kaasaegse tsivilisatsiooni üldisse arenguvoolu.

Teiselt poolt satuvad ühiskondliku arenemise tempo kiirenemine, teaduslik-tehniline revolutsioon, ühiskonna sotsiaalses struktuuris toimuvad muutused ja inimese intellektuaalsete võimete kasv järjest rohkem vastuollu klassiantagonistliku ühiskonna sotsiaal-majandusliku ja poliitilise korraldusega. Kõik need protsessid nõuavad paratamatult printsipiaalselt uut sotsiaal-majanduslikku ja poliitilist struktuuri. Ja siin peab appi tulema sotsiaalne revolutsioon.

«Revolutsioonid on ajaloo vedurid.» (K. Marx.)

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. peatükk. PISUT AJALOOST	6
Kust on pärit termin «revolutsioon»? — 7. Revolutsioon kui loodusõnnetus — 10. Revolutsioon kui poliitiline ümberkujundus — 12. Revolutsioon kui sotsiaalne ümberkujundus — 16. Kuidas käsitas revolutsiooniprobleemi noor Marx — 25. Kuidas käsitas revolutsiooniprobleemi noor Engels — 28.	
2. peatükk. SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI MÕISTE	31
Termini «revolutsioon» kaks tähendust — 31. Revolutsioon kui murrang tootmissuhetes — 34. Revolutsioon kui klasside nihkumine — 37. Revolutsiooni peamine küsimus on võimu küsimus — 39. Revolutsioon kui sotsiaalse muutuse eriliik — 43. Revolutsioon ja kontrrevolutsioon — 44. Revolutsioon ja ülestõus — 50. Revolutsioon ja kodusõda — 53. Revolutsioon ja reform — 55.	
3. peatükk. SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA PÕHILISED ISEÄRASUSED	69
Mida räägib revolutsioonisotsioloogia revolutsiooni põhjustest — 70. Tootlikud jõud omandussuhete vastu — 72. Revolutsiooniline situatsioon — 75. Revolutsioonilise situatsiooni faasid — 79. «Ülemkihid» ja «alamkihid» revolutsioonilises situatsioonis — 83. Kuidas kujuneb revolutsiooniline situatsioon? — 85. Revolutsioon ja võõrandumine — 90.	
4. peatükk. SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI TÜÜBID	95
Revolutsiooni tüüp, ajendavad jõud ja iseloom — 95. Kas sotsiaalseid revolutsioone toimus ka varaklassilistes ühiskondades? — 97. Kodanlik revolutsioon — 100. Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni liigid — 102. Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamine sotsialistlikuks revolutsiooniks — 108. Sotsialistlik revolutsioon — 111.	

Блюм Рэм Наумович. ТЕОРИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕВОЛЮЦИИ. На эстонском языке. Обложка: У. Пloomипуу. Издательство «Эсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja H. Seping. Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa. Tehniline toimetaja M. Kalamäe. Korrektorid A. Nurmo ja M. Sepp. Laduda antud 26. VI 1969. Trükkida antud 1. X 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 7,5. Ting-trükipoognaid 6,3. Arvestuspoognaid 7,31. Trükiarv 4000. MB-09316. Tellimise nr. 3923. H. Heidemanni nimeline trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. I. Hind 44 kop. 1—5—4.

44 kop.